

אורחות צדיקים

ספר אורחות צדיקים

3	הקדמה
9	שער הגאווה
17	שער הענוה
24	שער הבושה
28	שער העזות
29	שער האהבה
38	שער השנאה
40	שער הרחמים
41	שער האכזריות {25%}
44	שער השמחה
53	שער הראגה
55	שער החרטה
56	שער הכעס
59	שער הרצון
61	שער הקנאה
64	שער הזריזות
66	שער העצלות
68	שער הנדיבות
70	שער הציקנות
71	שער הזכירה {50%}
76	שער השכחה
77	שער השתיקה
81	שער השקר
84	שער האמת
86	שער החניפות
90	שער הלשון הרע
95	שער התשובה {75%}
113	שער התורה
119	שער היראת שמים
126	ליקומי הזהר וכו'

אורחות צדיקים

הקדמת המו"ל

עלה לי ראיון שכדאי לעבוד על חיבור לחבר כמה עניני יראה מהספרי הזהר והמקובלים, ובזה יהיה תועלת לעבודת ה' של כמה מבני עמינו. והנה לחבר ספר על מוסר, רק מתאים לצדיק, ולכן אין לי מקום לעשותו. אבל מאחר, ולפעמים המצוה הגדולה ביותר היא, לא לעשות ההכי טוב, אלא לעשות. פי' אפילו אם יש אפשרות להבין יותר טוב, זה יותר טוב להבין ולעבוד, מאשר רק לעשות כאשר זה מאה האחוז. ולכן חשבתי שאני אעשה ליקוט על ספר אורחות צדיקים שהוא ספר קדום, ובנוי על הרבה מידות טובות ורעות, ובזה א' אנשים ילמדו את האורחות צדיקים, וב' יראו עומק במידות טובות ורעות מספרי הנסתר. והנה אין מחשבתי, שזה עומק כוונת האורחות צדיקים, אבל יש בזה ראיון שבו אנשים ישקיעו כחות בתיקון המידות, ובזה שילמדו את האורחות צדיקים, ואחר כך יראו פסוקים בענין, ואחר כך יראו זהר בענין עם תרגום ומפרשים, והרי חשבו על תיקון המידות חמשה פעמים מאשר פעם אחת. וכמוכן שכאשר חשבתי על ענין א' במידות, נמשך זה לפסוקים, ולחז"ל ולמפרשים, והנה אין מקום לשאול למה הבאתי זה ולא זה, שאה"נ יתכן שהבאתי דבר הראשון שעלה בדעתי, אבל כל הענין הוא לחזור על עניני תיקון המידות, ועמקותם.

הקדמה

"סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם" (קהלת יב יג).
שלמה חכם וגדול היה מכל האדם, והיה מלך על התחתונים ועל העליונים, ואחר שראה כל המעשים, וניסה כל הדברים, והודיע חכמות, סתם כל דבריו ואמר: סוף של כל דבר הוא, יראת השם. וכן התחיל במשלי (משלי א ז): "יראת ה' ראשית דעת", ומסיים (משלי לא ל): "אשה יראת ה' היא תתהלל".¹ ושלמה היה עשיר מכל האדם, דכתיב (מלכים א י כז): "ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים", לו נאה לומר (קהלת א ב): "הבל הבלים", ואין לעסוק אלא ביראת שמים. וכן משה רבינו, עליו השלום, אמר (דברים י יב): "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך".² וכן דוד המלך, עליו השלום, אמר (תהלים קיא י): "ראשית חכמה יראת ה'".

ומפני שאנו רואים האדם מבוחר ברואי הבורא בעולם התחתון, כי הוא מתוקן בצורתו ויש בו הנשמה המתבוננת סוד העליונים והתחתונים, וכל זה, שהוא ענין כל הכוונות מזה העולם, וכל מה שנברא בעולם הזה, הכל לצרכו, ועל זה ניתנה לאדם תורת אמת להורותו הדרך הישרה, כי האדם הוא חביב מאד לפני השם, כי אנו רואים שהמלאכים משמשים בצרכי אדם צדיק, כמו שמצינו באברהם אבינו ויצחק ויעקב: "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים" (בראשית מח טז), "וישר אל מלאך ויוכל" (הושע יב ה). ועוד מצינו שבא מלאך לעזרתם, דכתיב (מלכים ב יט לה): "ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור", ורבים כאלה. וכבר ידענו כי יש אדם שיש לו יתרון הרבה על שאר בני אדם, אף על פי שהם בדמות אחת ויסוד אחד להם, אלא שנפשו של זה עלתה אל המעלות העליונות, כי המשיל חכמתו על תאוותו, וזה המשיל תאוותו על חכמתו, והולך כל ימיו במחשכים, וממשש כעיור באפלה.

חמישה כחות יש באדם: האחד הוא כח השמיעה, השני הוא כח הראות, השלישי הוא כח הריח, הרביעי הוא כח הטעם, החמישי הוא כח המישוש שאדם מרגיש שהוא ממשש דבר. חמישה כחות הללו כולם מעשה האדם, ואין פעולה נעשית בלא אחד מחמישה הכחות. והלב פועל על ידיהם, כי חמישה כחות אלו מביאים ללב כל ענין, וכל מעשה ומחשבה נמשכים אחריהם. הלב יש בו דעות רבות, כגון: הגאווה והענוה, הזכרון והשכחה, היגון והשמחה, הבושה והעזות. וכאלו יש עוד רבות. וכל אלו הדעות מתחזקות מחמישה הכחות, כי הסומא לא יוכל להתנאות כאילו היה רואה.

לכן כל אדם הנלבב ישתדל בכל כחו להגיע לתכלית הטובה, שאם הגיע אדם למעלה טובה, לעולם יחמוד לעלות אל מעלה שהיא למעלה ממנה, עד שיגיע לתכלית הטובה, ובוה יגיע לעולם הנמול שהוא העולם הבא. וכבר נתאוה דוד להגיע לטוב העולם הבא, באמרו (תהלים לא כ): "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך", ואמר (תהלים לו ט): "ירויין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם". והמעלה הזאת לא יגיע אליה אלא הראוי לה, כמו שאמר (תהלים טו א): "מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך, הולך תמים ופועל צדק" ושאר הענין שנאמר שם.

וכיון שהזכרנו יתרון מעלות האדם, ראוי לנו לבאר השיבות וגנותו, טובו ורעתו, עד שיהיה לפני המשכיל דרך הישר, ויגיע לחצר המלך, כי תבחר נפשו בכל כחה במידות הטובות, כיון שיש לו ברירה, יזרוק הפסולת ויקח הסולת. כיצד. יש אדם שהוא בעל חימה וכועס תמיד, ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל, ואם יכעס, יכעס כעס מעט בכמה שנים. ויש אדם שהוא גבה לב ביותר, ויש שהוא שפל רוח ביותר. ויש שהוא בעל תאוה לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה, ויש שהוא טהור לב מאד ולא יתאוה אפילו לדברים מועטים שהגוף צריך להם. ויש בעל נפש רחבה לא תשבע נפשו מכל ממון שבעולם, כענין שנאמר (קהלת ה ט): "אוהב כסף לא ישבע כסף", ויש קצר נפש שדי לו אפילו בדבר מועט ולא ירדוף להשיג כל צרכו. ויש שהוא מסגף עצמו

¹ עי' רמב"ם הלכות דעות שהוא הלכות מדות. ועי' ברכות נח ע"א: תנו רבנן הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה, פי' רש"י: חכם הרזים, היודע מה שבלב כל אלו.

ברעב וקובץ על יד ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול, ויש שהוא מאבד ממנו בידיהם לדעתו. ועל דרכים אלו שאר הדעות: כגון מהולל ואונן, צר עין ונדיב, אכזרי ורחמן, רך לבב ואמין לב, וכל כיוצא בהן.

וכל הדעות, יש מהן דעות שהיו לאדם מתחילת ברייתו לפי טבע גופו. ויש מהן דעות שטבעו של אדם זה מכוון ועתיד לקבל אותן במהרה יותר משאר הדעות. ויש שאינן לאדם מתחילת ברייתו, אלא למד אותן מאחרים, או שפונה להן מעצמו לפי מחשבה שעלתה בלבו. יש מידה שצריך להשתמש בה ברוב המקומות, ויש מידה שצריך להשתמש בה מעט.

ויש דומה לעושה תבשיל, וצריך ירק ובשר ומים ומלח ופלפלין, וכל אלו המינים צריך ליקח מכל אחד כשיעור, מזה מעט ומזה הרבה, אם ימעט הבשר, יהיה רזה, ואם ירבה מלח, לא יהיה נאכל מחמת מלחו, וכן כולם. אם ימעט במה שצריך הרבה וירבה במה שצריך מעט, יהא המאכל מקולקל. אבל הבקי, אשר יקח מכל אחד משקל הראוי, אז יהא המאכל ערב ומתוק לאוכליו.

וכענין הזה המידות: יש מידות שצריך ליקח מהן מרובה, כגון הענוה והבושה ודומיהן, ויש מידות שצריך ליקח מהן מעט, כגון הגאווה והעזות והאכזריות. לכן בהיות האדם שוקל בפלס המאזנים ליקח מכל מידה שיעורה, לא יפחות ולא יוסיף, בזה יגיע לתכלית הטובה.

תדע ותבין: מי שטבעו נוטה למידה רעה, או שהורגל במידה רעה, ולא יתן אל לבו לשוב ממנה, אך תמיד מתגבר בה, זה מביא אותו שימאס ויגעל במידות טובות. וכמו שרוב הכאב והצער והיסורים הוא חלי הגוף, כן רוב מידות רעות הוא חלי הנפש. וכמו שחולי הגוף טועמים המר מתוק והמתוק מר, ויש מן החולים שמתאוה למאכל שאינו טוב לו ושונא המאכל הטוב, הכל לפי רוב החולי, כך בני אדם שנפשותיהם חולות מתאוים ואוהבים הדעות הרעות, ושונאים הדרך הטובה, ומתעצלים ללכת בה, והיא כבדה עליהם מאד לפי חליים.

וכן ישעיהו אומר באנשים הללו (ישעיה ה' כ): "הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חושך לאור ואור לחושך שמים מר למתוק ומתוק למר"², ועליהם נאמר (משלי ב' יג): "העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חושך". וכיצד ומה היא תקנת חולי הנפש. ילכו אצל החכמים שהם רופאי הנפשות, וירפאו חליים בדעות שמלמדים אותם, עד שיחזירו לדרך הטובה. והמכירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם, עליהם אמר שלמה (משלי א' ז): "חכמה ומוסר אוילים בזו"³.

יש כמה בני אדם, אשר תאוותם לתפוש דרך הטוב ואינם יודעים מה טוב להם, וחושבים בכל יום להשיג המעלה העליונה ואינם משיגים כל ימיהם. וזה הענין מחמת שני דברים הוא:

² עי' רמב"ם (דעות פ"ב ה"א): חולי הגוף טועמים המר מתוק ומתוק מר ויש מן החולים מי שמתאוה ותאב למאכלות שאינן ראויין לאכילה כגון העפר והפחם ושונא המאכלות הטובים כגון הפת והבשר הכל לפי רוב החולי כך בני אדם שנפשותיהם חולות מתאוים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה והיא כבדה עליהם למאד לפי חליים וכן ישעיהו אומר באנשים הללו הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חושך לאור ואור לחושך שמים מר למתוק ומתוק למר ועליהם נאמר העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חושך ומה היא תקנת חולי הנפשות ילכו אצל החכמים שהן רופאי הנפשות וירפאו חליים בדעות שמלמדין אותם עד שיחזירו לדרך הטובה והמכירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם עליהם אמר שלמה חכמה ומוסר אוילים בזו.

(הלכה ב) וכיצד היא רפואתם מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל וילך בדרך זו זמן מרובה עד שיתעקר החמה מלבו ואם היה גבה לב ינהיג עצמו בבזיון הרבה וישב למטה מן הכל וילבש בלויי סחבות המבזות את לובשיהם וכיוצא בדברים אלו עד שיעקור גובה הלב ממנו ויחזור לדרך האמצעית שהוא דרך הטובה ולכשיחזור לדרך האמצעית ילך בה כל ימיו ועל קו זה יעשה בשאר כל הדעות אם היה רחוק לקצה האחד ירחיק עצמו לקצה השני וינהוג בו זמן רב עד שיחזור בו לדרך הטובה והיא מדה בינונית שבכל דעה ודעה:

³ עי' ביאור הגר"א (משלי א' ב): חכמה שלא יפול ברשת היצה"ר אשר הוא פורש לרגליו ושלא יתפתה בפתויו. ומוסר אם יצרו מתגבר עליו ליסר את עצמו ולשבור אותו וכמ"ש (ישעיה מ"ט) לאמר לאסורים צאו ולאשר בחושך הגלו והיינו אותן שכבר ביד יצרם והם אסורים תחת ידו וגבר עליהם מאד יצאו ע"י המוסר ואותן שהם בחושך שלא ראו אור ואינן מכירים פיתויו ע"י התורה יגלו להם ויכירו פיתויו. ועי' בהגר"א בתיקו"ז קנח ע"ד: שופטים ושוטרים חו"ב דהוא חכמה ומוסר דבינה היא אם המיסרת את האדם לסור מהרע כמ"ש וסור מרע בינה.

האחד, שאינו מכיר חסרונו ואינו מבחין בדרכיו המגוננים. והוא דומה לראובן המחפש שמעון ואינו מכירו, אפילו יחפש אותו כל היום, לא ימצאהו, כי כמה פעמים יבוא אצלו ולא יכירהו, כן האדם הזה, אף על פי שהוא הושב תמיד מה יעשה ומחפש מעשה הטוב, לא ישיג, כיון שאינו מכיר חסרונו.

ויש אדם שהוא יודע המידות הרעות שיש בו, וחושב לצאת מהן ולאחוז במידות טובות, וגם הוא לא ישיג כל ימיו הדרך הישר, מחמת שמתעצל לחפש המידות הטובות כראוי, והוא דומה לראובן שמחפש שמעון ומכירו, ואף על פי כן אינו מוצאו, מחמת שאינו מחפש אותו כראוי. ועל זה נאמר (משלי י ב): "כסף נבחר לשון צדיק"⁴. מי שנושה בחבירו ובא לשלם לו כסף במשקל, אם אינו מכיר באמיתת המשקל ובצדק המאזנים, או מכיר הכל אך שאינו בקי בבחינת הכסף, זה האיש קרוב להיות ניזק בענין המשקל והכסף, כי לפעמים ימאן בכסף ויקח הסיגים, וגם יקח פחות מהמשקל הראוי לו, כי שמא יקח משקל הקל, או ישים הכסף בכף הכבדה שבמאזנים, מכל אלו יבוא לידי טעות. או אפילו אם הוא בקי בכסף ובמשקל, אם אינו מסתכל בו כראוי, אפשר שיתערבו בכספו סיגים, אבל אם הוא בקי בכל, במשקל ובכסף, ומסתכל בו כראוי, אז הוא משתלם כראוי כסף נקי ושלם במשקל. לכן דימה "לשון צדיק" ל"כסף נבחר", כי הצדיק צריך להכיר הטוב והרע וכל המידות, וצריך להסתכל ולהתבונן בהן כראוי, ולהיות טורח בגופו ובחכמתו לעזוב הטפשות ולאחוז בתבונה ולהסיר תערובות הסיגים ממנו, ואז תהיה נשמתו צרופה ומוזקקה לאלהים, כדכתיב (משלי כה ד): "הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי"⁵, כשיסירו הסיגים אז יהיה הכלי צרוף.

ויש אדם המשתנה במנהגים ואינו קבוע: זמן אחד אוחז במנהג זה וזמן אחד מסתלק מאותו המנהג ואוחז מנהג אחר, וככה יעשה לעולם. והוא דומה לאדם שחפץ ללכת אל עיר ואינו יודע דרכה, ולא יכיר השבילים המוליכים אותו אליה, לכן הוא משתומם, פעם אחת ילך דרך אחד ויתעה ויחזור בדרך אחר, וכן בשלישית וכן ברביעית, ועל כיוצא בו אמר החכם (קהלת י טו): "עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר".

לכן יש לחמול על האנשים הטבועים בהבלי השוא, ללמדם צדק המשקל ויושר המאזנים, ולהודיעם בחינת הכסף, ולהורות להם הדרכים הישרים, למען שיברור האדם בתחילת הבחנתו מסילה אשר תביאהו למקום רענן ורשן, אשר שם כל הטובה, והיא יראת שמים, אשר היא סוף כל המעשים⁶. והיא השאלה אשר ה' יתברך שמו, שואל מכל אדם, כדכתיב (דברים י יב): "מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה"⁷, ואין שום מעשה נחשב בלתי היראה המהורה.

לכן יש להודיע לכל, כי כל איש הרוצה להביא נפשו לידי מידות טובות, צריך לערב יראת שמים עם כל מידה ומידה, כי יראת השם היא המחזקת כל המידות, ודומה לחוט שהכניסוהו תוך חורי המרגליות, וקשרו קשר בתחתיתו להחזיק כל המרגליות, אין ספק כי בהינתק הקשר יפלו כל המרגליות, כך היראה, היא מחזקת כל המידות, ואם תתיר קשר היראה, ייבדלו ממש כל מידות טובות, וכשאין בידך מידות טובות, אין בידך תורה ומצוות, כי כל התורה תלויה בתיקון המידות⁷. כל המידות, טובות ורעות, החכם יכול לעשות הרעות לטובות, והכסיל יעשה מידות טובות לרעות⁸. מי שהולך בחושך ואינו מתבונן בתיקון המידות, אפשר שתהא מידה המאבדת

⁴ פי' רש"י: כסף נבחר לשון צדיק, שיודע להוכיח.

⁵ עי' פסוק ה: הגו רשע לפני מלך ויכון בצדק כסאו.

⁶ כנ"ל סוף דבר הכל נשמע וכו'.

⁷ עי' ברכות דף יז ע"א: מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ונועט באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם. עי' הערה ו.

⁸ עי' קהלת (ב יד): החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך. ועי' עירובין ו ע"ב: הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה, כדברי בית הלל עושה. מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל רשע. מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך. אלא אי כבית שמאי כקוליהון וכחומריהון אי כבית הלל כקוליהון וכחומריהון.

כל זכויותיו, כגון המתנאה במעשיו, ומתפאר, ומייפה עצמו תמיד בגנות של חבריו, ומתכבד בקלונו. והאיש ההוא דומה למי שממלא חבית יין משובה, ויש בתחתית החבית נקב קטן, אין ספק שיאבד כל היין המשובח בנקב הקטן, אם לא יסתום אותו, כך המתנאה הזה, אף על פי שהוא מלא תורה, יאבד הכל על ידי המידה הרעה הזאת, אם לא יחיש לתקנה.

ומעטים הם בעולם המכירים האמת. יש שאין חכמים להכיר, וכמו שאין הקטוע שתי רגליו יכול לעלות על הסולם, כך לא יעלה במדרגת החכמה מי שאין בו תבונה⁹. ויש שהוא חכם ונמבע בתאוות העולם מנעוריו, עד שישים כל חכמתו להשיג תאוותו ולעשות רצון יצרו הרע, כי הורגל מנעוריו במעשיו הרעים, עד שהם קבועים בנפשו, וקשה לו מאד להימלט מפת יקוש העוונות. ויש שיש בו חכמה להכיר, וגם חפץ לילך בדרכים טובים, אך לא היה אצל החכמים לשמוע מהם החכמה והדרכים הישרים¹⁰, ומתוך כך הולך במחשכים¹¹, ודומה למי שיש לו מטמון בביתו ואינו יודע המטמון, ומוכר הבית לאחר.

התבונן, כי האדם ברוב מידותיו זו משונה מזו, וכל מידה ומידה טורפת דעת האדם, זו מושכתו לכאן וזו מושכתו לכאן, ויצר הרע מסייע לכל מידה שיבחר בפחותה שבהן. והוא דומה לאדם שהולך במדבר, ופוגעים בו דובים, ואריות, ונמרים, וזאבים, והרבה משחיתים, האיש הזה צריך לפקוח עיניו ולהילחם עם כל אחד, ואם יעלים עיניו רגע אחד, יטרפוהו המזיקים, כך האדם, מידותיו הרעות, כגון התאוה, והגאווה, והשנאה, והכעס, וכיוצא בהן, מתגלגלות בלבו תמיד, ואם יתעלם ולא יתקנן, יעקור מלבו אור האמת¹² וימש חושך¹³. ועל זה נאמר (תהלים מז ח): "שויתי ה' לנגדי תמיד"¹⁴.

עי' משלי (יד טז) חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח. בהגר"א: חכם ירא וסר מרע כלומר החכם ירא מן המכשול שלא יביא ליד דבר רע וסר מן הדבר שבא לידי רע. וכסיל מתעבר ובוטח אבל הכסיל עובר במקום שיש לטעות ובוטח בה' שלא יבא לידי רע והוא בטחון הכסילים.
ועי' שם (כו יא): ככלב שב על קאו כסיל שונה באגלתו. בהגר"א: ככלב שב וגו' כמו הכלב שמקיא מאכלו שאכל ואחר כך אוכל הקאתו כן הכסיל עושה אולת וכאשר יוכיחוהו למה ככה עשית וחוזר ממעשהו ועוזב אולתו ואחר כך שב לאולתו ושונה לעשות ובגמ' אמרו זה שעבר עבירה ושב בתשובה ואחר כך שונה ועושה העבירה הוא ככלב וגו'.

⁹ עי' משלי (יח ב): לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו.

¹⁰ עי' סוטה כב ע"א: אתמר קרא ושנה ולא שימש ת"ח ר' אלעזר אומר הרי זה עם הארץ ר' שמואל בר נחמני אמר הרי זה בור ר' ינאי אומר ה"ז כותי רב אחא בר יעקב אומר הרי זה מגוש. ועי' מהר"ל (נתיב התורה טו): וביאור זה, כי כאשר שנה המשנה ולא שמש תלמיד חכם לברר טעמי המשנה, שהוא שכל ברור כאשר עמד על טעמי המשנה, נקרא זה עם הארץ כאשר לא קנה השכל. והוסיף ר' שמואל לומר שהוא נקרא בור, כי שדה שאינה מוציאה תבואה נקראת שדה בור שהרי תרגום (בראשית מ"ז) והאדמה לא תשם לא תבור, וכך מי ששנה המשנה ולא שמש תלמיד חכם לברר לו המשנה לא יצא אל הפעל השלימות להיות חכם בפעל, לכך נקרא בור שלא יצא אל הפעל והוא כמו שדה בור שלא יצא אל הפעל לעשות פרי. ור' ינאי אמר הרי זה כותי, כי כותי אינו מבקש לעמוד על התורה ולהבין אותה, כי לא למדו כותיים התורה רק מה שראו לפנייהם במעשה עשו ובזה החזיקו הכותיים, אבל שיהיה להם התורה זה לא היה להם כלל, וכך מי שלמד המשנה בלי בירור טעם המשנה חסר למוד התורה, שלא נחשבת המשנה למוד התורה רק המשנה הוא איך יעשה המעשה. ומפני כך נקרא כותי שאין לו התורה מצד הלמוד, אבל ישראל ראוי להם התורה מצד השכל, כי התורה השכלית ראוי להם בפרט וכמו שאמר הכתוב (דברים ד') כי מי גוי גדול וגו' חכם ונבון וגו' וכמו שהתבאר בפרק שלפני זה, כי מיוחדים ישראל לקבל השכל מן ה' ית' וכמו שאמרו על ישראל (ברכות נ"ח ע"א) ברוך שחלק מחכמתו ליראיו כמו שהתבאר, וזה שלא למד רק המשנה נחשב כותי שאין לו התורה מצד החכמה רק שנהגו כך, ואין עשיית המצות רק מצד השכל. ורב אחא בר יעקב אמר שנקרא אמגושי הוא מכשף שהוא מדבר ואינו מבין מה הוא מדבר, ודבר זה כאילו אינו תורה כלל, וזה עוד גרע מהכל כי נחשב אצלו התורה כמו כישוף שהוא דבר פחות ושפל ואינו ענין שכלי כלל וכו'.

¹¹ עי' נדרים סד ע"ב: סומא [חשיב כמת] דכתיב (איכה ג ו) במחשכים הושיבני כמתי עולם.

¹² עי' עבודת הקודש (ח"ג פ"ב): ידיעת רצונו המושג בנבואה הוא סבת החפשיות והחירות משעבוד הזמן וקורותיו שהוא המסגר. מבית כלא הם פתויי' השכל והקשיו ומופתיו שהם מונעים השלמות מבעליו, והמתפתים אחריו בחקירותיו הם היושבים בחשך כי אור האמת לא יושג כלל כי אם מפי האמת, ומאורו יאירו ויושפעו הדברים הרצויים לו.

¹³ עי' קהלת (ב יג) וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך, ועי' עיונים אות . עי' לעיל הערה 2. והוא מלשון הפסוק (שמות י כא): ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים ויהי חשך על

האדם בשעה שגולד, הוא בגופו ובחכמתו חלש משאר כל הבריות, כי כל הבריות ביום היולדן הן הולכות ואוכלות ומסייעות לעצמן, אבל האדם צריך טורח גדול בגופו. כן גם צריך יותר תיקון לנשמתו, לתקן החכמה ולהבין דרכים טובים, כי האדם בתחילתו בלא מלמד נוהג כבהמה, אך לבו דומה ללוח שהוא מוכן לכתוב עליו¹⁵: אם הלוח הזה ביד טיפש, ושרטט עליו שרטוטי הבלים, עד שיתקלקל ולא תהיה בו תועלת עוד. אבל החכם יכתוב עליו סדר ענייניו וצרכיו וחובותיו, ומתוך הלוח יכלכל ויפרנס בניו ויגיע לתועלת גדולה, כך לב האדם: הכסילים יציירו בו ציורי שקר, ויכתבו עליו חקקי און, וימלאו לבם מחשבות הבל וריק והמשכילים יכתבו על לוח לבם מכתב אלהים¹⁶, שהוא יסוד התורה והמצוות וחכמות המידות, עד אשר יזהירו נפשותם כזוהר הרקיעיב¹⁷, ולזה היתה כוונת שלמה, באמרו (משלי ז ג): "קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך"¹⁹.

עוד אמר שלמה (משלי כ יא): "גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו". זה הפסוק נאמר על הבחנת הנערים, כי מנעוריהם ניכרו מידותיהם, כמו שתראה מקצת הנערים נראית בהם

ארץ מצרים וימש חשך. עי' שמות רבה (פרשה יד פסקה א): חשך על המצריים והוסיף החשך משלו, הוי שלח חשך ויחשיך וימש חשך.

עי' מורה נבוכים (ח"ב פ"ה): ענין האור והחושך הוא הנאמר עליו, "ולהבדיל בין האור ובין החושך", ומן השקר שיהיה המנהיג דבר אחד לא ידע הדבר ההוא אשר ינהיגו, כשתודע אמיתת ההנהגה על מה זה תפול הנה.

¹⁴ המשך הפסוק: כי מימיני בל אמוט. ועי' מדרש תהלים (ק"ט ט) במה יזכה נער את ארחו לשמור כדברך. אמר שלמה בכל דרכיך דעהו (משלי ג ו), אם ידעתי להקב"ה בכל דבר ודבר, הוא יישר אורחותיך, וכן דוד אומר שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח), ובשביל ששויתי ה' לנגדי תמיד, לכן שמח לבי ויגל כבודי וגו' (שם ט), מה אף בשרי ישכון לבטח, אלא אמר דוד יודע אני שאין הרמה שולטת בבשרי, וכך הם הצדיקים נוחים בלא רמה, למה ששוקדים ושוחרים וחוקרים באיזה דבר יבואו לחיי העוה"ב.

¹⁵ עי' אבות (פ"ד מ"כ): אלישע בן אבויה [אחר] אומר, הלומד ילד למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר חדש. והלומד זקן למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר מחוק. רבי יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי אומר, הלומד מן הקטנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו. והלומד מן הזקנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. רבי אומר, אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו. יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפלו חדש אין בו.

¹⁶ מלה"פ (שמות לב טז): והלחת מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחת.

¹⁷ מלה"פ (דניאל יב ג) והמשכלים יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

¹⁸ תחילת הפסוק: חסד ואמת אל יעזבך.

¹⁹ עי' שיח יצחק (דרוש לשבת תרומה): הענין שנתנו כתב הלוחות, שהם כלל התורה, על אבן, כמ"ש (שמות לא יח) ויתן אל משה לוחות אבן, וכתוב (שם לב טז) והלוחות מעשה אלקים כו', ר"ל שלב האדם נמשל לאבן, שרוח האדם ורצונו בלבו נמשך אחרי אבן נגף [עי' זהר ח"א קנא ע"ב שזה שם ליצר הרע] ואבני מכשול לכל תאוה ולכל חטא, ואי אפשר לבטלו כי אם ע"י מכתב אלקים שהוא התורה שהאדם עוסק בה תדיר, כמ"ש (משלי ז ג) כתבם על לוח לבך, והם שני לוחות ימין ושמאל, שני חללים שבלב [ברכות סא ע"א], והם במ"ע ובמל"ת. והם חקוקים בכתב בלוחות, שהוא ציורי רצונו ית' שחקק בהם עולמו, שנדמה הדבר לכתב ע"י אותיות כמ"ש לעיל באריכות. ועי"ש דרוש לשבת תשובה: ונתנם הוא יתברך לישראל על האצבע, כמ"ש (משלי ז א-ג) בני שמור אמרי ומצוותי וכו' קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך, והוא המעשה במצוות בידים. ונכתבים על לוח הלב, כמו שהיו כתובים בלוחות, והם המחשבה והמעשה. שכל מצוה צריך ב' דברים, הא' הוא העשיה בפועל, והב' במחשבה טהורה שבלב, לעשות נחת רוח ליוצרו, לעשות רצונו, כמ"ש (דברים ו ה) ואהבת וכו' בכל לבבך וכו', והם שני לוחות הלב, כמ"ש (ברכות נד ע"א) בשני יצריך ביצר הטוב וביצר הרע. ועי"ש דרוש לשבת בראשית: ויש בזה ענין נפלא בטעם הדבר, כי מצינו במדרש בשמות רבה (מכילתא פרשת בחדש ט) שכל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקב"ה במתן תורה, מיד היה הדבור הזה נחקק בלוחות, והוא כי מצינו מ"ש רז"ל שני יצרים יש לו לאדם, א' יצר טוב, וא' יצר הרע, והם נרמזים בתיבת לבבך כמ"ש, בשני לבבך. והם שני חללים שבלב (ברכות סא ע"א), שבימינו הוא יצר טוב, ובשמאלו הוא יצה"ר, כמ"ש (קהלת י ב) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו, והם נקראים ב' לוחות, כמ"ש (משלי ז ג) כתבם על לוח לבך. ורמז הוא יתברך, שכמו שדבריו שיצאו מפיו, נחקקו בלוחות אבן הגשמיים, כמו כן כוחות הנטועים בנשמתו הק', הם נחקקים אח"כ בלוחות הלב, שבו נפש היסודי שבאדם, שהם נמשלים לאבן, כמ"ש (יחזקאל יא יט) והסירותי את לב האבן מבשרכם. והוא ג"כ ע"י דיבור פיו של האדם בקדושה בתורה, כמו שיתבאר לפנינו בס"ד. והיינו שאף שטבע כוחות שבנפשו היסודי הם בהיפך ממש לנגד כוחות הקדושה, כמ"ש, שכן טבע אותיות הבולטות בנחתם מן החותם, ואעפ"כ ע"פ דיבור פיו של האדם מחזיר לטוב כל כוחות נפשו היסודית, שיהיו שוים במדרגה אחת עם כוחות שברוחו העליונה.

מידת בושה, ומקצתם, העזות, ומקצתם נוטים אל התאווה, ומקצתם נוטים אל מעלות טובות.²⁰ ודע, כי כל מידות האדם, אשר תראה בו בימי הבחירות והזקנות, הן היו בימי הילדות והשחרות, אך בזמן ההוא לא היה בו כח להראותן ולהביאן לידי המעשה. והנערים, אשר גדלה עליהם נבלות, אפשר שיכול האדם להעתיקם אל הדרך הטובה, כי נוח להם לקבל, ואין בהם כח וחכמה לצאת ולברוח מתחת יד המייסר, והם צריכים לסבול. אבל בימי הזקנה אינם נעתקים בקל ממה שהיו בו בימי הבחירות. והם דומים לטם כסף, שהיה טמון בקרקע והעלה חלודה עבה באורך הטמנתו, צריך אותו הכסף מריקה אחר מריקה עד שישב הכסף למראהו הנאה, כך האדם, אשר הלך לפי דרכו ומנהגו ונשקע בעמקי המידות הגרועות, צריך ללשוש שכלו, להבדיל בין הטמא ובין הטהור²⁰, ולהרגיל בעבודה עד שיהיו המידות טבועות וקשורות בלבו.

זה ספר מידות נכתב ונחתם בטבעת החכמה, ללמד לאדם דעת, להיות ספר זה ביד כל איש לכלי אומנות, לתקן מתוכו מידותיו ומעשיו, כי האומן אשר בידו כלי אומנותו יוכל לעשות מלאכתו, אבל כשאין בידו כלי אומנותו לא יוכל לעשות מאומה²¹.

לכן שמע בני מוסר²², וקה כלי אומנותך בידך לתקן מידותיך. הלא תראה, מי שיש לו הרבה מיני מטבעות, קטנות וגדולות, ואינו יודע ערכן ושויין, לא ידע מה לקנות בכל אחת עד שידע ערך של כל מטבע, וגם צריך לידע איזו מטבע פסל המלך וגזר עליה שלא להוציאה, ואחר שישקול כל מטבע ומטבע ויערכה, אז ידע ליקח בכל אחת צרכיו בערך שווה, ובמטבע שגזר המלך שלא להוציאה ייזהר שלא יוציאה אלא בענין שלא ייקנס. נמצא, שזה האיש מגיע בכל מטבע ומטבע לטובה ולשמחה. אבל הטיפש, אשר לא ישקול ולא יעריך, ויוציא מה שפסל המלך, אין ספק שיגיע זה להיזק גדול.

ואתה בני, קח המשל הזה הנמשל על רוב מידות שבך, גדולות וקטנות, ותשקול כל מידה ומידה בפלס חכמתך²³, עד שתדע ערך כל מידה ומידה, ותדע המידות אשר פסל המלך הגדול להיזהר בהן, שלא יראו בך ולא ימצאו בך אלא במקום שלא תקבל היזק ועונש, ובזה תגיע אל השלימות ותהיה אומן וכלי אומנותך בידך.

עתה נרצה להודיע שרשי המידות וענפיהן, ותועלתן ונזקן. וכוונתנו להשיב טבעי האדם מענין הסכלות אל אהבת המוסר, ושישתדלו הפתאים לדעת טבעי החכמים. ומהשם יתעלה זכרון, נשאל עזר שיודיענו הדרכים הישרים ונתיבות הצדק, להורות שבטי ישורון עדת החסד.

²⁰ עי' שבועות דף יח ע"ב: אמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל הפורש מאשתו סמוך לוסתה הויין לו בנים זכרים דכתיב להבדיל בין הטמא ובין הטהור וסמך ליה אשה כי תזריע וילדה זכר רבי יהושע בן לוי אמר הויין לו בנים ראויין להוראה דכתיב להבדיל ולהורות אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו בנים זכרים דכתיב להבדיל בין הקדש ובין החול וכתוב התם להבדיל בין הטמא ובין הטהור וסמך ליה אשה כי תזריע רבי יהושע בן לוי אמר בנים ראויין להוראה דכתיב להבדיל ולהורות אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר כל המקדש את עצמו בשעת תשמיש הויין לו בנים זכרים שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים וסמך ליה אשה כי תזריע.

²¹ עי' אור ישראל מכתב ג: היהלך איש ורגלים אין לו. הישקיף איש ועינים אין לו. כן לא יכון התורה והעבודה, אל האדם הנחלה בתחלואי היצר, אם לא בלימוד המוסרי. [בלשון עברי: היתכן שאדם ילך ללא רגלים, ויסתכל ללא עינים. כן לא תתקיים התורה והעבודה לאדם החולה בחולי היצר, אם לא על ידי לימוד המוסר.]

²² עי' רש"י (משלי א ח): שמע בני מוסר, מה שנתן הקב"ה למשה בכתב ועל פה.

²³ עי' רמב"ם (דעות פ"ב ה"ז): לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה וצוו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק ולא עצב ומתאבל אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות וכן לא יהיה בעל נפש רחבה נבהל להון ולא עצב ובטל ממלאכה אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו ולא בעל קטטה ולא בעל קנאה ולא בעל תאוה ולא רודף אחר הכבוד כך אמרו חכמים הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם כללו של דבר ילך במדה הבינונית שבכל דעה ודעה עד שיהיו כל דעותיו מכוונות באמצעות והוא ששלמה אמר פלס מעגל רגליך וכל דרכיך יכונו. ועי' לקמן הערה 24.

השער הראשון – שער הגאווה

השער הראשון – נדבר בו על מידת הגאווה. ומה טוב שנודמן תחילה לכל השערים מפני חיוב האדם להיבדל ממנה²⁴, כי היא פתח לרעות רבות ולא ראינו כזאת לרעה בכל המידות. לכן צריך האדם להתחכם, להנהיגה אל מנהג הראוי ולדחות אותה במקום שאינה ראויה בו. הגאווה היא המטבע אשר פסל המלך הגדול ברוך הוא, והזהירנו עליה בתורתנו, כמו שנאמר (דברים ח יא): "השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך"²⁵, כי הגאווה ישכח יוצרו²⁶, כדכתיב (דברים ח יג-יד): "ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך, ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך, ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". ובמלך נאמר (דברים יז כ): "לבלתי רום לבבו מאחיו", אם הזהירה תורה אפילו במלך, כל שכן בהדיוטות, שלא ישתררו זה על זה.

הגאווה מתחלקת לשני חלקים: האחד, גאות האדם בגופו, והחלק השני, גאות האדם במעלות החכמה ובמעשיו. גאות האדם בגופו יש בה שני חלקים: האחד, טוב, והאחר, רע. וזאת היא גאות האדם בגופו הרעה. בעת שתתגבר הגאווה בלב האדם, אז תמשול על האדם מקדקדו עד כף רגלו: בראשו ובגרוננו, כדכתיב (ישעיה ג טז): "עץ כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון". בידי וברגליו, כדכתיב (תהלים לו יב): "אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנידני", ועל רגל גאווה נענשה בת רבי חנינא בן תרדיון, שנגזר עליה לישב בקובה של זונות, כי פעם אחת הלכה לפני גדולי רומי ושמעה שאמרו "כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו", ואז דקדקה יותר (עבודה זרה יח א).

בעינים, כדכתיב (משלי ו יז): "עינים רמות". באזנים, לא ישמע דברי העניים האומללים. בריח אפיו, בעמדו אצל עניים, או כשנכנס לבתיהם, הם סרוחים בעיניו. ואף בדבריו, ידבר על צדיק עתק בגאווה. וגם ניכרת בענין מאכל ומשקה, ובמלבושי בגדי גאווה מלבושי נכרי, ועל זה הוזהרנו בתורה משה, שנאמר (ויקרא כ כג): "ולא תלכו בחוקות הגוי", וכתוב (ויקרא יח ג): "ובחוקותיהם לא תלכו", ונאמר (דברים יב ל): "השמר לך פן תנקש אחריהם", הכל בענין אחד הוא, מזהיר שיהא ישראל מובדל במלבושיו ובדבריו ובכל מנהגיו מן הגוים, וכן הוא אומר (ויקרא כ כו): "ואבדיל אתכם מן העמים"²⁷.

בעלי הגאווה הם מתועבים בעיני השם, שנאמר (משלי טז ה): "תועבת ה' כל גבה לב²⁸", והוא נמסר ביד יצרו, כי אין עזר השם עמו, אחרי אשר הוא תועבת השם. ואפילו לא נתגאה על שום אדם, לא בדיבור ולא במעשה, אך בלבו לבד הוא מתגאה, נקרא "תועבה", שנאמר "תועבת ה' כל גבה לב", אפילו אם אין לו גבהות אלא בלב, נקרא "תועבה". אמרו רבותינו (סוטה ד ע"ב): כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד עבודה זרה, כתיב הכא (משלי טז ה): "תועבת ה' כל גבה לב", וכתוב התם (דברים ז כו): "ולא תביא תועבה אל ביתך". ויש אומרים: כאילו בא על העריות כולן, דכתיב (ויקרא יח כז): "כי את כל התועבות האל עשו". ויש אומרים: כאילו בנה במה²⁸.

²⁴ עי' לעיל הערה @@ ועי' רמב"ם דעות (פ"ב ה"ג): ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר והוא גובה לב שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד ולפיכך נאמר במשה רבינו ענו מאד ולא נאמר ענו בלבד ולפיכך צוו חכמים מאד מאד הוי שפל רוח ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך ועוד אמרו בשמתא מאן דאית ביה גסות הרוח ואפילו מקצתה. עי' לעיל הערה 23.

²⁵ עי' סוטה ה ע"א: אזהרה לגסי הרוח מנין אמר רבא אמר זעירי שמעו והאזינו אל תגבהו רב נחמן בר יצחק אמר מהכא ורם לבבך ושכחת וכתוב השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך וכדרכי אבין אמר רבי אילעא דאמר רבי אבין אמר רבי אילעא כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא בלא תעשה.

²⁶ עי' סוטה ד ע"ב: אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד עבודת כוכבים כתי' הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתוב התם ולא תביא תועבה אל ביתך ורבי יוחנן דידיה אמר כאילו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וגו'.

²⁷ עי' לעיל הערה 20, והרי קשה לקשר בין גאווה לחיבור לגוים, אם לא שנגיד שיש ענין של הבדל שהוא קשר של דעת וחכמה לענין, וגוים מופרדים מזה לגמרי, והוא בעצם ענין הגאווה. {

²⁸ פי' רש"י: במה, עבודת כוכבים.

ואמרו (סוטה ח ע"א): כל אדם שיש בו נסות הרוח לסוף מתמעט, שנאמר (איוב כד כד): "רומו מעט"²⁹. וראוי לגדעו כאשירה, שנאמר (ישעיה י לג): "ורמי הקומה גדועים". ואין עפרו ננער. והשכינה מיללת עליו. ואמר הקדוש ברוך הוא: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר (תהלים קא ה): "גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל"³⁰. ואמרו (סוטה מז ע"ב): האי מאן דיחיר, אפילו אינשי ביתיה לא מתקבל, שנאמר (חבקוק ב ה): "גבר יהיר ולא ינוה", אפילו בנוה שלו.

הגאווה מביאה לידי רדיפת ממון להשתרר על בני אדם. וכבר ידעת מה אירע לקרח ועדתו מחמת גאוותו, שביקש להתגדל וליקח גדולה שלא ניתנה לו מן השמים, ומתוך כך נכנס למחלוקת, ומן המחלוקת יצאה קנאה ושנאה. וכל אלו מידות פחותות מאד, כאשר יתבאר בעזרת ה'.

סוף דבר, כל המקשט את גופו כדי להתגאות, הרי זה שוכח את ה' ברוך הוא, ולא יחוש על המצוות, ולא ירדוף אחר מעשים טובים, כי כל כוונתו על עצמו לקשט גופו הכלה³¹ אשר אחריתו רימה. והמקשט גופו הוא קרוב לזימה, כי יתראה לפני נשים לישא חן בעיניהן, ומתוך כך יתקרב אצלן ויבא לידי שחוק וקלות ראש. וגם האשה המתקשטת לפני האנשים, בזה היא מדלקת לבם, ומכנסת הרהורים בלבם, ובזה עונשה גדול מאד, שהיא נותנת מכשול לפני רבים. הלא אסרו חכמים להסתכל בבגדי צבעונים של נשים השטוחים בכותל, אפילו כשאינה מלובשת בהם, כל שכן שיש עונש גדול לאשה המתקשטת לפני אנשים המסתכלים בה.

ועוד, הגאווה מביאה לידי תאוה, כי המתגאה, לבו רחב ומתאווה לכל דבר. והתאוה היא המידה הרעה שבכל המידות, כי יתאוה³² מחמת גאוותו ללבוש בגדים יקרים ולבנות פלטרין גדולים ולאכול מאכלים טובים, כי המתגאה, לעולם לדברים גבוהים יחמוד, ואולי אינה משיגה ידו לדברים אלו, ומתוך כך יבוא לידי גניבה וגזל, כי המתגאה, לבו חומד ורחב כים להתעשר, ולא יהיה שמח בחלקו, כי ימעט בעיניו מה שיש לו, לפי רוב הוצאות תאוה גאוותו. ועוד, הגאווה גורמת שלא יהא סבלן לסבול עול הבריות. ואין צורך להאריך בפחיתת מי שאינו סבלן, כי ידוע הוא לכל.

וזאת היא גאות הגוף שהיא טובה³³. שמא יאמר אדם: הואיל והגאווה היא מידה רעה כל כך, אפרוש ממנה ביותר, עד שלא יאכל בשר, ולא ישתה יין, ולא ישא אשה, ולא ישב בדירה נאה,

²⁹ פי' רש"י: רומו מעט, כיון שרומו מתמעט.

³⁰ המשך הגמ': אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל.

³¹ { הניקוד בסדר.

³² עי' בגר"א (משלי ה כ): בחמדה אין הנאה לו כלל באמת ורודף תמיד ויגע א"ע וגם בלילה לא שכב לבו גו' אבל התאוה שיושב בביתו וממלא תאוותו. ועיי"ש (כ טז): יש באדם ב' מידות לרע והם תאוה וחמדה תאוה הוא לעדן גופו ולישב בביתו וחמדה הוא לרדוף אחר ממון פעם בחוץ פעם ברחוב וכנגדם יש באדם ב' מדות לטוב א' מבפנים וא' מבחוץ והוא א' מה שבין אדם למקום והב' מה שבין אדם לחבירו ומה שבין אדם למקום הוא מבפנים ומה שבין אדם לחבירו הוא מבחוץ.

³³ עי' רמב"ם דעות פ"ג ה"א: שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן כגון כהני העובדי כוכבים גם זה דרך רעה היא ואסור לילך בה המהלך בדרך זו נקרא חוטא שהרי הוא אומר בנזיר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש אמרו חכמים ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין צריך כפרה המונע עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה לפיכך צוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד ולא יהא אוסר עצמו בנדירים ובשבעות על דברים המותרים כך אמרו חכמים לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים ובכלל הזה אלו שמתענין תמיד אינן בדרך טובה ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן צוה שלמה ואמר אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם.

ה"ב: צריך האדם שיכוון לבו וכל מעשיו כולם לידע את ה' ב"ה בלבד ויהיה שבתו וקומו ודבורו הכל לעומת זה הדבר כיצד כשישא ויתן או יעשה מלאכה ליטול שכר לא יהיה בלבו לקבוע ממון בלבד אלא יעשה דברים האלו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להם מאכילה ושתייה וישיבת בית ונשיאת אשה וכן כשיאכל וישתה ויבעול לא ישים בלבו לעשות דברים האלו כדי ליהנות בלבד עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחיך ויבעול כדי ליהנות אלא ישים על לבו שיאכל וישתה כדי להברות גופו ואיבריו בלבד לפיכך לא יאכל כל שהחיק מתאוה ככלב וחמור אלא יאכל דברים המועילים לגוף אם מרים אם

ולא ילבש מלבוש נאה, אלא השק והצמר, ובגדים קרועים ומלוכלכים, וישתמש בכלים מלוכלכים ומאוסים, ולא ירחץ פניו ידיו ורגליו, עד שישחית תוארו משאר אנשים, וכל זה כדי שיתרחק מן הגאווה עד שלא יוכל להתרחק יותר. המהלך בדרך זו, נקרא "חוטא", שהרי הוא אומר בנזיר (במדבר ו יא): "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש", אמרו חכמים (תענית יא ע"א): "ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה". אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א): "לא דיך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים". ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז): "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם".

הדרך הישרה באדם שיהא נקי בכל עניניו, כי הנקיות היא גדר של מעשים טובים. כיצד. ילבש בגדים בינוניים, ולא מלבושים יקרים ונאים מאד שהכל מסתכלים בהם, ולא מלבושים עניים המבזים לובשם, אלא בגדים בינוניים נאים ונקיים, העני לפי עניו והעשיר לפי עשרו. ואסור שיימצא כתם או שמנונית על בגדיו, ולא יהיו קרועים, ולא יהיו מתוקנים כבגדי גסי הרוח. גם מאכלו יהא נקי, ולא יאכל מעדני מלך, אך מאכל בינוני ומשקה בינוני לפי השגת ידו. ולא ישתה ולא יאכל בכלים מאוסים, פן יעברו ב"אל תשקצו את נפשותיכם" (ויקרא יא מג), אלא הכל יהא בנקיות. גם שולחנו גם מטתו יהיו נקיים, וכל עניניו יהיו נקיים.

גם גופו יהא נקי ולא מזוהם, אך ייזהר לרחוץ פניו, ידיו ורגליו, גם כל גופו לעתים. כאשר מצינו (ויקרא רבה פל"ד סי' ג) בהלל הזקן, בשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך, אמרו לו: להיכן אתה הולך. אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה הלל עושה. אמר להם: לרחוץ במרחץ. אמרו לו: וכי זו היא מצוה. אמר להם: הן. ומה איקונין של מלכים, שמעמידים אותן בבתי טרטיאות ובבתי קרקסיות, מי שממונה עליהן מורקן ושוטפן, והם מעלים לו מזונות, ולא עוד אלא שהוא מתגדל בגדולי מלכות, אנו שנבראנו בצלם ודמות, שנאמר (בראשית ט ו): "כי בצלם אלהים עשה את האדם", על אחת כמה וכמה. ועוד, דכתיב (משלי טז ד): "כל פעל ה' למענהו"³⁴. וכל הנוהר בדברים האלו לשם מצוה ולא כדי להתקשט ולהתגאות, אף על פי שאלו דברים נראים כמו גאווה, כיון שכוונתו לשם שמים, יש בו מצוה.

גאות חכמה ומעשים טובים יש בה שני חלקים: האחד, טוב, והאחד, רע. הגאווה הרעה היא, אשר יבזה בני אדם בלבו ובפיו³⁵, וכולם קטנים ופחותים בעיניו, ומהלל ומשבח עצמו שהוא גדול בחכמה, ומתוך כך לא יודה על האמת מרוב גאוותו. ולעולם נראה בעיניו חכמתו ועצתו ודבריו ומעשיו הם משובחים ממעשה וחכמת ועצת חביריו, ומתפאר תמיד בחכמתו ובמעשיו, כי חפץ לקבל שבח וכבוד על דבריו הישרים, ועל זה אמר שלמה (משלי כז ב): "יהללך זר ולא פיך"³⁶.

מתוקים ולא יאכל דברים הרעים לגוף אע"פ שהן מתוקים לחיך כיצד מי שהיה בשרו חם לא יאכל בשר ולא דבש ולא ישתה יין כענין שאמר שלמה דרך משל אכול דבש וגו' ושותה מי העולשין אע"פ שהוא מר שנמצא שותה ואוכל דרך רפואה בלבד כדי שיבריא ויעמוד שלם הואיל ואי אפשר לאדם לחיות אלא באכילה ושתייה וכן כשיבעול לא יבעול אלא כדי להברות גופו וכדי לקיים את הזרע לפיכך אינו בועל כל זמן שיתאוה אלא כל עת שידע שהוא צריך להוציא שכבת זרע כמו דרך הרפואה או לקיים את הזרע. [השגת הראב"ד, וכן כשיבעול וכו' א"א וכן למצות העונה אם היא מקפדת].

³⁴ עי' שבת נ ע"ב: רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו משום שנאמר כל פעל ה' למענהו.
³⁵ עי' משלי (כט א): איש תוכחות מקשה ערף פתע ישבר ואין מרפא. בהגר"א: איש תוכחות וגו' שמוכיחין אותו ולא ישמע לקולם וגם מקשה עוד ערפו פתע ישבר שלא במתכוין ישבר והוא שבר גדול שלא יבוא משום שונא כמ"ש למעלה ואין מרפא ג"כ והוא ב"ד נגד שאינו שומע תוכחה א' פתע ישבר ונגד שאין רפואה לו אלא מקשה ערפו אזי כן לא יהיה רפואה למכתו. ועי' דברי הימים ב' (לו טז): ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובזים דבריו ומתעתעים בנבאיו עד עלות חמת ידוד בעמו עד לאין מרפא. אמר רב עמרם בריה דרבי שמעון בר אבא אמר רבי שמעון בר אבא אמר רבי חנינא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה שנאמר היו שריה כאילים לא מצאו מרעה מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה אמר רבי יהודה לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה תלמידי חכמים שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובזים דבריו ומתעתעים בנבאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד [ל]אין מרפא מאי עד לאין מרפא אמר רב יהודה אמר רב כל המבזה תלמידי חכמים אין לו רפואה למכתו. ועי' לעיל הערה 2.

הגאה לעולם יחזיק טובה לעצמו, ומתוך כך לא יטריח על התורה, כי לא יחוש על כבוד שמים, רק שיודו לו העולם שהוא אדם טוב וחכם, ובוה יש לו די. ותמיד הוא שמח במכשול חביריו ובמיעוטי ידיעתם, ומתכבד בקלון חביריו³⁶. וזה אחד מעשרים וארבעה הדברים המעכבים את התשובה (ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א). אדם, שכל מעשיו טובים מתהלל בהם להתכבד, דומה לתבשיל חשוב מאד בכל אנקת רוכל וראשי בשמים, ועומד אצל האש עד שיהא מקדיח ומסריח, עד שלא יהא שווה לאכול מחמת מרירות שריפת האש. כך האדם המתפאר במעשים, מקדיח ומסריח במהללו מעשיו הטובים והמתפאר בחכמתו ובמעשיו שאין בו, אין מידה רעה כמוה ואין דוגמתה. והלא אמרו חכמים (ירושלמי שבועות פ"י ה"ח): אם מכבדים את האדם מחמת שסוברים שהוא יודע שתי מסכתות ואינו יודע רק אחת, יאמר להם שאינו יודע, כל שכן וכל שכן שלא יטעה את העולם שיחזיקוהו בחזקה גדולה שאינה בו.

ודע, שאנחנו מחוייבים שיהיו כל מעשינו מיוחדים לשם הבורא יתעלה, בגלוי ובסתר, וכל מעשה עבודת אלהים יהיה להגיע אל רצונו בלבד, בלתי רצון בני אדם לקוות שבה על מעשהו ולקבל כבוד, אך יעשה הכל לשם האל המשקיף אל הלב, כמו שאמר הכתוב (ירמיה יז י): "אני ה' חוקר לב בוחן כליות", ואמר (דברים כט כח): "הנסתרות לה' אלהינו".

לכן אם לא ייזהר בחכמה ובזריזות³⁷ להינצל מן הגאווה, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, הוא יורש גיהנם, כי היצר אורב לו ומביא מענות וראיות להביא האדם לידי גאווה, ותהיה חכמתו לטרדו מן העולם. לכן אל יתעצל מלנצח יצר הרע יום יום, וזה נקרא מלחמה גדולה³⁸. כמו שמצינו באחד מן החסידים, שפגע באנשים הבאים מן המלחמה, ושללו שלל גדול, אמר להם: שבתם מן המלחמה הקטנה, ועדיין אתם עתידים למלחמה הגדולה. אמרו לו: מה היא המלחמה. אמר להם: היצר וחילותיו. כי כל אויב שיש לך שתנצח אותו פעם אחת או שתיים או שלוש, אז יניח אותך. אבל היצר אינו פוסק ממך אף אם יהיה נצוח מאה פעמים, כמו שאמרו רבותינו (אבות פ"ב מ"ד): "ואל תאמן בעצמך עד יום מותך"³⁹, כי כל ימך יארוך לך, אולי תעלים עיניך ממנו, ואם ינצחך בקלה שבקלות, סוף ינצחך בחמורה שבחמורות. ועבור שהגאווה שורש להרבה מידות פחותות, וגם היצר משתתף ומתערב בלב האדם, וכל ענין היצר הוא להכזיב האמת ולאמת השקר⁴⁰, והוא מלמד את האדם להתגאות ומביא לו ראיות, לכן צריך אתה להתחכם כנגדו.

תחילת תחבולותיו של היצר, הוא מקשה לבו⁴¹ ומגביהו, וממתיק לו הגאווה ושאר מידות רעות. ואף כי יודע האדם בודאי שיש פשע ועוון בגאוותו, אפילו הכי עובר במזיד ומתגאה, כי היצר מבעיר את לבו אחר הכבוד עד שלא יחוש על העבירה. אבל האדם שהוא זך במעשיו, ולא יתגאה ולא יתהלל כשיודע שיש עבירה בדבר, אז יבוא היצר הרע ויערוך מלחמה עד מות להפילו

³⁶ עי' זר"ח (עט ע"ג): המדור השני הוא נקרא שחת והוא אש ירוקה ואין שם כי אם חושך ואין שם רחמים כלל ושם דנין כל המספרין אחר מטתן של ת"ח והמלבין פני חברו ברבים ואפילו בהלכה שלא ללמוד ממנו והמתגאה שלא לשם שמים והמתכבד בקלון של חבירו והיודע בחברו שיכשל בדברים או בהלכה אחת והם בעיר אחת ואינו מודיעו קודם שיכשל וישמח הוא או אחרים ומי שיש לו בהכ"נ בעירו ואינו נכנס להתפלל ומי שאינו נח לחבירו בהלכה והאוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה והמגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו ומי שמקלל בשחוק לחברו בענין שיגיע לו בושת כל אלו נדונים שם במדור זה וכל כיוצא בהם.

³⁷

³⁸ עי' חובות הלבבות יחוד המעשה פרק ה. ועי' תיקו"ז ריש תיקון כא קרבא דחויא.

³⁹ עי"ש בהגר"א: ואל תאמין כו'. כמ"ש (יחזקאל ל"ג) ובשוב צדיק מצדקתו כו' וכמ"ש בפ"ד דברכות (כט ע"א). וז"ל הגמ': אמר אביי גמירי טבא לא הוי בישא ולא והכתיב ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ההוא רשע מעיקרו אבל צדיק מעיקרו לא ולא והא תנן אל תאמן בעצמך עד יום מותך שהרי יוחנן כהן גדול שמש בכהונה גדולה שמנים שנה ולבסוף נעשה צדוקי אמר אביי הוא ינאי הוא יוחנן רבא אמר ינאי לחוד ויוחנן לחוד ינאי רשע מעיקרו ויוחנן צדיק מעיקרו, ע"כ. משמע שיש מח' אם החיוב אל תאמן, שאולי יש חסרון בלבך כעת, או אולי יקרה משהו. }

⁴⁰ עי' חובות הלבבות יחוד המעשה ה'. ועי' ר' בחיי בראשית ד ז.

⁴¹ עי' משלי (כח יד) אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה, ועי' אות טו, ועי' יהל אור (על זהר ח"א יב ע"א): הוא היפוך של אשרי אדם מפחד תמיד, ר"ל אפילו בשעת טובה. ומקשה הוא היפוכו, לא מיבעי שבשעת הטובה אין מפחד, אלא אפילו ברעתו מקשה לבו.

וללכדו ברשתו, ויורה היתר, ומסביר לו סברות שיש לו מצוה ושכר על מה שמתהלל ומתפאר. וכך יאמר לו היצר: כבר הגעת למעלת חכמה וחסידות, וראוי לך להתרצות ולהשתדל למצוא חן בעיני העולם, ולהתניף להם, לגלות להם חכמתך וצדקתך כדי שיאהבוך. ויביא לך ראייה מדבריי רבותינו (אבות פ"ג מ"י): "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו".

וכל זה ראיות שקר, כי אותה הסברא היא ענף מן הגאווה. אבל הענין הזה הוא כמו שאמר הכתוב (משלי טז ז): "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו". וכך פירוש הענין: אם האדם לא יתהלל לפני בני אדם ולא ישתדל למצוא חן בעיניהם בעשותו מעשיו הטובים, ואף על פי כן אוהבים אותו, זוהי ראייה גדולה שהקדוש ברוך הוא אוהב אותו, וזרע לו אהבה בלבבות בני אדם, ושם לו שם טוב על לשונם. ואמת היא, שיש כמה בני אדם הנאהבים לבריות והקדוש ברוך הוא שונאם כשאינם מקיימים את המצוות, כי אין הקדוש ברוך הוא אוהב אלא לומדי תורה ומקיימים אותה.

אחר כן יסיתך היצר לגלות חסידותך ומעשיך הטובים לפני העם, ומביא ראייה, אולי יעשו גם הם כמוך. וגם זה נמשך מן הגבהות. אף על פי שמצינו כמה גדולים שנשתבחו⁴², לא עשו אלא לפני תלמידיהם וחביריהם, כדי שיימשכו אחריהם ויתפשו מעשיהם, וודאי זה מצוה כדי לחבב עליהם מעשים טובים, ואפילו בפני אלו לא ייהנה בלבד, באמרו "זה אני יודע" או "זה אני עושה". אבל לפני העולם באמת אסור לגלות להם. גם אם תלך בענות, ותעמוד להתפלל באריכות, ותלמד בקביעות, יפתך היצר להתנאות, ויאמר לך: עתה הרואים אותך בני אדם, ויחשבוך ויכבדוך עבור דרכיך הטובים, ויש ריוח גדול בזה, מתוך שאתה חשוב בעיניהם יקבלו מוסרך ותוכחתך. כל זה הבל, כי בעשותך מעשה הטוב לשם הבורא ברוך הוא לבד, דברי תוכחתך יתקבלו בפני העולם⁴³, גם אם לא תחשוב כך, כי אין קבלת התוכחה תלויה במחשבותיך.

ואחרי שתסתלק מכל זה, יסיתך היצר ויאמר לך: לא ייתכן שתהיה עבודתך בלב שלם עד שתתרחק מהחונף לגמרי, כגון שתכסה מעשיך הטובים, ולהורות היפוך ממה שהיה כבר בלבך: תתפלל קצר, וכשתרצה ללמוד שום חכמה תתייחד, ולא ידע שום אדם זולת הבורא ברוך הוא. ולא תיראה בך שום מידה טובה, אך תראה העצלות במעשה העבודה, כדי שלא יצא לך שם ותפסיד שכרך. ולא תצוה על הטוב, ולא תזהיר מן הרע, ואל תודיע חכמתך ואל תלמדה לאיש זולתך, ולא תראה סימן ירא שמים ולא אות, כגון תפילין ומזוזה וציצית, אלא תתנהג במנהגם, ותלך בדרכיהם, ותהיה מעורב עמם במאכל ובמשתה ובחדוה וברוב השחוק. כל זה מעניני היצר ללכוד בני אדם ברשתו, והעושה ענין זה לשם מצוה, הפסדו אלף אלפים יותר משכרו, ודומה לבורח מאש קטנה לאש גדולה.

אך הישר הוא שיתפלל בכוונה באריכות, ויצוה על הטוב, ויזהיר מהרע, ויעשה כל הטובות בגלוי ובסתור. ועם יכבדוהו על זה וישבחוהו, אין מזיק לו בשכרו אחרי שלא כיון לזה בשעת המעשה, לכן בעת אשר תעשה מעשה הטוב, תבחין בעצמך ממי אתה מקוה הגמול, אשר מהאל, הוא שלם, אבל אם מאחרים, אינו שלם. וגם תבחין, אם זה המעשה, אשר תעשה לפני העולם, אם היית עושה אותו בייחוד בחדרי חדרים בזה הענין אשר אתה עושה ברבים. ואם יתברר לך זה, אז מעשה שלם.

כל מה שסיפרנו נגד יצר הרע אינו כי אם טיפה בים נגד מה שהוא חייב להיזהר בו, כי בכל דבר ובכל מעשה ובכל מידה בא היצר לשחת ולקלקל. ופתחנו פתח להודיע ענין היצר למי שלא ידע תחילת דרכיו, והחכם יבין וימהר לסלקהו מתוכו, "וטהר ידים יוסיף אומץ" (איוב יז ט)⁴⁴. הגאווה במעלת החכמה היא משובחת, שנאמר (ירמיה ט כג): "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי", ויוסיף הודאה לבורא ברוך הוא, וגם דעה והשכל ומידות טובות בתפילת

42

43

⁴⁴ עי' פסיקתא דרב כהנא (פסקא כה אות א): וטהר ידים זה הקב"ה דכת' טהור עינים מראות ברע (חבקוק א יג) יוסיף אומץ (איוב שם) זה הק' שהוא מעצים כוחן של צדיקים שיעשו רצונו.

החכמה⁴⁵ "מודה אני לפניך שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ולא מיושבי קרנות", וכמו: "אשרנו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו"⁴⁶. ועל זה נאמר (דברי הימים ב יז ו): "ויגבה לבו בדרכי ה'"⁴⁷, כי יהיה אדם יקר רוח וגבה לב בעיני העולם הבא, שלא יספיק לו במה שיזדמן לו, ולא יאמר די במה שתמצא ידו מהם, אלא ימעט בעיניו כל מעשהו, ותגבה נפשו למעלה תמיד, ויתרעם בנפשו כמו שמקצר מעבודת הבורא ברוך הוא. וזאת הגאווה אינה מזקת לענוה, אך מסייעתו וגורמת לו לשמוח במעלות הטובות, ולשמוח בכבוד חבריו, ולחוס על כבודם.

והגאווה נגד הרשעים היא משובחת מאד, להוכיחם ולהכלים אותם, ולא ייכנע להם, ויצוה על הטוב, ויזהיר מהרע כפי יכולתו, אף על פי שזה דומה בעיני העולם כמשתרר וכמתגאה אחרי שלבו לשם שמים, הרי זה משובח. ולא ייכנע לרשעים, כמו מרדכי שלא נכנע להמן. ובכל מקום שיש מצוה עליו לעשות, לא ייכנע כלל לרשעים לעזוב הטוב מפני השפלתו לפניהם. וזה צריך חכמה, מתי ישתרר נגדם בדבר מצוה, כי פעמים אינו שווה שיעמוד נגדם, שאם יעזו פניו נגדם עבור מצוה אחת, יפסיד אותם מאה מצוות. לכך צריך החכם להתבונן לפי השעה והענין, ולפי זה יסדר מעשיו, כי יש דבר שצריך לעזוב בשבילם, ויש דבר שלא יניח בשבילם בשום ענין, וצריך בגופו ובמאורו לעמוד נגדם, ולא ייכנע להם. וכל זה בדבר מצוה, אבל בענין משא ומתן ייכנע לפניהם, ויעשה עמהם לפנים משורת הדין בכל דבר⁴⁸. וזוהי מצוה גדולה.

ומי שיש בו מידת הגאווה צריך להשתדל ולשוב ממנה, כי היא מגונה מאד, וההיזק שלה, רב ומצוי תמיד, והתועלת שיש בה מעט, לפיכך צריך להתרחק ממנה מאד. כי הגאווה מביאה האדם לשבר ושפלות⁴⁹, כמו שנאמר (משלי טז יח): "לפני שבר גאון"⁵⁰, ונאמר (משלי כט כג): "גאות

⁴⁵ ברכות (כח ע"ב): משנה רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה אמרו לו מה מקום לתפלה זו אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי: גמרא תנו רבנן בכניסתו מהו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם ביציאתו מהו אומר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות שאני משכים והם משכימים אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר אני רץ והם רצים אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת.

⁴⁶ ע"י תנא דבי אליהו (רבה, פרק כא): ד"א העטופים ברעב וגו' אין רעב אלא בד"ת שנאמר (עמוס ח) הנה ימים באים נאם ה' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה' וגו'. מכאן אמרו שיהא אדם לומד תורה באימה וביראה ברתת ובזיע ויסתכל אדם בעצמו וידע מה יהיה לו אחר מיתה לכן ישא אדם את עיניו ויסתכל אל השמים ויאמר מי ברא את הכוכבים והמזלות ברקיע ונתן מקום ודרך ומסלה לכל אחד ואחד, וכן יסתכל לארץ ויראה כמה מגדלים בנתה מלכות עכו"ם מי גדען והשליכן לארץ וכמה מגדלים בנתה מלכות מדי מי גדען והשליכם לארץ מי בעט בו במגדל הראשון ונתן ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר וכ"א מיל בין זה לזה שנאמר (ישעיה לג) לבך יהגה אימה איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים. מכאן אמרו לעולם יהא אדם ירא שמים יראה גמורה יראה על האמת ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו ובכל יום ויום ישכים ויאמר רבון כל העולמים ואדוני האדונים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמך הרבים מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה צדקותינו מה ישועתנו מה כחנו מה גבורתנו מה נאמר לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו הלא כל הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל כי רוב מעשיהם תוהו וימי חייהם הבל לפניך ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל. אבל אנחנו עמך בני בריתך בני אברהם אוהבך שנשבעת לו בהר המוריה זרע יצחק ידידו שנעקד על גבי המזבח עדת יעקב בנך בכורך שמאהבתך שאהבת אותו ומשמחתך ששמחת בו קראת את שמו ישראל וישורון. לפיכך אנחנו חייבים להודות לך ולשבחך ולפארך ולברך ולקדש וליתן שבח והודיה לשמך אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו ומה יפה ירושתנו אשרינו שאנו משכימים ומעריבים ערב ובוקר ואומרים פעמים בכל יום שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד בשכמל"ו אתה הוא עד שלא וכו'.

⁴⁷ ע"י"ש באדרת אליהו: ויגבה לבו בדרכי ה', כי המתגאה בדרכי ה' מתאמץ להוסיף כל פעם.

⁴⁸ ע"י חו"מ כופין על מידת סדום לפנים משורת הדין. @

⁴⁹ ע"י חולין (דף פט ע"א): בכס וגו' אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל חושקני בכס שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני נתתי גדולה לאברהם אמר לפני ואנכי עפר ואפר למשה ואהרן אמר ונחנו מה לדוד אמר ואנכי תולעת ולא איש אבל עובדי כוכבים אינן כן נתתי גדולה לנמרוד אמר הבה נבנה לנו עיר לפרעה אמר מי ה' לסנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות וגו' לנבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב לחירם מלך צור אמר מושב אלהים ישבתי בלב ימים אמר רבא ואיתימא רבי יוחנן גדול

אדם תשפילנו⁵¹. וכבר ידעת מה אירע לפרעה באמרו (שמות ח ב): "מי ה' אשר אשמע בקולו", ולגלית הפלשתי שאמר (שמואל א יז י): "אני הרפתי את מערכות ישראל", ולסנהריב שאמר (מלכים ב' יח לה, ישעיה לו כ): "מי בכל אלהי הארצות האלה אשר הצילו את ארצם מידי", ונבוכדנצר באמרו (דניאל ג טו): "ומן הוא אלהי די ישיבנכון מן ידי", והדומה להם, אשר אמרו כדבריהם, ואחריתם היתה בוז וקלון. ומי שהוא במידה זו אינו ניצול מחטא ועוון, כמו שאמר החכם (משלי כא כד): "זד יהיר ל'ן שמו עושה בעברת זדון".

וכיון שהגיעו דברינו עד הנה לדבר על הגאווה, שמע דברי חכמים. חכם אחד אמר: מי הוא אשר לא תיפרד ממנו הדאגה, המבקש לעלות מעלה שהיא למעלה ממנה. ואמרו: מי שמחזיק עצמו בחזקת דעת, מחזיקין אותו בני אדם שוטה. ואמרו: סמוך לגאווה, מעללים רעים. ומי שיש בו מעללים רעים, תהיה שנאת הבריות והנפשות נוטות עליו. ואמר חכם אחד: כאשר נעימות הצורה, אור הגוף, כך נעימות המידות, אור הנפש.⁵²

ואמר עוד: אין החשיבות בנפש שיהיה המלך מתנאה, כל שכן בני אדם אחרים זה אל זה. ואמר, שהיה מלך אחד יושב על כסא מלכותו, ולפניו היו כסאות זה למעלה מזה, ואמר להם המלך: איך ישתם זה למעלה מזה בלא רשותי. והשיב העליון: גודל יחוס משפחתי הושיבני על ריעי. ואמר השני: עליתי על אשר תחתי מפני רוב חכמתי. וענה השלישי: שפלות נפשי ודכאות לבי הושיבוני תחתיהם. והעלהו המלך וגידלו. ועל זה נאמר (משלי כה ז): "כי טוב [אמר] לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב".

בעת שרואה אדם שמידת הגאווה מתגברת עליו, צריך לחשוב דברים המבהילים את לבו: שבא מטיפה סרוחה, וישוב לעפר ורימה, ויתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.⁵³ ויחשוב כמה גאים שנתגאו ועברו מן העולם, נשתכחו כלא היו מעולם, ומה הועילה להם גאוותם.

גדר להתרחק מן הגאווה ומשאר מידות רעות⁵⁴, הרוצה לעקור הגסות מלבו מכל וכל, לא יוכל לעשות זה במחשבה לבד, אלא בתחילה צריך להתרחק מן הגבהות עד קצה האחרון. כיצד. אדם שהיה רגיל ללבוש בגדים חשובים ומתוקנים כמלבושי גסי הרוח ורוצה לשוב מזה, אם ילבש בגדים טובים, ויתקן אותם במידה בינונית, בזה לא יעקור מלבו הגסות. או אם היה מנהגו להתכבד ולהשתדל בדבריו או בשאר מעשיו, אין תקנה לתקן, עד שינהיג עצמו בכזיון הרבה, וישב למטה מן הכל, וילבש בלויי הסחבות המבזות את לובשיהם. וכיוצא בדברים אלו, עד שיעקור גובה הלב ממנו. וכן מי שהוא בעל חימה וכועס הרבה, תחילה ינהיג עצמו, שאם יכו אותו

שנאמר במשה ואהרן יותר ממה שנאמר באברהם דאילו באברהם כתיב ואנכי עפר ואפר ואילו במשה ואהרן כתיב ונחנו מה.

⁵⁰ ז"ל הפסוק בשלימות: לפני שבר גאון ולפני כשלון גבה רוח. בהגר"א: לפני וגו' כי גאון הוא שמתגאה על הציבור וחפץ להשתרר עליהם וגבה רוח הוא בלב ושבר הוא שנשבר ע"י דבר אחר וכשלון הוא מעצמו וזהו שבר להגאון שהיה לו על אחרים וכשלון מעצמו על גבה רוח שהיה לו מעצמו.

⁵¹ ז"ל הפסוק בשלימות: גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמך כבוד. ועי' במ"ר פ"ג ס' ג: ויהי המקריב וגו' הה"ד (משלי כט) גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמך כבוד א"ר תנחומא בר אבא גאות אדם תשפילנו זה אדם הראשון כיצד בשעה שעבר אדם על צויו של הקב"ה ואכל מן האילן ביקש הקב"ה שיעשה תשובה ופתח לו פתח ולא בקש אדם וכו' כיון שיצא אדם מן הדין התחיל מחרף ומגדף וכו' הוי גאות אדם תשפילנו לפי שנתגאה על הקב"ה מעשות תשובה השפיל אותו וגרשו מגן עדן ושפל רוח יתמך כבוד זה אברהם שהשפיל רוחו ואמר (בראשית יח) ואנכי עפר ואפר לכך קרא אותו הקדוש ב"ה (יהושע יד) האדם הגדול בענקים וכו' ד"א גאות אדם תשפילנו זה פרעה שנתגאה על משה ואמר (שמות ה) מי ה' אשר אשמע בקולו וגו' והשפילו הקב"ה (תהלים קלו) ונער פרעה וחילו ושפל רוח יתמך כבוד זה משה (שמות ח) למתי אעתיר לך וגו' ואומר (שם ט) כצאתי את העיר אפרוש את כפי וגו'.

⁵²

⁵³ עי' אבות פ"ג מ"א: עקביא בן מהללאל אומר, הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה. דע, מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון. מאין באת, מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה. ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון, לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

⁵⁴ עי' לעיל הערה 2.

אורחות צדיקים

או יקללו אותו לא ירגיש כלל, וילך בדרך זו זמן מרובה עד שיעקור שורש החימה מלב, ואז יחזור וילך בדרך האמצעית וילך בה כל ימיו.

ועל דרך זו יעשה בכל המידות הרעות. מתחילה יתרחק ממנה עד שלא יוכל להתרחק יותר, וינהג כזה זמן מרובה, ואז יחזור ויתפוס הדרך הבינונית. וענין זה הוא רפואה שלימה לכל מידות רעות. ומי שדעתו נמשכת לעבוד הבורא ברוך הוא, בכל חלק וחלק במידה המובחרת, ישים זו הדרך לפניו ולפני חבירו. ועל זה נאמר (תהלים נ כג): "ושם דרך אראנו בישע אלהים".

הענוה היא מידה טובה, והיא היפוך הגאווה, ומי שיש בו המידה הזאת, כבר השיב נפשו מכמה מיני רעות. ומי שהגיע אל מעלה זאת הנכבדת, עושה מצוה ומקבל שכר לפי גודל ענותנותו, כי הענוה שורש העבודה, ומעשה קטן של הענוה מתקבל לפני ה' ב"ה, אלף ידות יותר ממעשה גדול של הגאווה. וכן אמרו רבותינו (ברכות ה ע"ב): "אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין לבו לשמים". אבל מעשה של הגאווה אינו מתקבל לפני ה' ב"ה, כי היא תועבת נפשו, שנאמר (משלי מז ה): "תועבת ה' כל גבה לב"⁵⁵. ועבור זה צועק ואינו נענה, שנאמר (ישעיה א טו): "גם כי תרבו תפילה אינני שומע". ועושה מצוות וטורפים אותן בפניו, שנאמר (מלאכי א י): "מי גם בכם ויסגור דלתים"⁵⁶. ומביא קרבן ואינו מתקבל, שנאמר (ישעיה א יב): "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי"⁵⁷, ונאמר (ירמיה ז כא): "עולותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר". אבל במידת הענוה והשפלות מגיע לכל טוב, כי "לענוים יתן חן"⁵⁷ (משלי ג לד), וכיון שיש לו חן בעיני הקדוש ברוך הוא, צועק ונענה מיד, שנאמר (ישעיה סה כד): "טרם יקראו ואני אענה"⁵⁸, ועושה מצוות ומקבלים אותן בנחת ובשמחה, שנאמר (קהלת ט ז): "כי כבר רצה האלהים את מעשיך"⁵⁹, ולא עוד אלא שמתאוה להן, שנאמר (מלאכי ג ד): "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כב".

ומה היא הענוה. היא הכנעה ושפלות הנפש⁵⁹, וחשוב עצמו כאין⁶⁰. והאדם חייב בה בכל עת ובכל זמן, להיות נבזה בעיניו, ושפל רוח, ורך הלבב⁶¹, ורוח נשברה⁶². שורש הענוה, שיחשוב

⁵⁵ עי' שער הגאווה עיונים אות טו.

⁵⁶ ז"ל הפסוק בשלימות: מי גם בכם ויסגר דלתים ולא תאירו מזבחי חנם אין לי חפץ בכם אמר ידוד צבאות ומנחה לא ארצה מידכם. פי' רש"י: מי גם בכם ויסגור דלתים, הלואי ויקום איש טוב בכם שיסגור דלתי מקדשי לבלתי הביא שם קרבן מתועבה הזאת. ולא תאירו מזבחי חנם, באישים שאיני מתרצה בהם שהרי אין לי חפץ בכם וכו'.

⁵⁷ ז"ל הפסוק בשלימות: אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן: בהגר"א: אם ללצים הוא יליץ כי לץ הוא היפוך של ענו שהענו הוא מן הנעלבים ואין עולבין שומעין חרפתם ואינן משיבין והלץ הוא היפוך זה שמחרף ויליץ לכל אדם והקב"ה יתן אותו לחרפה שיליצו אחרים ממנו וזהו אם ללצים אם יתחבר ללצים הוא יליץ ע"י אחרים ולענוים שומעין חרפתן ואין משיבין ומכניעין את עצמן לכל אדם בעולם. יתן חן יתן הקב"ה לו חן בעיני הבריות. ועי' שבת דף קד ע"א: אמר ריש לקיש מאי דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן בא ליטמא פותחין לו.

⁵⁸ הרי פשוט הפסוק מדבר על ההנהגה לאחר ביאת המשיח. אמנם עי' שמות רבה פכ"א סי' ג: מה תצעק אלי הה"ד (ישעיה סה) והיה טרם יקראו ואני אענה שני פעמים הוא אומר בפסוק ואני ואני ומשה אומר (דברים לב) ראו עתה כי אני הוא אלא כל מי שהוא עושה רצון המקום ומכוין את לבו בתפלה שומע לו בעוה"ז וכן לע"ל שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה בעוה"ז ולע"ל הם מדברים ואני אשמע. ועי' שער הפסוקים: והענין יובן בפירוש והיה טרם יקראו ואני אענה, עוד הם מדברים ואני אשמע. והענין הוא, כי יש חסידים שטרם שיקראו אל השי"ת, הוא עונה אותם. ויש גרועים מהם, שהם צריכים לטרוח להתפלל, ובהיותם מתפללים, עונה אותם. ועליהם אמר, עוד הם מדברים ואני אשמע. ואל זה רמז הכתוב ואמר, קרוב ה' לכל קוראיו, והתחיל מן הגרועים, ממטה למעלה, ואמר קרוב ה' לכל קוראיו, כלומר, אעפ"י שלא יהיו ראויים, כיון שהם קוראיו ומתפללים לו, קרוב ה' להם. אבל יש מעלה יתירה, והיא זאת, כי גם קרוב ה' הוא לכל אשר יקראוהו לעתיד, אעפ"י שעתה עדיין לא קראו, וטרם שיקראו הם, ה' נקרב אליהם.

ועי' סוטה ה ע"ב: מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה ולא עוד אלא שאין תפילתו נמאסת שנאמר לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה.

⁵⁹ עי' אבות (פ"ה מ"ט): כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו, מתלמידיו של אברהם אבינו. ושלשה דברים אחרים, מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, מתלמידיו של בלעם הרשע.

⁶⁰ עי' זהר ח"ב קע ע"א: וכי קריעת ים סוף קשה קמיה והכתיב (נחום א ד) (ה)גוער בים ויבשהו (עמוס ה ח) הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ והא כיון דסליק רעותא קמיה כלא קמיה [כאין הוא חשיב] ואת אמרת דקריעת ים סוף קשה קמיה.

תרגום: וכי קריעת ים סוף קשה לפניו והרי כתוב (נחום א) גוער בים ויבשהו (עמוס ט) הקרא למי הים וישפכם על פני הארץ והרי כיון שעלה רצון לפניו הכל לפניו כאין הוא חשוב ואתה אמרת שקריעת ים סוף קשה לפניו.

אם כן כל כמה שבן אדם מחשיב את עצמו ביחס לה' ית' הוא באמת כעין חשיב.

מעצמו בעוד שהוא שליו ושקט, ובריא ועשיר, אשר הבורא ברוך הוא, היטיב עמו טובה, ושהוא אינו ראוי לה. ושיחשוב גדולת האל ורוממות תפארתו, ויחשוב מה אני. הלא אני בריה שפלה מאד, ואני בעולם השפל והכלה. ויחשוב, כל מעשים טובים שאוכל לעשות אינם כי אם טיפה מן הים נגד מה שאני חייב לעשות. ויעשה כל מעשיו לכבוד שמים, ולא להחניף לשום אדם, ולא לשום הנאה, אך יעשה הכל לשמו הגדול, זה שורש הענוה.

אבל הנכנע לפני הבורא ברוך הוא, כשיחלה גופו או אחד מאיבריו, או בעת שמתים בניו ואוהביו, או בעת ירידתו מעשרו וגדולתו, או כשיזקין, באמת לעולם הענוה והשפלות מקובל לפני ה' ב"ה, אך לא הגיע בזה לעיקר הענוה.

וחייב להתנהג בענוה במשא ומתן עם בני אדם ובעניני הממון לפני משורת הדין עם כל אדם⁶³. וכל הנהגתו עם העולם, הכל יהא בשפלות ובנחת. ועיקר הענוה, שייכנע לאותם שהם תחתיו, כגון לעבדיו, ולבני ביתו, ולאותם עניים שהם מתפרנסים ונהנים ממנו והוא אינו צריך להם ואינו ירא מהם. והנכנע לאלמנות ולגרים, וסובל טורחם ומשאם, והשומע חרפתו ואינו משיב⁶⁴ מחמת גודל ענותנותו, זו היא ענוה ישרה מאד.

יש עוד ענוה טובה מאד, כגון מי שנכנע לפני רבו, ולפני חכמים, ולפני צדיקים ההולכים בדרכי ישרים, וחושב בלבו, אלו הם עבדי ה' ב"ה, ומשרתיו ואוהביו, ובעבור זה ישפיל עצמו לפניהם ומכבדם⁶⁵. גם זו ענוה טובה, שיחשוב: אכנע לפני חכמים, כדי שיקרבוני וילמדוני ויכחוני ויוליכוני בדרכי ה' ב"ה.

ויש עוד ענוה טובה מאד, שייכנע לפני תלמידיו, ויפרש להם כל סתום, לגדול לפי גדלו ולקטן לפי קטנו, ויפרש ויחזור ויפרש בסבר פנים יפות עד שיבינו⁶⁶, ולא יאמר: איך אשיב עליו עד שיבין, הלא לבו קשה כאבן. ויסדר הענין בנחת כמה פעמים. וכבר ידעת שכרו של רבי פרידא, שחזר לתלמיד אחד ארבע מאות פעמים (עירובין נד ע"ב)⁶⁷.

ועוד יש ענוה גדולה, ללמוד לפני⁶⁸ הקטנים ולדרוש מהם מה שנעלם ממנו, ולא יאמר: איך אלמד לפני זה ואיך אדרוש ממנו, הלא הוא קטן ממני. ועל זה נאמר (תהלים קיט צט): "מכל מלמדי השכלתי"⁶⁹. ועוד אמרו רבותינו (אבות פ"ד מ"ד): "מאד מאד הוי שפל רוח", בפני כל אדם, לא בפני הגדולים לבד צריך להיות שפל רוח, אלא אף לפני הקטנים.

וההולך בדרך זו יזכה את הרבים, כי הוא נושא חן בעיני כל רואיו, וכל מעשיו וסדרי ענייניו מקובלים להם, ותמיד הם משבחים אותו, ומתוך כך הם חומדים לעשות כמוהו, וכל אדם יברך

⁶¹ עי' סוטה מד ע"א: ורך הלבב זה המתירא מעבירות שבידו.

⁶² עי' תהילים (נא יט) זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה.

⁶³ עי' לעיל הערה 48.

⁶⁴ עי' בית עולמים (&): כמ"ש רז"ל מי כמוך באלמים שומע חרפתו ושותק שהוא בגלות. ועי' יומא סט ע"ב: אמר רבי יהושע בן לוי למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה אתא משה אמר האל הגדול הגבור והנורא אתא ירמיה ואמר נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו לא אמר נורא אתא דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור אתו אינהו ואמרו אדרבה זו היא גבורת גבורתו שכובש את יצרו שנותן ארך אפים לרשעים.

⁶⁵ עי' כתובות (&) כל שרבו @@@&&&

⁶⁶ עי' ברכות סג ע"ב: [עה"פ ודבר ה' אל משה פנים אל פנים] אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים לישראל.

⁶⁷ ז"ל: רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר יומא חד בעיוה למלתא דמצוה תנא ליה ולא גמר אמר ליה האידנא מאי שנא אמר ליה מדהיא שעתא דאמרו ליה למר איכא מילתא דמצוה אסחאי לדעתאי וכל שעתא אמינא השתא קאי מר השתא קאי מר אמר ליה הב דעתך ואתני לך הדר תנא ליה ארבע מאה זימני [אחריני] נפקא בת קלא ואמרה ליה ניחא לך דליספו לך ארבע מאה שני או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי אמר דניזכו אנא ודריי לעלמא דאתי אמר להן הקדוש ברוך הוא תנו לו זו זו.

⁶⁸ נוסח..

⁶⁹ עי' אבות (פ"ד מ"א): בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנא' (תהלים קיט) מכל מלמדי השכלתי.

את בנו שיהיה כמו פלוני, ובוזה הוא מקדש ה' ב"ה. אבל המתגאה, הוא מחלל ה' ב"ה, ומחטיא את הרבים, והוא דומה לנבילה שהיא מושלכת בשוק, וכל עובר ושב מניה ידו על חוטמו עד שיעבור, כך המתגאה, הוא מגנה את התורה ולומדיה, ומרחיק בני אדם מן התורה, כי אומרים: מה תועלת יש בתורה, אחרי אשר לומדיה רעים. ומתוך כך פורשים הם מן התורה. הענוה ניכרת באדם בששה דברים⁷⁰:

הראשון בחזקת כעסו של אדם. כגון שביזוהו אדם מאד בדברים או במעשה, ויש לו להינקם ממנו, ומושל ברוחו, ומוחל לו בעבור הבורא ברוך הוא, זה סימן הענוה. ולפעמים אסור למחול, כגון תלמיד חכם שביזוהו ברבים, עד שיפייסהו⁷¹.

השני כשיבא הפסד גדול, או שימותו בניו וקרוביו, ומצדיק דין הבורא ברוך הוא עליו ומקבל מאהבה, כמו שנאמר (ויקרא י ג): "וידום אהרן". וזה יורה מאד על הענוה.

השלישי אם ישמע שהעולם משבחים אותו על חכמתו ועל מעשיו הטובים, לא ישמח בלבו על זה, אלא יחשוב שמעשיו כטיפה בים. וכל שכן אם יאמרו עליו מעשים טובים שלא עשה, שלא ישמח, אלא יצטער בלבו על שיצא לו שם בדבר שאין בו. ואם אחד סיפר עליו מעשים רעים, אם אמת הדבר, לא יחפש לעוות האמת לנקות עצמו, כמו שאמר יהודה (בראשית לח כו): "צדקה ממני", ואל ישתדל להכחיש אותו האיש שסיפר עליו, ואל ישנאהו על שגילה הדבר. אך יכנע לבורא ברוך הוא, אשר גילה מעט מהרבה לייסרו ולהוכיחו כדי שישוב אליו.

ואם מה שסיפר עליו הוא שקר, אל יכלים המספר ולא יכעס עמו, כי כבר היה אחד מן החכמים שסיפרו עליו רע, וכשנודע הדבר לחסיד, שלח לאותו שסיפר עליו דורון, וכתב לו: אתה שלחת לי דורון מזכיותיך, ואני גמלתיו לך בדורון זה ששלחתי לך. כי ליום הדין מראים מצוות להרבה בני אדם שלא עשו אותן המצוות, ויאמרו: הלא לא עשינו זה. וישיבו להם: אותם שסיפרו עליכם רע הם עשו אלו המצוות, ונוטלים אותן מהם ונותנים לכם. וכן לרשעים מראים עבירות שלא עשו, וכשיאמרו: הלא לא עשינו. ישיבו להם: אלו העבירות עשו אותם שסיפרת עליהם לשון הרע ונטלו מהם ונתווספו עליכם⁷². וזהו שנאמר (תהלים עט יב): "והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר הרפוץ ה'", כי כל המחרף הצדיק, כאילו מחרף ה' ב"ה, כי אויבי ישראל נקראים אויבי השם בכמה מקומות, ועל זה הזהירנו בתורה (דברים כד ט): "זכור את אשר עשה ה' אליהך למרים בדרך".

לפיכך מי שסובל בזיונו ושותק, ניכר שהוא עניו. וכן מצינו (תענית כ ע"ב): בהלל הנשיא באחד שביזוהו, שאמר לו: אל ירבו כמותך בישראל. ולא הקפיד⁷³. ויש במדרש⁷⁴: אין עניו אלא

⁷⁰ עי' חובות הלבבות אם זה חמש או שש. @

⁷¹ עי' שו"ת הרא"ש (כלל טו סימן ט): קצב רשע שבזה בדברים לש"צ תלמיד עד שנדהו ואותו רשע אמר אדרבה מה ענשו, ענשו הראוי לו שיכריזו עליו שהוא מנודה וירחיקוהו ויעמוד בנדויו ל' יום ואח"כ יבקש מחילה ברבים לש"צ, הובא ב"ד סי' של"ד ס"מ.

⁷² עי' חובות הלבבות שער הכניעה פרק ז.

⁷³ ז"ל כ ע"א: תנו רבנן: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון ממגדל גדור מבית רבו, והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי. ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש. שמא כל בני עירך מכוערין כמותך. אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו, ואמר לו: נענית לך, מחול לי. אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית. היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו. יצאו בני עירו לקראתו, והיו אומרים לו: שלום עליך רבי רבי, מורי מורי. אמר להם: למי אתם קורין רבי רבי. אמרו לו: לזה שמטייל אחרך. אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמותו בישראל. אמרו לו: מפני מה. אמר להם: כך וכך עשה לי. אמרו לו: אף על פי כן, מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו. ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות.

⁷⁴ עי' משנת רבי אליעזר פרשה ד עמוד 74: ענוים, אלו השומעין חרפתן ומחרישין, שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה, וכת' בו והאיש משה ענו מאד.

השומע חרפתו ואינו משיב, דכתיב (במדבר יב א): "ותדבר מרים ואהרן במשה", וכתיב (במדבר יב ג): "והאיש משה עניו מאד". ועליהם נאמר (שופטים ה לא): "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שבת פח ע"ב)⁷⁵.

הרביעי אם הבורא ברוך הוא מיטיב לו בעושר ובבנים, ונותן לו חכמה יתירה ותבונה וכבוד, יוסיף ענוה ושפלות לפני הבורא ברוך הוא, ויכבד בני אדם, ויטיב להם יותר מבתחילה. כמו אברהם, בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא (בראשית יח יז): "המכסה אני מאברהם", אמר (בראשית יח כז): "ואנכי עפר ואפר".

רוב חכמה ורוב ממון הכפול בעולם הזה יהיה מחמת אחד משלשה דברים: האחד, לטובה מאת הקדוש ברוך הוא, השני, לנסיון, השלישי, לנקמה. סימן הטובה, אם העשיר הזה לא יעשה היזק לשום אדם בממונו, או החכם לא יתחכם להרע לשום אדם בחכמתו, אך זה בחכמתו וזה בעשרו מוסיפים עבודת הקדוש ברוך הוא לפי עניינם, אז באמת החכמה או העושר הם מאת הקדוש ברוך הוא. וסימן הנסיון הוא, שיהיה בעל הממון טרוד על שמירת ממונו, וירא שמא יפסיד ממונו, ואינו נהנה לפי הממון לשלוט בו ולאכול ממנו, וגם אינו מריע לאדם בעשרו, וגם לא יתגאה, אך טורח תמיד לקבץ הון ודואג בשמירתו, וגם אינו עושה נדבה, ואינו מרחם על העניים, לא מאכיל ולא מלביש.

וכן החכם, אם משיג רוב חכמתו על העולם הזה לתקן צרכיו, ואינו מתחכם לא לרעה ולא לטובה, אלו ודאי לנסיון הם. וסימן הנקמה, שיהיה בעל הממון מזיק לאחרים בממונו, ומתגאה בו, ואינו עושה בו צדקה, וטרוד בו להתענג, כמו שאמר הכתוב (ישעיה כב יג): "ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן"⁷⁶, ואומר (ישעיה ה יב): "והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם"⁷⁷, ולא ישלם ממנו חוק הקדוש ברוך הוא, על זה נאמר (קהלת ה יב): "עושר שמור לבעליו לרעתו"⁷⁸. וכן אם החכם יערים לעשות רעות ולא יעשה טוב, כמו שנאמר (ירמיה ד כב): "חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו", אז חכמתו לו למכשול.

לכן המשכיל יעשה בממונו ובחכמתו הטוב לפי רוב ממונו וחכמתו, ויוסיף הכנעה ושפלות, ולא יגבה לבו, ולעולם ידאג שמא העושר הזה הוא שכרו, והוא מאותם שנאמר עליהם (דברים ז י): "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו". וגם ידאג החכם, שמא הוא מאותם שנאמר עליהם "חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו". וכל אדם חייב להתחכם ולהתבונן להגיע בחכמתו למעשים טובים, עד שאין כח בחכמתו להשיג יותר.

החמישי כשמוכיח את עצמו במה שעשה רעה לאדם במעשים או בדברים, ואינו צריך לאותו אדם לשום דבר, ואינו מקוה לקבל טובה ממנו, וילך מעצמו בלתי הפצרת אחרים ומבקש ממנו מחילה, ומכניע עצמו מלפניו, ומתקן את שעיוות ומדבר לו תחנונים. גם זה סימן לענוה.

⁷⁵ ז"ל: תנו רבנן עלובין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

⁷⁶ [המשך הפסוק]: אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות. ועי' תענית (יא ע"א): בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלוש עלך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות מה כתיב בתריה ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמתון. ועי' כל זה בחובות הלבבות שער הכניעה פרק ד.

⁷⁷ זה המשך הלשון: ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. ועי' שבת קיט ע"ב שמביא פסוק זה למקור לזה שלא חרבה ירושלים אלא בשביל שביטלו קריאת שמע שחרית וערבית. ועי' סוטה מח ע"א: אמר רבי יוחנן כל השותה בארבעה מיני זמר מביא חמש פורעניות לעולם שנאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדפו וכו'.

⁷⁸ עי' זהר ח"א קכא ע"ב: כך ארחוי דקודשא בריך הוא יהיב עותרא לבר איניש למה למיזן עניין ולמעבד פקודי לא עביד האי [ואתגאי] [ואי אתגליא ביה] [בהווא עותרא ביה ילקי דכתיב (קהלת ה יב) עושר שמור לבעליו לרעתו].

תרגום: כך דרכו של הקדוש ברוך הוא, נותן עושר לאדם, למה, לזון את העניים ולעשות מצוותיו. אינו עושה את זה ומתגאה (ואם נתגלה בו) בהווא עושר, ילקה בו, שכתוב "עושר שמור לבעליו לרעתו".

הששי שינהג בענוה בדברים רכים, כמו שנאמר (משלי טו א): "מענה רך ישיב חמה"⁷⁹, ובקול נמוך, כי זה מדבר השפלות, כמו שנאמר (ישעיה כט ד): "ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך". ולא יתעסק בנוי המלבושים והתכשיטים, כמו שנאמר (איוב כב כט): "ושח עינים יושיע"⁸⁰. ולא יתעסק בתענוגים, כענין שנאמר (משלי יג כה): "צדיק אוכל לשובע נפשו"⁸¹. כל אלו הם סימני הענוה.

הענוה היא סולם לעלות לדרכי הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים כה ט): "ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו", וממנו יגיע להשיג יראת ה' ב"ה, שנאמר (משלי כב ד): "עקב ענוה יראת ה'". השכינה שורה על הענוים, שנאמר (ישעיה נז טו): "אשכון ואת דכא ושפל רוח"⁸¹, שהרי הקדוש ברוך הוא הניח כל הרים וגבעות והיטה שכינתו על הר סיני וירד למטה. וכתוב (ישעיה כו יט): "הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך", מי שנעשה שכן לעפר בחייו בעולם הזה יחיה לעולם הבא. וכתוב (תהלים קלח ו): "כי רם ה' ושפל יראה" (סוטה ה ע"א)⁸².

מי שמשים לבו כבשר תפילתו נשמעת, דכתיב (ישעיה סו כג): "יבוא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה'" (סוטה ה ע"א)⁸³, וכתוב (תהלים סה ג): "שומע תפלה עריך כל בשר יבואו"⁸⁴.

אמר רבי יהושע בן לוי: בא וראה כמה גדולים נמוכי [ה]רוח לפני הקדוש ברוך הוא שבזמן שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה, שכר עולה בידו, מנחה, שכר מנחה בידו. אבל מי שדעתו שפלה, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות, שנאמר (תהלים נא יט): "זבחי אלהים רוח נשברה", ולא עוד אלא שאין תפילתו נמאסת, שנאמר "לב נשבר ונדכא אלהים לא תבזה" (סוטה ה ע"ב)⁸⁵.

הרבה ענפים טובים צומחים משורש הענוה. העניו הוא סבלן, ומהסבלנות יבוא שלום, ובענוה ישקיט כעס של אדם הכועס עליו, כמו שנאמר (משלי טו א): "מענה רך ישיב חמה". והשלום היא מידה טובה מאד. העניו יש לו חן, שנאמר (משלי ג לד): "ולענוים יתן חן"⁸⁶. העניו תפילתו מקובלת לפני הקדוש ברוך הוא, כי הוא מעביר על מידותיו, ובגלל זה נתקבלה תפילתו של רבי עקיבא כשאמר "אבינו מלכנו" (תענית כה ע"ב)⁸⁷. העניו זוכה להתחכם, כי ייכנע לפני חכמים ומתאבק בעפר רגליהם⁸⁸, ונאמר (משלי יג כ): "הולך את חכמים יחכם"⁸⁹. העניו מרחמים

⁷⁹ כאילו ענוה הפך כעס.

⁸⁰ פי' מי שהוא שח עינים, ה' יושיע לו. והרב לומד שח עינים שלא מסתכל בדברים ולכן לא מעריך בגדים וכו'?

⁸¹ עי' גאווה אות טו.

⁸² עי' אות כה.

⁸³ לשון הגמ' אשר בידינו: אמר חזקיה אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים לבו כבשר שנא' והיה מדי חדש בחדשו [וגו'] יבא כל בשר להשתחוות וגו'. פי' רש"י: כבשר - שהוא רך ולא כאבן שהוא קשה. להשתחוות - להתפלל אותם שהם בשר יבואו ויתפללו כי הם נשמעים לפני אבל גסי הרוח לא יבואו. ועי' אות כו.

⁸⁴

⁸⁵ עי' אות כז.

⁸⁶ עי' שבת קד ע"א: אמר ריש לקיש מאי דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן בא ליטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעים אותו.

עי' בהגר"א: הענו הוא מן הנעלבים ואין עולבין שומעין חרפתם ואינן משיבין וכו' יתן חן יתן הקב"ה לו חן בעיני הבריות.

⁸⁷ ז"ל הגמ': מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים הוו מרנני רבנן יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו. ⁸⁸ עי' אבות פ"א מ"ד: יוסי בן יועזר איש צרדה אומר, יהי ביתך בית ועד לחכמים, והוי מתאבק בעפר רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם. ועי' אות כט.

⁸⁹ עי' מדרש משלי: משל למי שנכנס לחנותו של בשם, אף על פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו הוא יוצא וריחו וריח בגדיו מבושמים, ואין ריח זז ממנו כל היום. עליו הוא אומר, הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. משל לאחד שנכנס לחנותו של בורסקי, אף על פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו הוא יוצא וריחו וריח בגדיו מלוכלכין, ואין ריחו וריח בגדיו זז ממנו כל היום. ועליו הוא אומר, ורועה כסילים ירוע. כך, כל מי שמהלך עמהם. כל מי שרואה אותו, אומר, אלולי לא היה זה חכם, לא הולך זה אלא עם חכם

עליו מן השמים, שנאמר (משלי כח יג): "ומודה ועוזב ירוחם"⁹⁰. העניו בורח מן הגדולה ומן הכבוד, ובוזה תלויה הצניעות, שנאמר (מיכה ו ח): "והצנע לכת עם אלהיך". העניו שמח בחלקו שחלק לו הקדוש ברוך הוא, הן רב הן מעט, שנאמר (תהלים לו טז): "טוב מעט לצדיק", ובוזה ישקוט לבו מטרדות העולם הזה, ומתוך כך לבו פנוי לתורה לחכמה ולעבודת הקדוש ברוך הוא.

העניו ידין כל אדם לכף זכות. משל, כי שאלו אחד מן החסידים⁹¹: במה היית זוכה להיות אדון לבני דורך. השיב: מפני שכל אדם שראיתי החזקתי יותר טוב ממני. אם היה חכם יותר ממני, אמרתי: גם הוא ירא אלהים יותר ממני מפני רוב חכמתו. ואם היה קטן בחכמה ממני, אמרתי: הוא שונג ואני מזיד. ואם היה גדול בימים ממני, אמרתי: זכותיו רבות מזכותי. ואם הייתי זקן ממנו, אמרתי: עוונותיו מועטים מעוונותי. ואם היה כמוני בחכמה ובימים, אמרתי: לבו טוב לאלהים יותר מלבי, לפי שאני יודע העבירות שעשיתי ואיני יודע העבירות שעשה הוא. ואם היה עשיר ממני, אמרתי: שהוא עושה צדקות יותר ממני. ואם היה דל ממני, אמרתי: כי הוא דכא ושפל רוח יותר ממני, והוא טוב ממני. ומאלו הטעמים הייתי מכבד כל בני אדם והייתי נכנע לפניהם. מומי העניו נשכחים מחמת שהעולם רוצים בכבודו, וגם עוזריו רבים. משל, אמרו על אחד מן המלכים, שהיו שוכבים בלילה אנשים הרבה, וקם הוא בעצמו ותיקן הנר שלא יכבה. אמרו לו: למה לא ציויתנו. אמר להם: מלך קמתי ומלך שבתי⁹². ואמרו: כל מעלה מקנאים בה חוץ מן הענוה. ואמרו: מי שהוא נבזה בעיני עצמו גדול בעיני אחרים⁹³.

אך מה שצריך להרחיק במידה זאת, שלא יהא עניו ונכנע לפני הרשעים, ועל זה אמר הכתוב (משלי כה כו): "מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע". ואם יש יכולת בידו, ינקום מן הרשעים לכבוד השם, ויחזק תוכחתו נגדם, ויעמוד עליהם כארי נוהם להציל הננזל מיד הגוזל. ויורה בני אדם עבודת הקדוש ברוך הוא, ויוכיחם בכל כחו כפי חכמתו, בתחילה, בנחת, ואם לא יועיל, יכלימם, ויצום על הטוב, ויזהירם מן הרע, בפיו ובלשונו כפי חכמתו. וימהר לקחת דיני אלהים ממי שחייב בהם, ולא יכנע ולא ישפל בזה.

יש ענוה שהיא רעה כמו הגאווה, כענין שעשו נביאי שקר, שהיו לובשים בגדים כמו נביאי האמת שיקבלו כזביהם ושקריהם, כמו שנאמר (זכריה יג ד): "ולא ילבשו אדרת שער למען כחש". לכך אותם ההולכים בענוה בענין המלבושים ומדברים בנחת, ומנהיגים עצמם בחזקת חסידים וצדיקים, למען יאמינו להם ויסמכו על דבריהם, ויחניפו למי שאין להחניף, ועושים רמאות בסתר, ואין חוששים לקיים המצוות רק ברבים ולא כשהם ביחיד, וגונבים דעת הבריות, אלו הם מחללים ה' ב"ה, יותר מכל האדם, וגורמים שאין העולם מאמינים לטובים, והם נחשדים מבני אדם שיאמרו: שמא אלו הם כאלו. והמכיר בהם חייב לפרסם ולהודיע לכל, כאשר אמרו רבותינו (יומא פו ע"ב): מפרסמים את החנפים.

כמותו. וכל מי שמהלך עם כסיל, כל מי שרואה אותו, אומר, אילולי שהוא כסיל, לא היה הולך עם כסיל זה. אלא מפני שהוא כסיל לפיכך מהלך עם כסיל. לכך נאמר, הולך את חכמים יחכם. ועי' בהגר"א: הולך את חכמים יחכם כמ"ש חז"ל הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים וזהו הולך את חכמים כלומר טפל להם ומתאבק בעפר רגליהם ומחמת זה יחכם כי תשמע מהם חכמתם ותראה מעשיהם ודרך האדם להיות נמשך במדותיו ומעשיו אחר מי שיתחבר עמו.

⁹⁰ עי' תענית טז ע"א: אמר רב אדא בר אהבה אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה שנאמר ומודה ועוזב ירוחם ואומר נשא לבנינו אל כפים אל אל בשמים. עי' אות ל.

⁹¹ עי' אגרת הרמב"ן: וכל אדם יהיה גדול ממך בעיניך, אם חכם או עשיר הוא, עליך לכבדו. ואם רש הוא ואתה עשיר או חכם ממנו, חשוב בלבבך כי אתה חייב ממנו והוא זכאי ממך, שאם הוא חוטא הוא שונג ואתה מזיד.

⁹² עי' מגן אבות (לרשב"ץ על אבות פ"ד מ"ד): ואמרו, כי אריסטוטילס אמר במצוותיו לתלמידו אלכסנדרוס, אין מחשיבות הנפש שיתגאה המלך על העם. ונאמר על אחד מהמלכים, כי היו אצלו אנשים לילה אחד, וקם הוא בעצמו ותיקן הנר. אמרו לו, למה לא צויתנו, אמר להם, מלך קמתי מלך שבתי.

⁹³ עי' שמואל א' (טו יז) ויאמר שמואל הלוא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה וימשחך ידוד למלך על ישראל.

לכן הקיצה ואל תתעלם לרפות הגבהות והרמאות ממך, ואל תמנע בעבור שתראה הרבה מבני גילך עושים כן, שאינם מסירים הגבהות והרמאות ואומרים למוכיחים: מי האיש שאין לו גאווה. ומי האיש שיכול להיזהר היות ישר במשא ומתן, ושלא לרמות בני אדם, ולעשות כל מעשיו בהכשר. הלא יש כמה בני אדם טובים וגדולים ממני העושים כך וכך, על כן אעשה כמותם, ומה שיהיה להם בעולם הבא יהיה גם לי. המחשבים כך, היא שטות שאין דוגמתה, משל, כי מי שעניו כואבות ויש לו כחול שהוא מומחה לרפאות העין, וכבר נודעת לכל אמיתת הרפואה, אין זה חכמה לומר: לא אעשה שום רפואה, ואם אהיה עיור, מה בכך. כמה עיורים בעולם, ומה שיהיה להם יהיה גם לי. הלא זה לעג ושטות לפני כל. לכן עיין על נפשך, והשתדל בכל כחך, ואל תתן עיניך במי שלמטה ממך במעלת החכמה ובעבודת הקדוש ברוך הוא, כי בזה תקצר בעבודה ובחכמה. אך תתן עיניך ולבך במי שהוא למעלה ממך, והשתדל לרדוף אחריו ולהשיגו כפי יכולתך במעלת החכמה ובעבודת הקדוש ברוך הוא. ועל זה נאמר (הושע ו ג): "ונדעה נרדפה"⁹⁴ לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ".

⁹⁴ עי' אדרת אליהו: ונדעה נרדפה. היינו אף על פי שנדעה אעפ"כ נרדפה לדעת את ה'.

השער השלישי, שער הבושה

אמרו⁹⁵ חכמים: השכל הוא הבושה והבושה הוא השכל⁹⁶, כי על אדם וחיה נאמר (בראשית ב כה): "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו", ולא היו יודעים הצניעות ולהבחין בין טוב ובין רע, ולאחר שאכלו מעץ הדעת נאמר (שם ג ז): "ותפקחנה עיני שניהם". וכן כל בעלי חיים זולתי האדם אין להם בושה, הואיל ואין להם חכמה. וכל חכם לב יודע מעלת השכל והחכמה, כי בה יגיע אל אמיתת הדברים, ובה גם יגיע אל ייחוד בוראו ברוך הוא, לעבודתו, ובה יכול להידמות למלאכים.

כיון שמעלת החכמה גדולה כל כך, צריכה שתהא חבירתה הדומה לה, שהיא מידת הבושה, קרובה לה⁹⁷. וראיה: שלא ראית ביישן חסר דעת ולא דעתן בלי בושה. ועל כן ראוי לכל אדם להשתדל ולהתענג במידה החשובה הזאת, להתחבר לה עד שתהא קבועה בנפשו, ויגביר אותה על כל טבעיו, ותהיה בעיניו חשובה משאר מידותיו, כי בה יגיע אל רוב המעלות ויימנע מעבירות ומכל מידות מגונות.

מידת הבושה היא גדר ומחיצת הברזל לפני כל העבירות, כי אדם עובר כמה עבירות בסתר מה שיתבייש לפני בני אדם. משל, וכן אמרו חכמים (ברכות כח ע"ב), כי בשעת פטירת רבן יוחנן בן זכאי אמרו לו תלמידיו: רבינו. ברכנו. אמר להם: יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו: עד כאן ותו לא. אמר להם: ולואי, תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם. וכל זה מפני שירא שיבוא לידי בושה. וישוב מן העבירות מחמת שיתבייש מבני אדם, כי "מתוך שלא לשמה בא לשמה" (פסחים ג ע"ב).

אבל המעלה העליונה ממידת הבושה היא שיתבייש לפני הקדוש ברוך הוא, כענין שנאמר (עזרא ט ו): "אלהי בשתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך". ואם תחשוב: איך אתבייש ממי שאיני רואהו בעיני. באמת אתה צריך לדעת, אף על פי שהקדוש ברוך הוא נעלם מעיני כל חי, הוא נמצא בלבבות ונגלה במחשבות. וישיג המדריגות של הבושה בהתבודדו לחשוב בגדולת ה' ב"ה, ובזכרו תמיד את הקדוש ברוך הוא שרואה מעשיו, ובוחר כליות, וצופה מחשבותיו.

משל, אחד מן החכמים אמר: אם נזהרת כל ימך שלא חטאת, אל תחזיק טובה לעצמך, כי תחילת עזיבת העבירות מחמת שמתבייש מבני אדם. לכן צריך האדם להיזהר מאד מזה, להעלות על לבו בעזבו העבירות שלא יעזוב מפני הבושה של בני אדם, כי היצר ממשיך לבו לענין זה: אם תעשה כך יכלימוך בני אדם. לכן צריך האדם לעשות ראשון לכל ראשונים, שידע את יצרו, ויכיר כחו, ויתן אל לבו למי יעבוד ומי הוא ירא. למצות, מי יעשה, ומי הזהירו, כמו שאמר דוד לשלמה בנו (דברי הימים א' כח ט): "דע את אלהי אביך ועבדהו"⁹⁸. ובוזה הענין יגיע שיתבייש לפני הקדוש ברוך הוא בלבד.

⁹⁵ עי' כל הפרק הזה בספר מגדל עוז ליעב"ץ - בית מדות - עליית הבושת.
⁹⁶ עי' ר' יונה משלי (י ה): הבושה הפך השכל, כי לפי שכלו יהולל איש. והבושה הפך המהלל, כי הבושה הגיע מן הבזיון.

⁹⁷ עי' נדרים כ ע"א: תניא בעבור תהיה יראתו על פניכם זו בושה לבלתי תחטאו מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא מיכן אמרו סימן יפה באדם שהוא ביישן אחרים אומרים כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני.
ועי' רבנו בחיי (שמות כ יז): ובעבור תהיה יראתו על פניכם. דרשו חז"ל (נדרים כ). זו הבושה, כי היראה ממדות הלב, אבל לפי שהבושה ניכרת ונראית בפנים לכך אמר על פניכם. והזכיר לבלתי תחטאו ללמדך שהבושה מביאה לידי יראת חטא.
ועי' אות לא.

⁹⁸ עי' תיקו"ז ו ע"ב: מאן דאיהו דחיל מגו אורייתא דאיהי תפארת דמניה נפקת כגון דא איהי שקולה לגביה ובגין דא אין כל יראה שוה דהא יראת ה' היא מלכות דיליה כלילא מכל פקודי אורייתא בגין דאיהו יראה דנפקת מגו תורה דאיהו עמודא דאמצעיתא דאיהו יהו"ה דבגינה אוקמוהו מארי מתניתין גדולה תורה שמביאה לאדם לידי מעשה דאי בר נש לא ידע אורייתא ואגרא דפקודיא דילה ועונשין דילה למאן דעבר על פקודיא ומאן הוא דברא אורייתא ומאן הוא דיהב לה לישראל איך דחיל ליה ונטיר פקודוי:

דבר ידוע וברור, אשר כל העולם עושים ענינים רבים בסת, וכן מדברים דברים רבים בסת, וחושבים מחשבות רבות, ואין חוששים כלל רק שלא יודעו הענינים. ואם היו כל מעשיהם שעשו מנעוריהם וכל הדברים שדיברו וכל המחשבות שחשבו גלויים וידועים לכל אדם, היו מתביישים בושח גדולה מאד, כל שכן וכל שכן שצריך להתבייש לפני הקדוש ברוך הוא, המשקיף אל הלבבות, ורואה המחשבות, ויודע כל המעשים והדברים והמחשבות שעשה האדם כל ימיו ואין לפניו שכחה, שצריך להתבייש לפניו ולהיכלם.

ארבע מדריגות יש בבושה: האחת, המתבייש לעשות עבירות בגלוי ועושה עבירה בסת, הרי זה גונב דעת עליון, שמתבייש לפני העולם ולא לפני ה' ב"ה, ורעתו רבה מאד. השניה, שמתבייש לפני העולם, וגם בסת יימנע מן העבירות, כי ירא שמא יודע לבני אדם, ויתבייש לפני ה' ב"ה. על זה אמרו (פסחים נ ע"ב): מתוך שלא לשמה בא לשמה. השלישית אם יחשוב: איך אעשה בסת הרעה הזאת, אשר אתבייש לפני העבד יותר מלפני האדון ואגנוב דעת העליון. ומתוך כך יימנע מן העבירה. מעלה טובה היא זאת. הרביעית אם יתבייש האדם בגלוי ובסת לפני ה' ב"ה, לבד. אין מעלה למעלה הזאת.

אמרו חכמים (ברכות יב ע"ב): כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עוונותיו. ועוד אמרו (אבות פ"ה מ"כ): בושח פנים לגן עדן. ואמרו חכמים⁹⁹: הבושח והאמונה מחוברות זו למעלה מזו, כי הביישן מחזיק באמונה עם כל אדם, ומי שאינו נאמן אין לו בושח. אמר החכם: כשאין מתבייש עשה כל רצונך.

ירגיל אדם עצמו, שלא יעשה דבר שחבירו יתבייש לומר לו. כגון שייכנס אצל חבירו שיש לו סתר וחבירו מתבייש לומר לו לצאת, או שיתאכסן בבית חבירו והוא מצטער ומתבייש לומר לו לצאת, או שיקרא כתבים של חבירו וחבירו מתבייש לומר לו שלא יקרא, וכל כיוצא בזה. ידקדק מאד בדבר שלא יכבד עצמו בשום דבר, ושלא ישאל דבר ממנו, שום מתנה או להשאיל כליו או מעותיו, במקום שידע שחבירו אינו עושה ברצון ומתבייש להשיב פניו ריקם. ומי שיש לו מידת הבושח קשה לו שחבירו מתבייש ממנו, ועל זה אמר החכם: אל תאהב מבני אדם אלא מי שמראה עצמו שאינו יכול לעמוד בלתי עזרתך, ואף על פי שאתה צריך לעזרתו יותר ממה שהוא צריך לעזרתך, ואם תחטא לו הוא ימחול לך ויראה עצמו כאילו הוא החוטא, וישאל ממך דברים שאינו צריך כדי שלא תתבייש לשאול ממנו.

והרצפה להרגיל עצמו בבושה ישב תמיד לפני מי שמתבייש ממנו. ואל יחלל הדר פניו לשאול מבני אדם, כי כיון שתחלל הדר פניך אי אתה מוצא מי שמחדשהו לך. יש מבייש את חבירו, ולא בשביל שהוא שונא לו, אלא בשביל לסלק בושח, כגון שהוא עשה דבר בושח, ואומר: מה עשיתי, והלא פלוני ופלוני עשו כמוני. ובזה הוא מקיל בושחו ממנו. ויש בזה רעות גדולות: האחת, שהוא מבייש אחרים בשביל הנאתו. והשניה, שהוא מתקשה בזה לשוב, כי יחשוב: מה עשיתי, הלא פלוני ופלוני עשו כך. והשלישית, שהוא מחטא את הרבים, כי מתוך כך יהיה אותו החטא קל בעיניו, כיון שהסיר הבושח מאותו חטא. ואם הוא אומר שקר על אחרים כדי להקל בושחו, אז ענשו גדול מאד, שהוא נותן דופי בכשרים. ועוד הרבה רעות תלויות בזה.

יש מתבייש אם יימנע מן העבירות, כגון שנהגו אנשי עירו בעבירות ידועות, כגון להסתכל בנשים¹⁰⁰ וכיוצא בזה משאר העבירות, ומביישים את הנמנע מזה ומתלוצצים על מי שאינו הולך בדרכיהם¹⁰¹, בזה צריך להתחזק לסבול הבושח, וצריך למנוע מן העבירות, אף אם יביישהו עבור

תרגום: מי שהוא פוחד מתוך תורה שהיא תפארת, שממנו יצאה, כגון זו היא שקולה אליו. ולכן אין כל יראה שוה, שהרי יראת ה' היא מלכותו, כלולה מכל מצוות התורה, משום שהיא יראה שיוצאת מתוך תורה, שהוא עמוד האמצעי, שהוא יהו"ה, שבגללה פרשוה בעלי המשנה (קידושין מ ע"ב) גדולה תורה שמביאה אדם לידי מעשה, שאם אדם לא יודע את התורה ושכר מצוותיה ועונשים שלה למי שעובר על המצוות, ומיהו שברא את התורה, ומיהו שנתנה לישראל, איך יפחד ממנו וישמור מצוותיו.

⁹⁹ ספר חסידים סי' קכ: הבושח והאמונה נצמדות, כשתסתלק אחת תסתלק חברתה.

¹⁰⁰ אגרות משה ??

¹⁰¹ עי' אות ח.

מניעתו. וכן יש מתבייש אם מקיים מצוות שלא נהגו העולם לקיימן, והמקיים מצוות שלא נהגו העולם מביישים אותו וצוחקים עליו, כל זה צריך לסבול ולקיים המצוות. ואין להניח שום מצוה עבור הבושה, כי צריך להתבייש לפני הבורא יתברך, שציוה על המצוות. כי זה דבר ברור, שעבד המלך לא יעזוב מצות המלך, גם אם יסבול בושה גדולה מן העולם השוחקים עליו בעשותו מה שציוהו אדוניו.

ומי שאינו סובל הבושה במקום המצוה, ומתבייש לעשות המצוה, ועוזב דרך הטוב עבור הבושה, זו הבושה רעה מאד. וכן אם יתבייש להודות על האמת, גם זה חולי רע מאד. וכן אם יתבייש להוכיח בני אדם ולצוות להם על הטוב, וכן אם ישב לפני רבו ומתבייש לשאול מה שאינו יודע, הן קטן הן גדול, זה מגונה מאד, ועל זה אמר הכתוב (משלי ל לב): אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה¹⁰². ואמרו חכמינו, זכרונם לברכה (אבות פ"ב מ"ה): לא הביישן למד¹⁰³. אלא הדרך הישרה היא, שלא יתבייש לשאול מה שאינו יודע, הן קטן הן גדול. הלא תראה דוד מלך ישראל, שאמר (תהלים קיט מו): "ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש"¹⁰⁴.

חסיד נקרא על שם הבושה, כי "חסיד" לשון "לבן" הוא, כי תרגומה של "חסידה" הוא "חזוריתא" (ויקרא יא יט), וכן (ישעיה כט כב): "ולא עתה פניו יחורו". ותרגומה של "חרפה" הוא "חיסודא" (בראשית לד יד). וכל זה למה. כי החסיד צריך לסבול בושה כדי לקיים את התורה, וצריך להעביר מעל פניו הבושה במקום מצוה, ואז נקרא חסיד, ובוה יגיע לנבואה, כדכתיב (תהלים פט כ): "אז דברת בחזון לחסידך"¹⁰⁵. ויגיע בבשתו לידי יראת שמים, כדכתיב (שמות כ

¹⁰² פ' רש"י - אם נתנבלת ע"י חבירך שחירפך (ס"א על ידי דבורך שחרפת וגדפת) את עצמך סופך להנשא בדבר. ואם זמות - בלבך להתקוטט שים יד על פה ושתוק. ועי' ברכות (דף סג ע"ב): אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא ואם זמם יד לפה. ועי' נדה כז ע"א: יתיב רב פפא אחורי דרב ביבי קמיה דרב המנונא ויתיב וקאמר מאי טעמא דרבי שמעון קסבר כל טומאה שנתערב בה ממין אחר בטלה אמר להו רב פפא היינו נמי טעמייהו דרבי יהודה ורבי יוסי אחיכו עליה מאי שנא פשיטא אמר רב פפא אפילו כי הא מילתא לימא איניש ולא נשתוק קמיה רביה משום שנאמר אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה. ועי' מסכת דרך ארץ זוטא (פרק שמיני): אם נבלת בדברי תורה בהתנשא שכל המתנבל על ד"ת מוסיפין לו חכמה על חכמתו שנאמר (שם ט) תן לחכם ויחכם עוד.

¹⁰³ עי' מהר"ל (חדושי אגדות על סנהדרין דף עא ע"א): התורה צריכה התעוררות ביותר מכל, וכאשר הוא ישן בבית המדרש חסר התעוררות לכך תורתו נעשה קרעים כלומר שתורתו בטילה. וכן אמרו שצריך שיהיה לאדם עז פנים לתורה שהרי אין הביישן למד (אבות פ"ב), כלל הדבר כי ההתעוררות לאדם ומי שהוא עז נראה שאינו בעל גוף ולכך הוא מוכן לתורה, והביישן ומי שהוא ישן בבית המדרש במקום שיהיה פונה אל השכלי נמשך אחר שינה שהוא בטול הנפש ולכך תורתו תתבטל. ועי' דרך חיים (פ"ב מ"ה): ואמר עוד לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד, ודבר זה (כי התורה) כמו שאמרו ז"ל דכתיב הלא דברי כאש נאם ה' וכתיב מימינו אש דת למו, וזהו אמרם בפרק אין צדין (ביצה כ"ה, ב') תניא משמיה דרבי מאיר מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהם עזים שנאמר מימינו אש דת למו ותניא דבי רבי שמעאל אומר אש דת למו ראויים הללו לתת למו דת אש עד כאן, ופירוש ראויים כלומר כמו שהם עזים בעצמם כך ראויים להתחבר עמהם התורה שהיא אש, כי כל ענין שכלי כמו התורה מיוחס אליו הכח והעזות כמו האש שהוא עז, ולפיכך התורה היא ראויה לישראל שגם הם עזים, וזה שאמר כאן ולא הביישן למד, פירוש כי הביישן שהוא הפך העז, אי אפשר לו לקבל התורה, כי התורה נתנה לישראל בשביל שהם עזים והתורה מתיחסת לישראל בשביל זה, ומפני שהוא ביישן אין מקבל התורה כי צריך שיהיה מתיחס המקבל אל מה שהוא מקבל, ובשביל שהתורה היא מתיחסת אל אש, אם האדם אינו מתיחס לזה אין מקבל התורה. וכן אין הקפדן מלמד, כי האדם הוא בעל גוף אם המלמד קפדן והקפדן הוא אש נתוסף אש זה על אש של תורה, ודי לאדם בעל גוף שיהיה מקבל דת אש, ואם נוסף אש על אש אין שייך קבלה כלל דבר שהיא כולה אש, ואם לא היו ישראל עזים כמו שהתבאר למעלה לא היה ראוי להם דברי תורה שהיא אש וזהו שאמר ולא הקפדן מלמד.

¹⁰⁴ עי' ברכות ד ע"א: אמר רבי יהושע בריה דרב אידי מאי קרא ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש תנא לא מפיבשת שמו אלא איש בשת שמו ולמה נקרא שמו מפיבשת שהיה מבייש פני דוד בהלכה לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב.

¹⁰⁵ עי' ע"ז (כ ע"ב): אמר רבי פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות זהירות מביאה לידי זריזות זריזות מביאה לידי נקיות נקיות מביאה לידי פרישות פרישות מביאה לידי טהרה טהרה מביאה לידי (חסידות חסידות) [קדושה קדושה] מביאה לידי ענוה ענוה מביאה לידי יראת חטא יראת חטא מביאה לידי (קדושה קדושה) [חסידות חסידות] מביאה לידי רוח הקודש רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים וחסידות גדולה מכולן שנאמר אז דברת בחזון לחסידך.

(יז): "ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו", איזוהי יראה שהיא ניכרת על הפנים. הוי אומר זו הבושה (נדרים כ ע"א)¹⁰⁶.

וייזהר מאד שלא לבייש שום אדם, כי אמרו חכמים (בבא מציעא נט ע"א): "המלבין את פני חבריו ברבים אין לו חלק לעולם הבא". הלבנת פנים היא אבק הרציחה, כי "אזיל סומקא ואתי חירא" (בבא מציעא נח ע"ב) ודומה לרציחה. וכן אמרו חכמים עוד: צער ההלבנה מר ממות, על כן "יפיל אדם את עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבריו ברבים" (בבא מציעא נט ע"א), ולמדו מתמר, אף על פי שהוציאוה להישרף לא רצתה להלבין פני יהודה. ואפילו במקום תוכחה אמרה תורה (ויקרא יט יז): "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא", כיצד תוכיח. מתחילה בסתר ובנחת, אבל אם תוכיחו מתחילה ברבים ותביישוהו, אז תקבל עליו חטא (ערכין מז ע"ב). מכל שכן המבייש חבריו שלא במקום תוכחה. וחורבן ירושלים נתגלגל על ידי בושת דבר קמצא (גיטין נח ע"ב). לכן צריך האדם ליזהר מאד, שלא יעשה דבר אשר ממנו תגיע לשום אדם בעולם בושה. גם בדבר התורה, אם ישא ויתן עם חבריו, ושמע שחבריו טעה, לא יאמר לו: טעית. או: אינך מבין. או כיוצא בה, שלא יתבייש, אך יעשה עצמו כאילו לא הבין שטעה. וכן לא יכנה שם לחבריו שלא יתבייש, אלא אם יחפוץ לדבר עם מי שיש לו כינוי גם שלא בפניו, יאמר: פלוני ממקום פלוני, או: בנו של פלוני, או יאמר סימנים, עד שיהא ניכר זולת כינוי. ולא יאמר אדם ברבים או ביחודי: פלוני רצה ליתן לי בתו ואני לא רציתי אותה. כי בזה הוא נותן כבוד לעצמו ובושה לחבריו. וכן ידקדק בכל ענין שלא תגיע בושה לחבריו מתוך דבריו. לעולם יהיה אדם מן הנעלבים ולא מן העולבים, ומן השומעים את הרפתם ואינם משיבים, ועליהם נאמר (שופטים ה לא): "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שבת פח ע"ב), מידה כנגד מידה: יען אשר שמע הרפתו ונהפכו פניו לירקון, יבהיקם הקדוש ברוך הוא יותר מאור השמש, כענין שנאמר (ישעיה ס א): "וכבוד ה' עליך זרח".

ממידת הבושה יגיע לענוה, כי ייכנע לבני אדם מחמת בושתו, ויגיע למידת הצניעות, כי הביישן יתבייש לעשות מעשיו בגלוי. אמרו חכמים: הבנים הכשרים הבושה נראה על פניהם, כי מי שהוא ביישן הוא סימן שהוא מזרע אברהם יצחק ויעקב (יבמות עט ע"א¹⁰⁷). אמרו חכמים: הבושה נודעת בעת הכעס. ואמרו: טוב שנאת הביישן מאהבת הכסיל. צריך אדם להתבייש מכל אדם ולשום על פניו מסוה הבושה, כמו שאתה ידעת בענין שאול בהיחבאו, כמו שנאמר (שמואל א' י כב): "הנה הוא נחבא אל הכלים", והאל בחרו למלכותו, כמו שנאמר (שמואל א' י כד): "הראיתם אשר בחר בו ה'". אמרו חכמים: המידה הזאת היא ממעללי נפש היקרה, והיא לעומת השלמת הגוף, ומי שמתבייש תגדל מעלתו, ויותר תבחיין ותתבונן.

¹⁰⁶ עי' לעיל הערה 97.

¹⁰⁷ ז"ל: שלשה סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים רחמנים דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך והרבך ביישנים דכתיב בעבור תהיה יראתו על פניכם גומלי חסדים דכתיב למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו. וז"ל המהר"ל: והא דקאמר הכא, דישראל הם ביישנים ואלו בפרק אין צדין (ביצה כ"ה ב') קאמר תניא משמיה דר"מ מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהם עזים שנאמר מימינו אש דת למו ותניא רבי ישמעאל אומר ראויים הללו לתת להם דת אש איכא דאמרי דתיהם של אלו אש שאלמלא לא נתנה תורה לישראל לא היה בריה יכולה לעמוד לפניהם. אין זה קשיא דהא והא איתא, שהם עזים היינו שאין להם גסות ועבות החומר ואינו פועל רק הוא כמו אבן דומם כמו שיש לביישן שהוא חמרי, ואלו מה שישראל הם עזים ופועלים מאוד, מורה שהם בעלי נפש ואין הנפש מוטבע בחומר, ומכל מקום הם ביישנים דהיינו מצד שמקבלים התפעלות מזולתם כאשר ראוי לקבל התפעלות מן הש"י או ממי שהוא גדול ממנו אז הם בעלי בושה ביותר. ודבר זה מדה אחרת לגמרי, כאשר הוא מוכן לקבל התפעלות מאחר, אבל בעצמם עזים הם. וח"ו שיאמר על ישראל שהם עזי פנים שאין מקבלין התפעלות מאחר [ועומדים] (ועומד) כנגדו, אבל עזים הם בעצמם, מכל מקום יש עליהם פחד ויראה מאחר, כי אדרבה מה שהם עזים ואינם בעלי חומר גס ועב ובשביל כך הם קלים להתפעל מאחר שהוא גדול יותר ובשביל כך יש לו יראה. וראיה לזה שהרי הבושה היא היראה שכן אמרו (אבות פ"ב) ואין בור ירא חטא והפך זה מי שאינו בור שיש לו שכל הנבדל הוא בעל יראה, א"כ העזות הזה שיש בישראל ר"ל שאינו בעלי חומר גס ואדרבא כי זהו עצם היראה ודבר זה מבואר מאוד.

העזות היא מידה גרועה ברוב פעולותיה, והיא היפוך ממידת הבושה, כי הביישן מעביר על מידותיו וחומל וסולח ומוחל, אבל מי שהוא עז פנים לא יתבייש מפני איש, אך עומד בעזות עם כל אדם, ועושה כל מעשה רע ולא יתבייש, אך מחזיק ברעתו ומתקשה בעבירה, ועל זה נאמר (ירמיה ה ג): "חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב", ונאמר (יחזקאל ב ד): "והבנים קשי פנים וחזקי לב". וכל המעלות הטובות הנאמרות של הבושה הן היפוך בעזות. כאשר מתגבר האדם במידה הזאת, הוא מאד נבזה בעיני בני אדם, ואפילו הוא חכם, והרבה רעות נגררות אחר העזות: המעיו פנים עם בני אדם, לא יימלט מן המחלוקת ושנאה וקנאה. ומי שהוא מעזי פנים הוא מכחיש ייחודו, והוא לא ישא פני גדול לפני זקן לא יחון¹⁰⁸, וכל עבירות שבתורה הן קלות בעיניו לעבור עליהן, הכל מפני רוב העזות שבו. ועליו נאמר (אבות פ"ה מ"ב): "עז פנים לגיהנם"¹⁰⁹.

העז נקרא רשע, שנאמר (משלי כא כט): "העז איש רשע בפניו"¹¹⁰. והרשעים מגונים ומאוסים לפני השם ית', ושם הרשעים מגונה, כדכתיב (משלי י ז): "ושם רשעים ירקב". על הבושה נאמר (תהלים כה ט): "וילמד ענוים דרכו", ועל העז הרשע נאמר (תהלים קמו ט): "ודרך רשעים יעות". מי שיש בו מידת העזות עושה עבירות חבילות חבילות וחושב עצמו צדיק, ועל דרך זה אנו מתוודים: אין אנו עזי פנים וקשי עורף לומר לפניך ה' אלהינו צדיקים אנהנו ולא חטאנו. וזו היא מידה רעה חולה, מי שהוא רשע ויאמר: לא חטאתי. ועל זה הקדוש ברוך הוא שופט אותו ואינו מרחם עליו, כדכתיב (ירמיה ב לה): "הנני נשפט אותך על אמריך לא חטאתי", ואמר (משלי כח יג): "מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם"¹¹¹, וזה הדרך העז הוא רחוק מאד מדרכי התשובה. ועל הזונה נאמר (משלי ז יג): "העזה פניה ותאמר לו". המידה הזאת היא רעה מאד, כי מביאה את האדם לבייש את חבריו ואת העניים, כענין שנאמר (משלי יח כג): "תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות". וכל שכן אם מבייש את רבותיו ומעזי פניו נגדם, ומקשה ערפו נגד מוכיחיו מרוב עזותו, אז המידה הזאת מוציאתו מן העולם, וראוי להרחיקה מנפשו.

אך המידה הזאת משובחת מאד בעזות התורה והעבודה, להעזי פניו נגד הרשעים ולהקשות עורף כנגדם, שלא לשמוע לעצתם, ושלא להודות על שקריהם ותועבותיהם, ושלא להחניף להם. וצריך להעזי פניו אף בקיום המצוות, אם ישחקו בו בני אדם. וצריך להעזי פניו נגד רבותיו לשאול מה שאינו יודע, ולא יתבייש בזה. וצריך להעזי פניו להוכיח בני אדם לגלות להם חטאותיהם¹¹². וצריך האדם להחזיק על המידה הזאת להכניעה במקום הגנאי ולהתגבר עליה כפי כחו, כי קשה מאד להימלט מן המידה הרעה הזאת, אם לא שישים חוזק כחו ועוצם גבורתו לנצחה ולהעבירה מפניו במקום החטא, ולהעמידה בקרבו ועל פניו במקום אשר מקבל שכר על קשיות ערפו.

¹⁰⁸ עי' סוטה דף מט ע"ב: בעקבות משיחא חוצפא יסגא וכו' ואין תוכחת בית וועד יהיה לזנות והגליל יחרב והגבלן ישום ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו וחכמות סופרים תסרח ויראי חטא ימאסו והאמת תהא נעדרת נערים פני זקנים ילבינו זקנים יעמדו מפני קטנים בן מנוול אב בת קמה באמה כלה בחמותה אויבי איש אנשי ביתו פני הדור כפני הכלב הבן אינו מתבייש מאביו.

¹⁰⁹ עי' אות לא.

¹¹⁰ עי' תענית (דף ז ע"ב): אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע שנאמר העז איש רשע בפניו.

¹¹¹ עי' לעיל הערה 90

¹¹² עי' לעיל הערות 103, 107.

השער החמישי, שער האהבה

האהבה כוללת מעשים רבים יותר מכל המידות. ובעת שישים האדם אהבתו לרעה, אין מידה רעה בכל המידות כמוה. וכשישים האדם אהבתו לטובה, היא למעלה מכל המידות, כדכתיב (דברים ו ה): "ואהבת את ה' אלהיך", ואין מעלה בעבודת הבורא יותר ממי שעובד מאהבה¹¹³. ועתה שמע, איך האהבה מקלקלת המעשים בעת שיגביר אהבתו על חכמתו. כי כמה מיני אהבה זו משונה מזו.

האהבה האחת, אהבת האדם את בניו, ומרוב האהבה אינו מייסרם ומדריכם לדרך טובה, ומניחם ללכת בשרירות לבם הרע, ומזה יבוא היזק גדול.

האהבה השנייה, אהבת ממון, ומרוב תשוקתו אל הממון לא יהיה משא ומתן שלו באמונה, וחומד ועושק וגוול כדי להרבות הון. ומרוב חמדת העושר יקפוץ ידו מן הצדקה ויהיה צר עין.

האהבה השלישית, אהבת נשים, ואם תהיה לו אשה רעה, בעלת נאווה, היא תסיר מלבו כל המצוות, והיא תמשכהו אחריה. ומרוב האהבה אינו מעיז פניו נגדה, ושומע לעצתה, והיא תביאהו

¹¹³ עי' תנא דבי אליהו רבה (פרק כח): מאי בין העובד מאהבה את הקב"ה להעובד מיראה משלו משל למה"ד למלך ב"ו שצריך לצאת למדינת הים ובקש למסור את בנו ביד אפוטרופוס רשע ואמר לו אוהביו ומשרתיו אל תמסרוהו בידו והמלך עבר על דברי אוהביו ומשרתיו ומסר את בנו ביד האפוטרופוס הרשע והיו לו להאפוטרופוס שני עבדים אחד מהם אהב את המלך וירא מן המלך ואחד מהם ירא מן המלך ואינו אוהב את המלך זה שאוהב את המלך וירא ממנו עמד ונטע גנות ופרדסים וכל מיני מגדים כולם, והירא לא עשה כלום עד שבאת לו איגרת ביד שליח, לימים בא המלך, כיון שנכנס לתוך ביתו וראה תאנים וענבים וכל מיני מגדים כולם, סדר לפניו כנגד דעתו של אוהב, כיון שנכנס אוהב לפני המלך וראה כל מיני מגדים כולם נתקררה דעתו כנגד שמחתו של מלך, והירא לא עשה כלום, כיון שנכנס המלך לתוך ביתו וראה כל מיני חרבות כולם, סדר לפניו כל מיני חרבות כולם, נזדעזע דעתו כנגד עצבו של מלך, שנאמר טרף נתן ליריאו (תהלים ק"א ה'), זו מדת הדין, יזכור לעולם בריתו (שם), זה עולם הבא ותורה עמו, זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום ה' (שם ד'), זה עולם הזה ותורה עמו, זכר לעולם בריתו ויזכור לעולם בריתו זה שכרו של ירא, שכרו של אוהב מנין, ת"ל לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' (שמות כ ג-ו), הא למדתה ששכר האוהב שני חלקים ושכר הירא חלק אחד, לפיכך לא זכו אומות העולם שיאכלו אלא עולם הזה בלבד, אבל ישראל זכו שיאכלו שני עולמים, העוה"ז והעולם הבא.

ועי' רמב"ם (תשובה פ"י): אל יאמר אדם הריני עושה מצות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים ואין עובדים ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותן לעבוד מיראה עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה: (ב) העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצות והולך בנתיבות החכמה לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבא בגללה ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל חכם זוכה לה והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה והיא המעלה שצונו בה הקב"ה על ידי משה שנאמר ואהבת את ה' אלהיך ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה כל המצות מאהבה: (ג) וכיצד היא האהבה הראויה הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד כאלו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו שוגים בה תמיד כמו שצונו בכל לבבך ובכל נפשך והוא ששלמה אמר דרך משל כי חולת אהבה אני וכל שיר השירים משל הוא לענין זה: (ד) אמרו חכמים הראשונים שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר בעולם הבא תלמוד לומר לאהבה את ה' כל מה שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה ועוד אמרו חכמים במצותי חפץ מאד ולא בשכר מצותי וכן היו גדולי החכמים מצוים לנבונני תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב וכו' אלא מפני שהוא הרב ראוי לשמשו כלומר עבדו מאהבה. ועי' דבריו (לולב פ"ח ה"ו): השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן עבודה גדולה היא וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו שנאמר (דברים כ"ח) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו ומתכבד בעיניו במקומות אלו חוטא ושוטה ועל זה הזהיר שלמה ואמר אל תתהדר לפני מלך וכל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו הוא הגדול המכובד העובד מאהבה וכן דוד מלך ישראל אמר (שמואל ב' ו') ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה' שנאמר (שמואל ב' ו') והמלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה'. ועי' אות לב.

לידי מעללים רעים. וגם מרוב אהבתו את הנשים יסתכל בהן תדיר, וידבר נבלות, ויבא לידי ניאוף.

האהבה הרביעית היא, אהבת קרוביו, אביו ואמו, ואחיו ואחיותיו, ושאר קרוביו, ורעיו וחביריו, ומתוך אהבתם יסייע להם במחלוקתם, ולא יחוש ולא ידקדק אם הם פשעו בבעלי מחלוקתם, אך לעולם יעזור ויגן ויכסה עליהם, ואף אם פרצו פירצות רבות יגן עליהם. וגם שומע לעצתם, ואף אם העצה היא אינה טובה לא יסור מדבריהם. וגם ירצה להעלותם למעלות שאינן ראויות להם, כגון לעשותם מושלים ופרנסי הדור ולהיות רודים בעם, ואפילו אם הם רשעים לא יחוש בזה. והנה האהבה מעוררת עיניו, ומחרשת אזניו, ויש בזה קלקול גדול, כי הם יטעו את העולם להבליהם.

האהבה החמישית היא, אהבת אורך ימים, ומרוב אהבתו את החיות לא יעמוד בנסיון. האהבה הששית היא, אהבת הכבוד, והאוהב את הכבוד לא יהיו מעשיו לשם שמים, כי בכל המצוות שיעשה, או יתן צדקה, או יעסוק בתורה או בשאר המצוות, יהיו מחשבתו וכוונתו אחר השבח והכבוד, ויחפוץ שיתנו לו כתר וגדולה, וזה הפסד גדול במעשה העבודה. אפילו מי שיש בו תורה ומעשים טובים הכבוד מוציאו מן העולם, כל שכן מי שאין בו תורה ומעשים טובים ורודף אחר הכבוד, כמה מעשיו מגונים.

ועוד יש אהבה שביעית, שהיא רעה על כל האהבות, והיא, אהבת תענוגים ותפנוקים, כגון אכילה ושתייה ושאר הנאות, כגון זנות וטיוילים. ואין צריך להאריך בזה הענין, כי האוהב יין ומשתכר, ואוכל תמיד מעדנים, והולך לבית המשתה תדיר, הוא ישכח בוראו, כדכתיב (דברים ו יא-יב): "ואכלת ושבעת, השמר לך פן תשכח את ה'", (דברים יא טו-טז) "ואכלת ושבעת, השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים", וכתוב (דברים לב טו) "וישמן ישורון ויבעט".

הרוצה להימלט מפח יקוש כל האהבות האלה, צריך חכמה גדולה ואימוץ רב פן יילכד בשחיתותו, כי כל האהבות האלה מקיפות את לב האדם, ואם ידחה אהבה אחת או שתים מקרבו, עדיין האהבות הנשארות יהדפוהו מאור אל חושך. על כן יש ללמדך, שתהיה זהיר וזריז להשתמש בכל האהבות האלה לדעת בהן דרכי ה' ב"ה, כענין שנאמר (משלי ג ו): "בכל דרכיך דעהו".

אהבת בניו תהיה על דרך זה, שיחשוב להדריך בניו בדרכי המשפט, וללמדם מעשה עבודת ה' ב"ה, ולצוות אחריו לעבוד את ה' ב"ה, כענין שנאמר (ישעיה לח יט): "אב לבנים יודיע אל אמתך", וכתוב (דברים ד ט): "והודעתם לבניך ולבני בניך", וכמו שנאמר באברהם (בראשית יח יט): "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת אחריו".

ואהבת הממון תהיה על דרך זה, שיאהב ממנו למען אשר לא יחמוד ממון אחרים, ולא יצטרך לגנוב ולגזול, ולא יצטרך לקבל צדקה, אך משלו יפרנס אחרים, וילבש עניים ויאכילם, ויחזיק בממונו לומדי תורה יראי השם. וגם מחמת עושרו יפנה עצמו מעסקי העולם הזה, ויקבע עתים לתורה ולקיום המצוות, הואיל ויש סיפק בידו. ולא יבטח ברוב חילו להתגאות, אך יקנה בממונו הכלה} חיי העולם הבא.

ואהבת נשים תהיה על דרך זה, שיחשוב שהיא מצילתו מן החטא¹¹⁴, ומרחקתו מן הניאוף, ובה מקיים פריה ורביה, והיא מגדלת את בניו, והיא עובדת לו כל ימיה, ומכינה לו מאכליו ושאר

¹¹⁴ עי' יבמות סג ע"א: רבי חייא הוה קא מצערא ליה דביתהו. כי הוה משכח מידי צייר ליה בסודריה ומייתי ניהלה אמר ליה רב והא קא מצערא ליה למר אמר ליה דינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא.

פ' רב חייא, אשתו היתה מצערת אותו. [ועל"ז] כאשר היה מוצא דבר [הראוי לה] היה שומרו בתוך סודרו, ומביא לה. אמר לו רב, והרי היא מצערת אותך [אז למה את מביא לה]. אמר לו, זה מספיק שהם [שנשים] מגדלות את בנינו, ומצילות אותנו מהחטא [שאנחנו חייבים להכיר להם טובה].

צרכי הבית, ומתוך כך יהיה פנוי ללמוד תורה ולעסוק במצוות, והיא עוזרת לו לעבודת הבורא יתברך שמו.

ואהבת אביו ואמו תהיה על דרך זה, שיחשוב שגידלוהו וטרחו בו ללמדו דרכי ה' ית', והורוהו וחינכוהו לתורה ולמצוות, ובהם יקיים מצוות הבורא יתברך, כדכתיב (שמות כ יב): "כבוד את אביך ואת אמך". ואחיו ואחיותיו ושאר קרוביו יאהב על דרך זה, שיחשוב שהם עוסקים בו ללמדו ולהוכיחם, ולא ישא להם פנים, ובזה יש לו שכר רב, והיא מידה גדולה, כדכתיב (תהלים טו ג): "וחרפה לא נשא על קרובו". והרבה תועלת יש לו לאדם בקרוביו, כדרך שמצינו בלוט שהצילו אברהם מן המלכים ונלחם עבורו, וגם בסדום ניצול בזכות אברהם.

ויאהב רעיו ושאר כל ישראל אהבה שלימה, לקיים מה שנאמר (ויקרא יט יח): "ואהבת לרעך כמוך". וזהו כלל גדול בתורה¹¹⁵: דעלך סני לחברך לא תעביד (שבת לא ע"א)¹¹⁶. גדול מזה (בראשית טו): "כי בצלם אלהים עשה את האדם".

ויש תועלת גדולה למי שנוהג בחיבה ובריעות עם בני אדם: תועלת האחת בעולם הזה, כשמתנהג באהבה עם כל אדם, יעזרוהו הכל אם יפול, ירבו עוזריו וסומכיו. ואם יעמוד אדם נגדו לריב עמו, רבים ישתיקו את הדברים הרעה ומכלימים אותם. ואם תבוא עליו צרה, הכל מצטערים עליו ונותנים לו יד, ואם יבוא לידי דוחק ועוני, רבים ירחמוהו בנתינת מתנותיהם.

תועלת עולם הבא, מחמת שהוא נאהב לכל, אז דבריו נשמעים, ותהיה יכולת בידו להוכיח בני אדם שייטיבו מעשיהם. וגם מתוך האהבה יעמוד בשלום עם הכל, ומתוך האהבה הוא שקט ושליו ופנוי ללמוד ולעשות מעשים טובים. וגם מתוך האהבה יעזרוהו ויעשה מלאכתו ויגינו בעדו, וימצא הרווחה יתירה לעבוד הבורא יתברך, עבודה שלימה. ומחמת האהבה הוא נושא חן בעיני כל רואיו, ומעשיו הטובים יהיו מקובלים לכל, וכל אחד יחמוד לעשות כמעשהו.

ובאיזה דרך יגיע האדם לאהבת כל אדם. אשכילך ואורך. הדרך הוא, שיעזור בנפשו ובממונו כפי יכלתו. העזר בנפשו הוא, שישירת לכל אדם, הן עני הן עשיר ויטרח עבורם. העזר בממונו הוא, שילווה לעשיר בעת הצטרכו למעות, וכן לעני ילוה בעת דחקו, וכן יפקדהו במתנה כפי כחו, ולקצות עתים ישלח מנות ודורונות גם לעשירים. ויהא וותרן בשלו. אם יהיה לו עסק עם בני אדם, יהיה כל משא ומתן שלו בנאמנות, ואל יקפיד בדבר מועט על חבירו. לעולם יהיה חפץ שחבירו יהנה ממנו, ואל ישתדל הוא ליהנות מחבירו, ויהיו דבריו בנחת עם כל בני אדם. ביישהו אדם, אל יביישהו, הטעהו, אל יטעהו. יסבול על צוארו עול העולם¹¹⁷, והוא לא יכביד עליהם. ולא יתקוטט עם בני אדם, ויקבל כל אדם בשמחה ובסבר פנים יפות¹¹⁸, כי הסברתו פנים תחזק

¹¹⁵ עי' ב"ר (פכ"ד סי' ז): בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול בתורה ר"ע אומר (ויקרא יט) ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי עמי הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי א"ר תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה בדמות אלהים עשה אותו. ועי' ירושלמי (גדרים פ"ט ה"ד): ואהבת לרעך כמוך. רבי עקיבה אומר זהו כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה.

ועי' פליאה (עמוד &): ואמר בן עזאי זה כלל גדול בתורה שלא תאמר הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי אם עשית כן דע למי אתה מבזה שצורת האדם התחתון רומז לצורת אדם העליון.

¹¹⁶ עי' שבת לא ע"א: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גייריה. אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד - זו היא כל התורה כולה, ואיך - פירושה הוא, זיל גמור. פי' רש"י: דעלך סני לחברך לא תעביד - ריעך וריע אביך אל תעזוב (משלי כז) - זה הקדוש ברוך הוא, אל תעבור על דבריו שהרי עליך שנאו שיעבור חבירך על דברך, לשון אחר: חבירך ממש, כגון גזלה גנבה ניאוף ורוב המצות.

¹¹⁷ עי' אבות (פרק ו משנה ז), וז"ל הדרך חיים: הל"ח ונושא בעול עם חבירו, פי' אם אירע דבר לחבירו והדבר עליו למשא וצריך חבירו לטרוח עד שינצל מן המשא, אז הוא נושא בעול עם חבירו ונכנס עם חבירו באותו עול. ומורה דבר זה שהוא אדם טוב כאשר נכנס בעול עם חבירו להציל אותו מן הצרה, ועוד מורה דבר זה שאינו נבדל מן הכלל כאשר נושא בעול עם חבירו וראוי אל התורה שהיא אל הכלל כמו שהתבאר.

¹¹⁸ עי' אבות (פ"א מט"ו): שמאי אומר, עשה תורתך קבע. אמור מעט ועשה הרבה, והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות:

האהבה. וישא ויתן עם חבירו בטובתו, וינחם כל אדם מעצבו ומדאגתו. אם גילה לו אדם סוד, אל יגלהו, אף אם יכעיסהו. ולא ידבר על אדם רע, ולא ישמע שידברו רעות על אדם. ולעולם ישתדל למצוא זכות על בני אדם במקום שאפשר להיות, ובוה ייזהר ביותר, ואז יהיה אהוב לכל. וכבוד כל אדם במעשיו ובדבריו. ולא יתגאה על שום אדם, אך ייכנע תחת כל אדם, ובכל יכוין לשם שמים.

וצריך מאד להיזהר מחיבור בני אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא ילמד ממעשיהם, ולהתרחק ממושב לצים¹¹⁹. ואמר החכם לבנו: כי יעלה בלבבך להתחבר עם בני אדם, התחבר עם חכם, כדכתיב (משלי יג ב): "הולך את חכמים יחכם"¹²⁰, ונאמר (משלי ט ט): "תן לחכם ויחכם עוד", שאם תחכם יפארך ולא יחלוק על חכמתך, ואז תדע שתוכל לסמוך על חכמתך. אם יכבדוהו, יכבדך, יהדרוהו, יהדרך, אם תצטרך לעזרתו, יעורך, ומה שתאמר, יצדיקך, אם תכעוס, יסבלך. ותלמד ממעשיו הטובים.

והתחבר עם כל אדם שתלמד ממנו דברים, אשר יביאוך לעבודת הבורא יתברך. ואמרו חכמים: כשתרצה לחבר עם אדם, הכעיסהו, ואם יודה לך האמת בשעת כעסו, התחבר לו, ואם לאו, עזוב אותו¹²¹. אלא תבחר לחבר מי שיכיר ערך עצמו, ומי שאינו מכיר את עצמו, אין טוב בחכמתו. קנה לך חבר המוכיח אותך בעשותך שלא כהוגן, והמלמדך לעשות הטוב, והעוזר אותך בנפשו ובממונו, וזהו חברך הנאמן. אבל חבר המחניף והמיישר לך טעותך ושגגתך, והמנחם אותך על מעשיך הרעים, הסתלק מעליו. וכן חבר שיקח ממך צרכו ויזיקך היזק גדול עבור הנאה מועטת, מהר וסור מעליו.

ואל תתחבר למסכימים על העוולה, שנאמר (ישעיה ח יב): "לא תאמרו קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר"¹²². ואסור להתחבר עם רשע בעסקי העולם, שנאמר (דברי הימים ב' כ לז): "בהתחברך עם אחיזהו פרץ ה' את מעשיך"¹²³ ואפילו לדבר מצוה אסור להתחבר לרשע, שנאמר (משלי ג לא): "אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו", ואמרו חכמים (אבות דרבי נתן פרק ט): "אל תתחבר לרשע, ואפילו לדבר מצוה". ורבו דרכי מות הנמצאים בחברת הרשעים.

ואם ידקדק אדם על עצמו, והיו דבריו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם, נעלב מהם ואינו עולבם¹²⁴, מכבד להם ואף למקילים בו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה באריחות¹²⁵ עמי הארץ וישיבתם, ולא ייראה תמיד אלא עוסק בתורה, עטוף בציצית מוכתר בתפילין, ועושה לפנים משורת הדין, והוא שלא יתרחק הרבה¹²⁶ ולא ישתומם¹²⁷, עד שימצא הכל מקלסים

¹¹⁹ עי' קידושין מא ע"א: כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, [ראוי שת]דור הנאה ממנו, שנאמר "ובמושב לצים לא ישב", מושבו מושב לצים. פי' רש"י: זה שאינו באחד מאלו במה יתעסק אם לא בליצנות.

¹²⁰ עי' לעיל הערה 89.

¹²¹ עי' עירובין (סה ע"ב): אמר רבי אילעאי בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו ובכיסו ובכעסו ואמרי ליה אף בשחקו. ועי' אות לג.

¹²² עי' סנהדרין כו ע"א: הוה קא מסתפי חזקיה אמר דילמא חס ושלום נטיה דעתיה דקודשא בריך הוא בתר רובא כיון דרובא מימסרי אינהו נמי מימסרי בא נביא ואמר לו לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר כלומר קשר רשעים הוא וקשר רשעים אינו מן המנין.

עי' מהר"ל (ח"א ר"ה יז ע"א): האדם העושה עבירה אין לעבירה הזאת עמידה והתקשרות עם אחרים, כי קשר רשעים אינו מן המנין, וכאשר האדם עושה עבירה אחת, מעבירה. מפני כי הפרש יש בין המצות והעבירות כי המצות בעבור שהם ראויים להיות נעשים המצות, יש להם קיום ועמידה

¹²³ עי' אבות דרבי נתן (פ"ט מ"ד) ואל תתחבר לרשע מלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע שכן מצינו ביהושפט שנתחבר באחאב ועלה עמו רמות גלעד ויצא עליו קצף (מאת) ה' שוב נתחבר לאחזיה [ויעשו אניות בעציון גבר ופרץ ה' את מעשיו שנא'] (דה"ב כ') בהתחברך עם אחיזהו פרץ ה' את מעשיך וישברו אניות. וכן מצינו באמנון שנתחבר עם יונדב ויעץ לו עצה רעה שנא' (שמואל ב יג) ולאמנון ריע ושמו יונדב בן שמעה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד חכם לרע. דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה:

¹²⁴ עי' לעיל הערה 57.

125

126

אותו¹²⁸, ואוהבים אותו, ומתאווים למעשיו, הרי זה קידש את השם¹²⁹, ועליו הכתוב אומר (ישעיה מט ג): "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר".

ואהבת אורך ימים תהיה על דרך זה, שיאהב ימי חייו לא עבור שיאכל וישתה ויהנה בימי חייו חבלו, אך יחשוב: מלאכת התורה והמצוות מרובה, ואם הייתי חי כפליים וכפלי כפליים, לא הייתי יכול להשלים חק התורה ולהשיג מעלות התורה, אשר בהן יתרצה עבד אל אדוניו. ועל דרך זה יאהב ימי חייו, כי בהם יקנה עבודת הבורא ברוך הוא, ויראתו הטהורה ואהבתו, ויקנה צידה בעולם הזה, אשר יביא אותה לעולם הבא, ויקנה בעולם ובימים הכלים, עולם הקיים, תענוג אשר לא יפסוק לעולם ולעולמי עולמים¹³⁰. ותמיד יירא מן המות, כי שמא עדיין לא הגיע לתכלית השלימות אשר בכחו להגיע, ובכל יום ויום יוסיף אהבה ויראה למקום. אבל חיים שאין בהם יראת השם, אין זה נקרא חיים. ויקוץ וימאס בחיים שהם נגד הבורא יתברך, כענין שנאמר ברבקה (בראשית כז מו): "קצתי בחיי מפני בנות חת אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים". לכן, במקום שיש חילול השם, לא יחוס על חייו, ותמיד יהא לבו נכון למסור עצמו על קידוש השם בכל המצוות בקלות ובחמורות¹³¹.

ואהבת הכבוד היא רעה מאד, לכן יתרחק מן הכבוד בכל יכלתו. ואם אדם מתרחק משני דברים, והם כבוד והנאת אחרים, אז הוא קרוב לכל המעלות הטובות. כי הכבוד מקלקל כל המעשים, כי בכל המעשים שיעשה יחשוב להתכבד. ואפילו לא יחוש על הכבוד, אם הוא רודף להינות מאחרים, אז כל מעשיו מקולקלים, כי תדיר יטנו לבו אחר הבעע. לכן יתן אל לבו להתרחק מן הכבוד וגם מלהינות מאחרים. ולפעמים יש מצוה ברדיפת כבוד, כמו אם הוא איש צדיק וחכם, והעולם מזלזלים בו ושוחקים עליו עבור מעשיו הטובים, ומתוך כך דבריו בזויים ואינם נשמעים, ואם היה בו כח לכוף בני אדם שיכבדוהו וישמעו תוכחותיו ודבריו, בזה יש לרדוף אחר הכבוד, כדי להוכיח בני אדם. וכגון אם בזהו ברבים, אין לו למחול עד שיפייסוהו. אבל רוב פעמים יסתלק מן הכבוד ויברח ממנו, הלא אמרו החכמים (אבות פ"ד מכ"א): "הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם". ולא ילמד ולא יעשה שום מעשה טוב כדי שיתכבד, אך יעשה מעשה הטוב לשם הבורא יתברך, וסוף הכבוד לבא¹³².

127

¹²⁸ עי' אבות (פ"ב מ"א): רבי אומר, איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.

ועי' נדרים כב ע"ב: [רב סחורה] הוה ליה נדרא למישרא אתא לקמיה דרב נחמן אמר ליה נדרת אדעתא דהכי אמר ליה אין אדעתא דהכי אין כמה זימנין איקפד רב נחמן אמר ליה זיל לקילעך נפק רב סחורה ופתח פיתחא לנפשיה רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם והשתא דאיקפד רב נחמן אדעתא דהכי לא נדרי ושרא לנפשיה.

¹²⁹ עי' יומא (פו ע"א): היכי דמי חילול השם? אמר רב: כגון אנא. אי שקילנא בישרא מטבחה ולא יהיבנא דמי לאלתר וכו', רבי יוחנן אמר: כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין וכו' אביי אמר כדתינא ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו אשרי אביו שלמדו תורה וכו' רבו שלמדו תורה אוי להם לבריות שלא למדו תורה פלוני שלמדו תורה ראו כמה נאים דרכי כמה מתוקנים מעשיו עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה ואין דבורו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לאביו שלמדו תורה אוי לו לרבו שלמדו תורה פלוני שלמד תורה ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכווערין דרכי ועליו הכתוב אומר באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו, ע"כ. וכידוע שההפך של חילול ה' היא קידוש ה' (עי' רמב"ם יסודי התורה פ"ד ה"ב). עי' אות לד.

¹³⁰ עי' תהילים (לד יג) מי האיש החפץ חיים אהב ימים לראות טוב. ועי' אות לה.

131

¹³² עי' נדרים (סב ע"א): תניא לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנן שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למד מאהבה וסוף הכבוד לבא שנאמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך ואומר דרכי דרכי נועם ואומר עץ חיים היא.

ועי' ספרי (עקב סי' יב): לאהבה את ה' אלהיכם. שמא תאמר הריני אלמד תורה בשביל שאקרא חכם בשביל שאשב בישיבה בשביל שאאריך ימים לעולם הבא ת"ל לאהבה את ה' אלהיכם למוד מכל מקום וסוף הכבוד לבוא. וכן הוא אומר (משלי ד) כי חיים הם למוצאייהם ולכל בשרו מרפא ואו' (שם ג) עץ חיים

אהבת תענוגים, כגון אכילה ושתייה ושינה. דע, שצריך האדם שיכוין לבו וכל מעשיו כולם לידע את ה' ב"ה, בלבד, ויהיה שבתו וקומו ודיבורו הכל לעומת זה הדבר¹³³. כיצד. כשישא ויתן או יעשה מלאכה ליטול שכר, לא יהיה בלבו לקובץ ממון בלבד, אלא יעשה דברים אלו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להם, מאכילה ושתייה ושיבת בית ונשיאת אשה. וכן כשיאכל וישתה ויבעול, לא ישים אל לבו לעשות דברים אלו כדי ליהנות, עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחיך ויבעול כדי ליהנות, אלא ישים אל לבו שיאכל כדי להברות גופו ואיבריו בלבד. לפיכך לא יאכל כל שהחיך מתאוה, כמו הכלב והחמור, אלא יאכל דברים המועילים לגוף, אם מרים אם מתוקים. ולא יאכל דברים הרעים לגוף, אף על פי שהם מתוקים לחיך. בזה המנהג ינהיג עצמו, וישים אל לבו שיהא גופו שלם וחזק, כדי שתהא נפשו ישרה לדעת את ה' ית', כי אי אפשר שיבין ויתחכם בתורה ובמצוות והוא רעב וחולה או אחד מאיבריו כואב. לפיכך אין טוב להתענות תמיד, פן יחלש כחו ויתמעט שכלו¹³⁴.

לכן צריך לתקן כל עניניו לעבודת הבורא יתברך. אם ימלא כריסו, אז יכבד בגופו, ואם ימעט מזונו, אז יחלש. וזה טוב לך, אשר תמעט במיני הלפתן, ותסמוך על לפתן אחד בעוד שתוכל, ויהיה די לך ממנו מעט כפי מה שתוכל, והתכוין בו להגיע הלחם אל בטןך ולא להתענג¹³⁵. והרגל נפשך קצת העתים מבלי לפתן, כדי להנהיג טבעך, עד שיקל עליך בעת הימנעו. ואם תוכל, תעזוב הלפתן אשר יש בו יגיעה וטורח. וישים אכילתך ביום קלה מאכילתך בלילה. והתנהג לאכול פעמים ביום, כדי שתהא תנועת איבריך קלה ביום, ומתוך כך יקלו עליך עניני תורתך. והתנהג לשתות מים, אלא אם כן תהיה כוונתך בשתיית היין לתועלת גופך או להעביר הדאגה, והיזהר מאד מהרבות ממנו, כי הוא מרובה ומרחיק התורה.

זה הכלל יהיה לעולם בידך. אל ימלא אדם כל תאוותיו מאכילה ושתייה, אך יאכל וישתה להעמיד גופו על בוריו, וימשוך ידיו מן המותר. ואל יאהב האדם אל העולם כדי שיאכל וישתה

היא למחזיקי' בה ותומכיה מאושר ואומר תתן לראשך לוי' חן. לוי' חן בעולם הזה. עטרת תפארת תמגנך לעולם הבא.

ועי' תולעת יעקב (סוד עלינו לשבח): וסוף הכבוד לבוא, כי כשהאדם מכוין במעשיו מה שאמרנו הוא מכבד את המקום ונאמר (ש"א ב, ל) כי מכבדי אכבד.

נראה פירוש הדבר, שהרי צ"ע למה צריך להוסיף סוף הכבוד לבא, אלא מאחר והתורה קשור על אצבעותיך וכו', אז ממילא הלומד מתחבר עם התורה ועם ה' ית', וממילא חייב שיבא לו כבוד, ועכ"ז אסור לחשוב על זה בשעת מעשה ובשעת הלימוד.

¹³³ עי' רמ"א (או"ח סי' רלא): בכל מה שיהנה בעולם הזה לא יכוין להנאתו אלא לעבודת הבורא יתברך כדכתיב בכל דרכיך דעהו ואמרו חכמים כל מעשיך יהיו לשם שמים שאפילו דברים של רשות כגון האכילה והשתייה וההליכה והשיבה והקימה והתשימש והשיחה וכל צרכי גופך יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם עבודתו שאפילו היה צמא ורעב אם אכל ושתה להנאתו אינו משובח אלא יתכוין שיאכל וישתה כפי חיותו לעבוד את בוראו וכן אפילו לישב בסוד ישרים ולעמוד במקום צדיקים ולילך בעצת תמימים אם עשה להנאת עצמו להשלים חפצו ותאוותו אינו משובח אלא א"כ עשה לשם שמים וכן בשכיבה א"צ לומר שבזמן שיכול לעסוק בתורה ובמצוות לא יתגרה בשינה לענג עצמו אלא אפילו בזמן שהוא יגע וצריך לישן כדי לנוח מיגיעתו אם עשה להנאת גופו אינו משובח אלא יתכוין לתת שינה לעינו ולגופו מנוחה לצורך הבריאות שלא תטרף דעתו בתורה מחמת מניעת השינה וכן בתשימש אפי' בעונה האמורה בתורה אם עשה להשלים תאוותו או להנאת גופו ה"ז מגונה ואפילו אם נתכוין כדי שיהיו לו בנים שישמשו אותו וימלאו מקומו אינו משובח אלא יתכוין שיהיו לו בנים לעבודת בוראו או שיתכוין לקיים מצוות עונה כאדם הפורע חובו וכן בשיחה אפילו לספר בדברי חכמה צריך שתהיה כונתו לעבודת הבורא או לדבר המביא לעבודתו. כללו של דבר חייב אדם לשום עינו ולבו על דרכיו ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו וכשרואה דבר שיביא לידי עבודת הבורא יתברך יעשהו ואם לאו לא יעשהו ומי שנוהג כן עובד את בוראו תמיד:

עי' גר"א??

¹³⁴ עי' תענית יא ע"א: אמר שמואל: כל היושב בתענית נקרא חוטא. סבר כי האי תנא, דתניא: רבי אלעזר הקפר ברבי אומר: מה תלמוד לומר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, וכי באיזה נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין, והלא דברים קל וחומר: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר ודבר - על אחת כמה וכמה.

¹³⁵ עי' && שכל זה שמזיק ללימוד אסור להשקיע בו.

ויהנה. משל, וכן אמר אחד מן החכמים: אוכל, למען אחיה. ומאמר הכסיל: אחיה, למען אוכל¹³⁶. ועל זה נאמר (משלי יג כה): "צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר"¹³⁷.

וכן הנושא אשה¹³⁸, יחשוב לשם שמים, שיקיים פריה ורבייה ויהיה לו זרע עובר ה' ית', וירא שמים. או יחשוב שימלא תאוותו וכלה יצרו באשתו, כדי שלא יתאוה לנשים אחרות, או כדי לפקוד את אשתו כשהוא יודע שהיא מתאוה לו, כדי שלא תתאוה לנשים אחרים. או יכוין להברות גופו, שיציאת הזרע ממנו היא בריאות הגוף. אבל המרבה לשמש יותר מדאי, יבואו עליו חלאים רבים.

המהלך בדרך זו כל ימיו, עובר את ה' ית' תמיד, אפילו בשעה שנושא ונותן, ואפילו בשעה שבוועל, מפני שמחשבתו בכל, כדי שימצא צרכיו, עד שיהא גופו שלם לעבוד את ה' ב"ה. ואפילו בשעה שהוא ישן, אם ישן לדעת כדי שתנוה דעתו עליו, וינוה גופו כדי שלא יחלה, ולא יוכל לעבוד את ה' ב"ה, והוא חולה, נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא. ועל ענין זה ציוו חכמים ואמרו (אבות פ"ב מ"ב): "וכל מעשיך יהיו לשם שמים", והוא שאמר שלמה בחכמתו (משלי ג ו): "בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך"¹³⁹.

יעזוב אדם כל האהבות וידבק באהבת הבורא ברוך הוא. ואהבת ה' ב"ה, היא תכלית כל התכונות וסוף כל המעלות במדריגות כל אנשי העבודה, ונדבות הנפשות מאנשי החסד והנביאים והפרושים, היא סופן, אין למעלה הימנה. והרבה פעמים מקדים הספר יראת האלהים על אהבתו, שנאמר (דברים י יב): "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, ולא אהבה אותו". ומפני שהאהבה היא תכלית הפרישות וסופה, והקרובה שבמדריגות אל מדרגת אהבת האלהים, ואי אפשר שיגיע האדם אליה אלא אחר שתתקיים יראתו ופחדו מהאלהים, ועל כן היראה קודמת לאהבה.

ומה היא האהבה. היא כלות¹⁴⁰ הנפש ונטותה מעצמה אל הבורא יתעלה, כדי שתדבק באורו העליון¹⁴¹. הנפש הזאת היא מקור הדעת¹⁴², והיא טהורה וזכה, והבורא קושרה בגוף, אשר

¹³⁶ סוקראט.

¹³⁷ עי' ענוה אות כג.

¹³⁸ עי' שו"ע (או"ח סי' רמ ס"א): כשהוא מצוי אצלה לא יכוין להנאתו, אלא כאדם שפורע חובו שהוא חייב בעונתה ולקיים מצות בוראו שיהיו לו בנים עוסקים בתורה ומקיימי מצות בישראל. וכן אם מכוין לתיקון הולד, שבששה חדשים אחרונים יפה לו שמתוך כך יצא מלובן ומזורז, שפיר דמי. ואם הוא מכוין לגדור עצמו בה כדי שלא יתאוה לעבירה, כי רואה יצרו גובר ומתאוה אל הדבר ההוא. הגה: גם בזה יש קיבול שכר, אך יותר טוב היה לו לדחות את יצרו ולכבוש אותו, כי אבר קטן יש באדם: מרעיבו, שבע. משביעו, רעב. אבל מי שאינו צריך לדבר, אלא שמעורר תאוותו כדי למלאות תאוותו, זו היא עצת יצר הרע, ומן ההיתר יסיתנו אל האיסור, ועל זה אמרו רבותינו ז"ל: המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי. ועיי"ש ס"ח: וישמש באימה וביראה.

¹³⁹ עי' אבות דרבי נתן (פ"ז מ"ז) וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר (משלי ג) בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך:

וז"ל הגר"א על הפסוק: בכל דרכיך דעהו דרך הוא בגלוי כמ"ש למעלה כלומר בכל הדרכים הגלויים לך תראה אתה לידע ואמר דעהו שתעשה לשם שמים. והוא יישר ארחותיך אורח הוא באיתכסיא כלומר ומנסתרות הוא ינקה וישר ארחותיך שלא תכשל.

עי' ברכות סג ע"א: דרש בר קפרא איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך אמר רבא אפילו לדבר עבירה.

רש"י: דעהו - תן לב אם צורך מצוה הוא, כגון אליהו בהר הכרמל עבור עליה.

עי' שו"ע רלא: הובא לעיל הערה 133.

עי' ספר הליקוטים משלי: בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך. יאמר בכל דרכיך, היינו הדרך סלולה שהיא המצוה. דעהו, פירוש שתהיה לשמה. והוא יישר ארחותיך, שהם אורחות שאינם נהוגות, כענין אורחות עקלקלות. ואף שנראה להיות האכילה ותשמיש לשם שמים, כי על כרחו של אדם הוא חפץ בהנאתו, הוא יתברך יישר אותך, ויתן בלבך האיך תעשהו לשמה:

¹⁴⁰ לשון?

¹⁴¹ דרך אגב, שמעתי ממ"ר הגרי"א ר בשם הגר"א דסלר ז"ל על דברי הנפה"ח (ש"א פ"ו בהגה"ה): היצר המפתה את האדם הוא בתוך האדם עצמו ומתדמה להאדם שהוא עצמו, הוא הרוצה ונמשך לעשות העון, ולא שאחר חוץ ממנו מפתהו, ע"כ דברי הנפה"ח. ופי' הגר"א דסלר: דהיינו שאנחנו שומעים את דברי הנחש כאילו שאנחנו בעצמינו אומרים את דברי הפיתוי, שכאשר מאזינים לדברי היצר שומעים אותו

השקן¹⁴³ רב לנסותה אם היא תלך בדרכי השם. ומפני שהאדם מלובש בגוף הנברא ברוח בהמות, אין כח בנשמה הנבראת מאלהים לחשוב אחר בוראה¹⁴⁴, כי מעורבת היא בתאוות הגוף, וכל ימי קמנות האדם אינו מבקש ואינו שואל אלא תאוותיו ותענוגיו, כי מרוב תאוות הגוף לאכילה ושתיה ועידוני העולם הזה, שהוא עולם שוא ושקר, ולאסוף הון רב, אין כח בנשמה לחשוב אחר הבורא יתברך, כי היא מלובשת בהבלי שוא. ואחר שתרגיש הנפש במה שיש בו תועלת לעצמה, בלתי שיתוף הגוף, אז היא תתאוה לבקש מנוחה ממדוי¹⁴⁵ הגוף, כאשר יתאוה החולה לרופא. וכשתרפא הנפש מתחלואיה, אז יהיה לה אור בעצמה וכח בנפשה. והנפש הלא מלאה אהבה, ואותה אהבה קשורה בשמחה, ואותה שמחה מברחת מעל לבבו נעימות הגוף ותענוג הנפש, ואותה שמחה עזה ומתגברת על לבבו, וכל הנאות שבעולם הן כאין כנגד תוקף שמחת ה' ב"ה, וכל חיבת שעשוע ילדיו כלא היו כנגד שעשוע אהבת ה' ב"ה, בכל לבבו. ובכל הרהוריו [יחשוב] איך לעשות רצון הבורא, ולזכות הרבים, ולעשות קידוש השם, ולמסור עצמו באהבת ה' ב"ה.

וזוהי [יראת] [אהבת] ה' ב"ה, הכתובה בתורה, כגון פנחס שמסר נפשו בשביל הבורא יתברך (במדבר כה). ואברהם אבינו שנאמר (בראשית יד כב, כג): "הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ, מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך". ואלישע שלא רצה לקחת מנעמן (מלכים ב ה טז). ולא יבטל מדברי תורה בשביל תענוגי ושעשועי ילדיו, וחיבת ראייה ודיבור, וגם יעזוב טיולם. וינעים זמירות, כדי למלאות לבבו שמחה באהבת ה' ב"ה.

העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה, לא מפני דבר שבעולם, ולא מפני יראת הרעה, ולא כדי לקבל הטובה, אלא עושה האמת מפני שהיא אמת, וסוף הטובה לבוא. ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד, ואין כל אדם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקדשו ברוך הוא, "אוהבי" (ישעיה מא ח), לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שציונו בה הקדוש ברוך הוא על ידי משה רבינו, עליו השלום, שנאמר (דברים ו ה): "ואהבת את ה' אלהיך". ובזמן שיאהב האדם את ה' ב"ה, אהבה הראויה, מיד יעשה כל המצוות מאהבה.

וכיצד היא האהבה הראויה. הוא שיאהב את השם אהבה גדולה יתירה עזה מאד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ית', [ונמצא שונה בה תמיד]¹⁴⁶, כאילו חולה חולי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שונה בה תמיד], בין בשבתו, בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה תהיה אהבת ה' ב"ה, בלב אוהביו, [שונים בה תמיד, כמו שציונו (דברים ו ה): "בכל לבבך ובכל נפשך"]. והוא ששלמה אמר דרך משל (שיר השירים ב ה): "כי חולת אהבה אני", וכל "שיר השירים" משל הוא לענין זה.

דבר ידוע וברור, שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד [בראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שציוה ואמר (דברים ו ה): "בכל לבבך ובכל נפשך". ואינו אוהב הקדוש ברוך הוא אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה: אם מעט, מעט, ואם הרבה, הרבה]. לפיכך צריך האדם [לייחד עצמו] להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעות לו את קונו, כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג.

אומר אני רוצה לאכול, וכאשר מאזינים לדברי היצר הטוב שומעים אותו אומר שצריכים ללמוד (איך ויל צו עסען, מען דארף צו לערנן), ע"כ דברי הרב דסלר. אבל העושה לשמה, נמשך רצונו, שזה הופך להיות, איך ויל צו לערנן.

142

143 של הגוף או של ה'?

144 נוסח?

145

146 כמש"כ (משלי ה יט) אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת באהבתה תשגה תמיד.

האל¹⁴⁷ הנכבד והנורא, מצוה לאהבה¹⁴⁸ וליראה אותו, שנאמר (דברים ו ה): "ואהבת את ה' אלהיך", ונאמר (דברים ו יג): "את ה' אלהיך תירא".

וזהו היא הדרך להשיג בה אהבת ה' ב"ה: בשעה שיתבונן האדם במעשיו ובברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב את המקום ברוך הוא, ומשבחו ומפארו, ומתאוה תאוה גדולה לידע את השם הגדול, כמו שאמר דוד (תהלים מב ג): "צמאה נפשי לאלהים לאל חי". וכשמחשב בדברים האלו, מיד הוא נרתע לאחוריו, וירא ויפחד, וידע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד (תהלים ה ד, ה): "כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, מה אנוש כי תזכרנו". ובזמן שהאדם מתבונן בדברים הגדולים, ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל [ואדם כיוצא בן], ויראה חכמתו של הקדוש ברוך הוא בכל היצורים ובכל הברואים, מוסיף אהבה למקום ברוך הוא, ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב את המקום ברוך הוא, וירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו, כשיעריך עצמו לאחד מהגופות הקדושים אשר ברא ה' ב"ה¹⁴⁹.

ובמקום אחד נאמר (איוב א א): "ירא אלהים", וביארו (סוטה כו ע"ב: וע"ש לא א) שמתירא מדין עונש שמים ומגיהנם ומעונשי עולם הזה. וזאת המידה רחוקה מן האהבה מאד מאד. אבל יירא ה' ית', כמו אדם שאוהב את אשתו, והיא אוהבתו, והוא ירא לעשות דבר כנגדה פן יאבד אהבתה, כן הדבר הזה, [רשפיה] רשפי אש אהבת הבורא יתעלה, וירא לעבור על מצוותיו פן יפסיד אהבת הבורא יתברך, וזהו (תהלים ב יא): "עבדו את ה' ביראה", היא יראת האהבה, ו"גילו ברעדה", מרוב פחד הבורא תגילו לעשות חפצו. וזאת היראה היא [יראת] האהבה, ועליה נאמר (ישעיה לג ו): "יראת ה' היא אוצרו". ואין האהבה הזאת מתקיימת אלא במי שנותן דעתו לקיים כל המצוות כהלכתן, כי מי שאינו יודע המצוות אשר ציוהו יוצר הכל, אין זה נקרא אוהב גמור. לכן יאהב כל אשר יביאהו לאהבת הבורא ברוך הוא וברוך שמו, והעושה כן, טוב לו בעולם הזה ולעולם הבא.

¹⁴⁷ רמב"ם יסודי התורה פ"ב ה"א.

¹⁴⁸ לשון הרמב"ם בדינו לאהבו.

¹⁴⁹ פיסקא זו היא לשון הרמב"ם (יסודי התורה פ"ב ה"ב) עם שינוים, וז"ל הרמב"ם: והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול א כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי, וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו, ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם, כמו שאמרו חכמים בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

126	ליקוטי הזהר על ההקדמה
137	שער הגאולה
140	שער הענוה

עיונים על ההקדמה

א. עי' זהר ח"ג רנו ע"ב: ובגין דא אתמר עלה בזאת יבא אהרן אל הקדש ובג"ד אמר נביא כי אם בזאת יתהלל המתהלל איהי שלמים שלימו דשמא דיהו"ה בכל דרגא ודרגא איהי ה' אדנ"י י' דיהו"ה¹⁵⁷ איהי ה' מן אלהים איהי ה' מן אהיה י' מן שדי סוף דכל הויה וכנוי ובג"ד אתמר בה (קהלת יב יג) סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור איהי סוף מעשר ספיראן ים סוף שלימו דעלאין ותתאין איהו תרעא¹⁵⁸ לאעלא¹⁵⁹ לכל חכמתא לכל כנוי והויה ולאעלא בכל ספירה וספירה ידיעה דכלא ופחות מינה לית רשו לשום בריה לאשגחא לשום ידיעה בעולם עלה אתמר זה השער ליי' צדיקים יבאו בו:

תרגום: ומפני זה נאמר עליה "בזאת יבא אהרן אל הקדש", ומפני זה אמר הנביא "כי אם בזאת יתהלל המתהלל". היא שלמים, שלמות השם של יהו"ה בכל דרגה ודרגה, היא ה' אדנ"י, י' של יהו"ה, היא ה' מאלהים, היא ה' מאהיה, י' משדי. סוף כל הויה וכנוי, ומפני זה נאמר בה "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור", היא סוף מעשר ספירות, ים סוף, שלמות עליונים ותחתונים, היא שער להיכנס לכל חכמה, לכל כנוי והויה, ולהיכנס בכל ספירה וספירה ידיעה של הכל, ופחות ממנה אין רשות לשום בריה להשגיח לשום ידיעה בעולם, עליה נאמר "זה השער לה' צדיקים יבאו בו".

ועי' זו"ח לה ע"א: ובזמנא דייתי מלכא משיחא בסוף גלותא בתראה דאתמר ביה הן עוד היום גדול ולא יכלה עוד הצפינו ותקח לו תיבת גומא כגוונא דארון דס"ת אורייתא ודאי יהא גניזו דיליה בדרא בתראה ובה אתטמר כגוונא דנח בתיבה דהוה אזיל על מייא הכי האי אזיל בין ערב רב דאינון מים הזדונים ובסוף גלותא שוי קב"ה למשה בההיא תיבה ואייתי ליה בגלותא ומנ"ל דבסוף גלותא אייתי ליה הה"ד ותשם בסוף ועד ההוא סוף כתיב והיה באחרית הימים ושבת עד ה' אלקיך ועוד ותשם בסוף דא איהו רזא דסוף דבר הכל נשמע

תרגום: ובעת שיבא מלך המשיח בסוף גלות האחרונה, שנאמר בו הן עוד היום גדול, ולא יכלה עוד הצפינו ותקח לו תבת גומא, כדוגמת הארון של ספר תורה, התורה ודאי תהיה גניזה שלו בדור האחרון, ובה נחבא, כעין נח בתיבה, שהיתה הולכת על המים, כך זה הולך בין הערב רב, שהם מים הזדונים, ובסוף הגלות ישם הקב"ה את משה בתיבה ההיא, ויביא אותו בגלות, ומנין לנו שבסוף הגלות יביא אותו, זהו נאמר ותשם בסוף, ועל סוף זה נאמר והיה באחרית הימים ושבת עד יהו"ה אלהיך, ועוד ותשם בסוף, זהו הסוד דסוף דבר הכל נשמע.

עי' שיח יצחק (דרוש לתוכחות מוסר, הבושה מהחטא מכפרת): ובזה נוכל להמליץ דברי חז"ל הקדושים בפ"ק דחגיגה (ד ע"ב) ר"י כי מטי להאי קרא בכי, כי את כל מעשי ה' יבוא במשפט על כל נעלם, עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות תקנה יש לו. מאי על כל נעלם, אמר רב זה ההורג כינה בפני חבריו ונמאס בה וכו'. שלכאורה אין שייכות זה למה שקדם, וגם צריך ביאור מ"ש שהקב"ה שוקל שגגות כזדונות, וח"ו וחלילה לאל מרשע להעניש לחטא קל כגדול, כמ"ש (איוב לד כג) כי לא על אדם

¹⁵⁷ ה' דהו"ה י' דאדנ"י (יהל אור)

¹⁵⁸ מלוי אדנ"י (יהל אור).

¹⁵⁹ היא השער לה', אשר אי אפשר לכנוס זולתה בשום תפילה ועבודה, אלא דוקא רק ע"י קבלת עול מלכות שמים, וכמו שהאריכו בזה ברע"מ (פנחס רנו ע"ב) ובתיקונים (תיקון י"ט דף טל ע"ב) ובתז"ח (לב ע"ב) ובכמה מקומות, וכו"מ בזו"ח. וכן על זה ביקש משרבע"ה ואמר (שמות לד ט) ילך נא אדני בקרבנו, ותרגום אונקלוס, תהך כען שכינתא דה' ביננא, וניתן לו בקשתו וכמ"ש ברכות (ז ע"א), והיא שוכן בקרב ישראל ממש וכמ"ש הגר"א בתיקונים (תיקון ל"ח פז ע"ג ד"ה ולקבל נעימו) כי כל קשוטי ומעשה ישראל וכל עניניהם הכל בה כו', (ושם ע"ד בד"ה מה) דכל התיקונים בדין הכל אליה דאנן איברים דילה, (ושם נ' ע"ב בד"ה וכד) דהיא מתפשטת בכל א' וא' מישראל, וז"ש (שמות כה ח) ושכנתי בתוכם, ר"ל בתוך בני ישראל, והיא כנסת ישראל (הקדו"ש מה ע"ב).

ישים עוד, ואין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותא (ע"ז ג ע"א). אבל הכוונה בזה, כי שלמה המלך ע"ה חתם ספרו בפסוק הקודם לו (קהלת יב יג) סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא וכו' כי זה כל האדם. הורה בזה שכלל כל העבודה ושרשה הוא היראה, כמ"ש (ברכות לג ע"ב) אין לו להקב"ה אלא אוצר של יראת שמים בלבד. והכוונה במ"ש יראת שמים הוא כמ"ש המחברים, שיראת העונש הוא מדרגה פחותה, ועיקר היראה הוא לא מצד פחדו מעונשו ית', אלא מפחד רוב גדולתו ורוממותו. והוא נקרא יראת הבושה מהתבוננו מעוצם גודלו ותפארתו, ושכלל מקום נמצא שכינתו ית', ולית אתר פנוי מיניה, והרי הוא כאילו עומד ממש לפני מלך בשר ודם, שבודאי מצד הבושה וגדולת המלך נזהר מלעשות בפניו דבר שהוא לבזיון המלך ולהמרות עיני כבודו.

ב. עי' זהר ח"א יא ע"ב: פתח רבי שמעון בפקודי אורייתא ואמר פקודי אורייתא דיהב קב"ה לישראל כלהו באורייתא בארץ כלל כתיבי בראשית ברא אלהים (בראשית א א) הדא היא פקודא קדמא¹⁶⁰ דכלא ואקרי פקודא דא יראת יהו"ה דאקרי ראשית דכתיב (תהלים קיא י) ראשית חכמה¹⁶¹ יראת יהו"ה¹⁶² (משלי א ז) יראת יהו"ה ראשית דעת בגין דמלה דא¹⁶³ ראשית אקרי ודא איהי תרעא לאעלא גו מהימנותא ועל פקודא דא אתקיים [כל עלמא]¹⁶⁴ יראה אתפרש לתלת סטרין תרין מנייהו לית בהו עקרא כדקא יאות¹⁶⁵ וחד עקרא דיראה אית בר נש דדחיל מקב"ה בגין דיחון בנוהי ולא ימותון¹⁶⁶ או דחיל מעונשא דגופיה או דממוניה ועל דא דחיל ליה תדיר אשתכח יראה דאיהו דחילו לקב"ה [לא] שוי לעקרא אית בר נש דדחיל מן קב"ה בגין דדחיל מעונשא דהוא עלמא ועונשא דגיהנם¹⁶⁷ תרין אלין לאו עיקרא דיראה אינון ושרשא דיליה ירא"ה דאיהי עקרא למדחיל בר נש למאריה בגין דאיהו רב ושליט¹⁶⁸ עקרא ושרשא¹⁶⁹ דכל עלמין וכלא קמיה¹⁷⁰ כלא [חשיבין] כמא דאתמר (דניאל ד לב) וכל דיירי ארעא כלא חשיבין¹⁷¹ ולשווא רעותיה¹⁷² בהוא אתר דאקרי אביראה¹⁷³

תרגום: פתח רבי שמעון במצוות התורה ואמר, מצוות התורה שנתן הקדוש ברוך הוא לישראל, כולן כתובות בתורה בדרך כלל. "בראשית ברא אלהים", זוהי המצוה הראשונה של הכל, ונקראת מצוה זו יראת ה', שנקראת ראשית, שכתוב "ראשית חכמה יראת ה'", "יראת ה' ראשית דעת". משום שדבר זה נקרא ראשית, וזה השער להכנס לתוך האמונה, ועל המצוה הזו מתקיים כל העולם. היראה נפרדת לשלשה צדדים, שנים מהם אין בהם עיקר כראוי, ואחד עיקר של יראה. יש אדם שירא מהקדוש ברוך הוא כדי שיחיו בניו ולא ימותו, או שירא מעונש של גופו או של ממונו, ועל כן ירא ממנו תמיד. נמצאת היראה שהוא ירא מן הקדוש ברוך הוא לא שם אותה לעיקר. יש אדם שפוחד מן הקדוש ברוך הוא משום שפוחד מעונש אותו העולם ומעונש הגיהנם. שני אלה אינם עיקר ושורש של היראה.

¹⁶⁰ ועי' בהגר"א בתיקו"ז יח ע"ג.

¹⁶¹ עי' בנשא קב ע"ב ברע"מ שגם החכמה נקראת יראה (רח"ו).

¹⁶² מלכות (רח"ו). יא ע"ב (דפ"ק).

¹⁶³ ר"ל מדת היראה, ר"ל מלכות, זה השער לה' כמו שמפרש והולך (יהל אור).

¹⁶⁴ וז"ש בראשית ברא, בשביל היראה, ברא שמים וארץ, וע"ז קיימים, וידוע שבשיל זה המדה נברא העולם, סוף מעשה במחשבה ותחלת המחשבה (יהל אור).

¹⁶⁵ ר"ל שנים שאינן עקרים, א' בשביל עונש עולם הזה, כמו שמפרש והולך "בגין דיחון כו". ב', בשביל עונש עולם הבא, כמו שמפרש והולך "בגין דדחיל כו" (יהל אור).

¹⁶⁶ תקונים ע"ט (ד"א).

¹⁶⁷ הכל דבר אחד, רק שמפרש שהוא עונש עולם הבא שהוא יראה השנית (יהל אור).

¹⁶⁸ לפי שהיא שער לכל מהימנותא, חשיב כל ד' רגלי המרכבה, שהיא כוללתם כידוע בהרבה מקומות רבו מלספור, והן רב מצד החסד, גדול ה' כו', ושליט מצד הגבורה, ועי' בפרשת פקודי דף רנא ע"א היכלא רביעא (יהל אור).

¹⁶⁹ מצד הת"ת, כידוע שהוא עקרא ושרשו דאילנא, לכן נקרא בשם העצם (יהל אור).

¹⁷⁰ נגד המלכות עצמה, ולפיכך אמר "וכל דיירי ארעא" שכל הדרים ברשותה, ומלכותו בכל משלה, ואלו ד' הם ד' אותיות, שהם כוללים ד' פרצופים או"א וזו"נ (יהל אור).

¹⁷¹ בא לומר שצריך ג"כ לכוין במצוה שעושה שתהיה מרכבה למקום הנק' יראה (נ"א).

¹⁷² נגד קוצו של י', א"א (יהל אור).

¹⁷³ ר"ל מלכות ושם לתקוע מחשבתו ורצונו ולדבוק בה, ור"ל במדת מלכותו בכל משלה שעיקר היראה במלכות שבמלכות י' דאדנ"י שהיא אבן מאסו הבונים אבן בוחן, ועי' בתז"ח עו ע"ג וכו' (יהל אור). עי' פת"ש (יעקב ולא פרק יד): יראת העונש הוא קודם להשגת החכמה עליונה, ומצד יראה זו בא האדם לידי חכמה שילמוד תורה וממנה ישיג החכמה של יוצר בראשית וגודל רוממותו, ומשם יבוא לידי יראה העליונה.

היראה שהיא עיקר, שאדם יירא מרבנו משום שהוא גדול ושולט, עיקר ושורש של כל העולמות, והכל לפניו כלא חשובים, כמו שנאמר "וכל דיירי הארץ כלא חשובים, ולשים את רצונו באותו המקום שנקרא (ב)יראה.

ועי' שם ח"ב כה ע"א: ולסוף ארבעין שנין¹⁷⁴ דקא אשתדלו בכל אינון פקודין דאורייתא ודאולפין (ואולפין) לון משה בין אינון דמתנהגי בארעא¹⁷⁵ בין אינון דמתנהגי לבר מארעא כדין אולפין לון באורח פרט הדא הוא דכתיב (דברים ד לט) וידעת היום והשבות אל לבבך היום דווקא¹⁷⁶ מה דלא הוה רשו מקדמת דנא כי יהו"ה הוא האלהים דא באורח פרט¹⁷⁷ במלה דא כמה רזין וסתרין אית ביה¹⁷⁸ ודא וההוא דקדמיתא¹⁷⁹ כלא מלה חדא דא בכלל ודא בפרט:

ואי תימא הא¹⁸⁰ כתיב (משלי א ז) יראת יהו"ה ראשית דעת [תירוץא¹⁸¹] דא באורח פרט¹⁸² למנדע מאן איהו¹⁸³ יראת [יהו"ה¹⁸⁴] ואף על גב דאית ליה לבר נש לדחלא מניה עד לא ינדע¹⁸⁵ אבל הכא כתיב ראשית דעת למנדע ליה דהא איהו ראשיתא¹⁸⁶ למנדע ליה באורח פרט:

בגין כך פקודא קדמאה למנדע ליה לקודשא בריך הוא בכלל ופרט (ו)ברישא ובסופא ורזא דא (ישעיה מד ו) אני ראשון ואני אחרון אני ראשון בכלל ואני אחרון בפרט וכלא בכללא חדא ורזא חדא¹⁸⁷ כיון דינדע דא¹⁸⁸ בכלל ישלים כל שייפוי ומאן אינון רמ"ח פקודין דאינון רמ"ח שייפין דבר נש כיון דאשתלים בהו על האי בכלל כדין ינדע באורח פרט דדא איהו אסותא לכלהו וינדע כל יומי¹⁸⁹ שתא דמתחברן למיהב אסותא לכל שייפין:

תרגום: ולסוף ארבעים שנה, כשהשתדלו בכל אותן מצות של התורה שלמד אותם משה, בין אותן שנוהגות בארץ ובין אותן שנוהגות בחוץ לארץ, אז לימד אותם בדרך פרט, זהו שנאמר "וידעת היום והשבות אל לבבך", "היום" דווקא, מה שלא היה רשות מקודם לכן, "כי ה' הוא האלהים", זה בדרך פרט. בדבר זה כמה סודות וסתרים יש בו, וזה ואותו שבהתחלה, הכל דבר אחד, זה בכלל וזה בפרט.

ואם תאמר, הרי נאמר "יראת ה' ראשית דעת". התירוץ [הוא], זה בדרך פרט לדעת מי היא יראת ה', ואף על גב שיש לאדם לירא ממנו עד שלא ידע, אבל כאן כתוב "ראשית דעת" לדעת אותו, שהרי הוא ראשית לדעת אותו בדרך פרט.

לכן המצוה הראשונה [הוא], להכיר את הקדוש ברוך הוא בכלל ופרט, בהתחלה ובסוף. וסוד זה "אני ראשון ואני אחרון". "אני ראשון" בכלל, "ואני אחרון" בפרט, והכל בכלל אחד. וסוד אחד, כיון שידע את זה בכלל, ישלים את כל איבריו, ומי הם, מאתים ארבעים ושמונה מצות, שהם מאתים ארבעים ושמונה איברי האדם. כיון שהשתלם בהם על זה בכלל, אז ידע בדרך פרט שזה הוא רפואה לכולם, וידע את כל ימות השנה שמתחברים לתת רפואה לכל האיברים.

¹⁷⁴ עי' אריכות ביהל אור ח"ב א ע"ב.

¹⁷⁵ ר"ל בין מצות התלויות בארץ ובין שאינן תלויות בארץ (יהל אור).

¹⁷⁶ דייקא (דפ"ו).

¹⁷⁷ ר"ל שהו"ה הוא כלל שם העצם מעיד על מציאותו ואלקים הוא דיין ומנהיג את העולם ובורא ומחיה כל דבר וכל הנהגות של העולמות ולכן נאמר בו' ימי בראשית, הכל שם אלקים, וידיעת הפרט האיך עצם כבודו מנהיג העולם בכל מדה זהו ה' הוא אלקים (יהל אור).

¹⁷⁸ בה (דפ"ו).

¹⁷⁹ ר"ל שקדמיתא הוא אני ה' אלקיכם למנדע מציאותו והוא מנהיג אבל לא האיך במציאותו הנהגות העולמות ולכן לא כתיב שם הוא אלקים כמ"ש כאן וז"ש דא בכלל כו' (יהל אור).

¹⁸⁰ ר"ל כאן משמע שיראה קודם לדעת והאיך אמר שפקודא קדמאה הוא למינדע כו' (יהל אור).

¹⁸¹ ר"ל אני אתרך לך (יהל אור).

¹⁸² ר"ל שדעת הנאמר בפסוק זה הוא פרט שהוא סוף כל הפקודין כנ"ל (יהל אור).

¹⁸³ ר"ל שדעת דהאי קרא קאי אלמעלה על יראת ה' שהיראת ה' הוא קודם לדעת היראה וז"ש אם אין תורה אין יראה אם אין יראה אין תורה, שקודם משמע שתורה קודמת ליראה, ואח"כ משמע שיראה קודמת אלא שהתורה שאמר קודם הוא כלל ושומר אח"כ הוא פרט (יהל אור).

¹⁸⁴ ר"ל מלכות שהיא נקראת יראת ה' כידוע והיא פרט כנ"ל (יהל אור).

¹⁸⁵ ר"ל אע"ג שצריך לירא מה' אע"פ שאינו יודע עדיין אותו בפרט איזה מדה הוא יראת ה' מ"מ הוא חייב לידע אח"כ בפרט מאן איהו כו' ור"ל ז"ש יראת ה' כו' (יהל אור).

¹⁸⁶ ר"ל יראת ה' מלכות הוא ראשית לידעת פרט כידוע זה השער כו' ור"ל ז"ש יראת ה' ראשית דעת (יהל אור).

¹⁸⁷ ר"ל שהכלל והפרט נכלל הכל כא' (יהל אור).

¹⁸⁸ ר"ל שרמ"ח מ"ע נגד איבריו של אדם מסט' דז"א כלל ושס"ה ל"ת נגד ימי השנה מסט' דמלכות כידוע ואמר לעיל שקודם ידע בכלל ואח"כ ישתדל בפקודין ואח"כ ידע בפרט וז"ש כיון דינדע וכו' (יהל אור).

¹⁸⁹ ר"ל שישתדל בכל ימי השנה בפרט (יהל אור).

ועי' תיקון פ ע"ב: פקודא קדמאה יראת ה' עליה אתמר (ישעיה לג ו) יראת ה' היא אוצרו ועוד אתמר בה יראת ה' ראשית דעת (תהלים קיא י) ראשית חכמה יראת ה' ובודאי מאן דלית ביה דחילו דאיהו אוצר לית תמן חכמה אוצרא דהאי חכמה איהי ב' ובתקונא אחרא בראשית ב' ראשית נקודה בהיכליה¹⁹⁰ עליה אתמר גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום (שיה"ש ד יב) גן איהו אורייתא דבכתב דאיהו ג"ן סדרים דאורייתא גל איהו אורייתא דבעל פה ותרוייהו ב' מבראשית מעין חתום דא ראשית נקודא בהיכליה. תרגום: מצוה ראשונה יראת יהו"ה, עליה נאמר "יראת יהו"ה היא אוצרו". ועוד נאמר בה "יראת יהו"ה ראשית דעת", "ראשית חכמה יראת יהו"ה". ובודאי מי שאין בו יראה, שהיא אוצר, אין שם חכמה. האוצר של החכמה הזו היא ב', ובתקון אחר, בראשית, ב' ראשית, נקודה בהיכלו. עליה נאמר "גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום". הגן הוא תורה שבכתב, שהוא ג"ן סדרים של התורה. גל הוא תורה שבעל פה. ושניהם ב' מבראשית, מעין חתום, זו ראשית נקודה בהיכלו.

בהגר"א: פקודא כו', חשיב כאן ג' דרגין ששרויין על היראה, שהן כח"ב, ד' אותיות אדנ"י, אי"ן ד', שד' הוא היראה, דלת להן, כמ"ש בפרשת בראשית (ז ע"ב) בראשית ר"א פתח כו', ע"ש. ואוצר היא בינה, וז"ש אוצר' דהאי חכמה איהי ב', ובתיקונא אחרא כו': גן איהו כו' גל איהו כו' ותרוייהו כו', שב' הוא אהי"ה אדנ"י, היכלין ליה¹⁹¹, והן תורה שבכתב ובע"פ, והוא אלקים. וכן גן גל גימ' ב' שמות הנ"ל ואלקים, והוא ב' דבראשית כמ"ש בתיקון כ"ד ע"ש: מעין כו', ופירושו דקרא גל גן נעול אחותי כלה, והוא ב', ובתוכו מעין, נקודה ראשית חתום בוא"ו, והוא ו' אותיות דבראשית, וחתומת הוא"ו הוא דעת דסתים בגוה קודם דאתפשט, כמ"ש בריש תיקון ה' (כ ע"ב) ע"ש:

עיי"ש: פתח ואמר¹⁹² בראשית מאן ראשית דא חכמה דא נקודה דלגאו דאתמר בה כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד) ודא יראה דאיהי פקודא קדמאה ועלה אתמר יראת ה' ראשית דעת ואיהי רמיזא במלת בראשית (ואית יראה רעה רצועה לאלקאה לחייביא) והאי נקודה איהו אות שבת ויומין טבין ואות דתפלין ואות דברית מילה ההיא רצועה איהי יראה רעה איהי ערלה זכאה איהו מאן דאעבר לה מניה דלית לה רשו לרצועה לאלקאה ליה והאי נקודה עלה אתמר מחלליה מות יומת (שמות לא יד) מאי מחלליה אלא מאן דאעיל רשו נוכראה בחלל דילה דאיהי רשות היחיד דעלה אתמר ונכרתה הנפש ההיא מתוך הקהל כי את מקדש ה' טמא.

תרגום: פתח ואמר, בראשית, מי הראשית, זו חכמה, זו נקודה שבפנים, שנאמר בה "כל כבודה בת מלך פנימה". וזו יראה, שהיא מצוה ראשונה, ועליה נאמר "יראת יהו"ה ראשית דעת", והיא רמוזה במלת בראשית. (ויש יראה רעה רצועה להלקות את הרשעים), והנקודה הזו היא אות שבת וימים טובים, ואות של תפלין ואות של ברית מילה, אותה הרצועה היא יראה רעה, היא ערלה, אשרי הוא מי שמעביר אותה ממנו, שאין רשות לרצועה להלקות אותו. ועל הנקודה הזו נאמר "מחלליה מות יומת". מה זה "מחלליה", אלא מי שמכניס רשות זרה בחלל שלה, שהיא רשות היחיד, שעליה נאמר "ונכרתה הנפש ההיא מתוך הקהל כי את מקדש יהו"ה טמא".

בהגר"א: תיקון ל בראשית כו' ודא יראה, שהוא חכמה דילה, שעלה אמרו אם אין חכמה אין יראה אם אין כו', וכמ"ש בפרשת בראשית (ז ע"ב): **ואיהי רמיזא כו',** ר"ל, שאותיות יראת שם, וכמ"ש למטה, וכלא אתרמיז בהאי תיבה יראת כו': **ואית יראה כו',** ר"ל, והארץ היתה כו' כמ"ש בפרשת בראשית בפיקודין: **ואות דתפלין** (לכאורה מיותר אפשר לומר שהוא בחול במקום שבת, וכמ"ש בז"ח שיה"ש וע"ל ב ע"א), ור"ל דבהאי נקודה כליל תלת פיקודין דתיקון כ"ט וכמ"ש למטה וכלא אתרמיז כו', ואמר אות, שאות הוא י', עטרת הברית, כמ"ש בכ"מ. והוא נקודה (והם ג' יודין דכלילין ביו"ד, ג' נקודין חש"ח, דכלילין בנקודה דילה): **ההיא רצועה כו' איהי ערלה,** וכן בשבת ל"ט מלאכות, והוא ל"ט מלקות של יראה רעה, ל"ט קללות, דארבעה נתקללו¹⁹³, והן ד' מיתות ב"ד, כמ"ש בפרשת בראשית, וכמ"ש בפרשת פנחס נחית וסליק נחית לד' כו', וז"ש רצועה, ועמש"ל תיקון ל"ו:

¹⁹⁰ עי' לעיל כ ע"א והערה. **Error! Bookmark not defined.** והערה. **Error! Bookmark not defined.**

¹⁹¹ עי' לעיל עא ע"א ושם ד"ה ב' תרין, ועי' לעיל עט ע"ב.

¹⁹² תקונא תלתין בישן

¹⁹³ אדם חוה נחש אדמה.

ג. עי' זהר ח"א קכב ע"א: רבי אלעזר אמר מלך לשדה נעבד כמה גונוי רזין עלאין הכא מלך דא¹⁹⁴ שכינתא דלא שריא בביתא לאתתקנא בה אלא בזמנא דאתנסיב בר נש ואזדווג באנתתיה לאולדא ולמעבד איבין¹⁹⁵ ואיה¹⁹⁶ אפיקת נשמתין¹⁹⁷ לאשראה בה ובגין כך לשדה נעבד ולא לאחרא דבר אחר מלך דא אשה יראת יהו"ה כמה דאת אמר (משלי לא לא) אשה יראת יהו"ה היא תתהלל לשדה נעבד דא אשה זרה כמה דאת אמר (שם ז ה) לשמרך מאשה זרה בגין דאית שדה ואית שדה דכל ברכאן וקדושין ביה שריין כמה דאת אמר כריח שדה אשר ברכו יהו"ה ואית שדה דכל חירוב ומסאבו ושיצאה וקטולין וקרבין ביה שריין והאי מלך זמנין¹⁹⁸ דאיהו נעבד להאי שדה דכתיב (שם ל כא) תחת שלש רגזה ארץ וגו' תחת עבד כי ימלוך וגו' ושפחה כי תירש גבירתה והאי מלך אתכסיא נהוריה¹⁹⁹ ואתחשך עד דאתדכי ואתחבר לעילא ובגין כך שעיר דר"ח²⁰⁰ בגין דאתפרש ההוא שדה ממלכא קדישא ולא שריין בהאי שדה ברכאן מהאי מלך וכד איהו נעבד להאי שדה כדן כתיב (דברים כב כ) כי בשדה מצאה וגו' כי בשדה כמה דאתמר.

תרגום: רבי אלעזר אמר, "מלך לשדה נעבד", כמה צבעי סודות עליונים כאן. "מלך", זו השכינה שאין שורה בבית להתקן בה אלא בזמן שנשא אדם ומזדווג עם אשתו להוליד ולעשות פירות, והיא מוציאה נשמות להשרות בה, ולכן "לשדה נעבד", ולא לאחר. דבר אחר, "מלך" זו אשה יראת ה', כמו שנאמר "אשה יראת ה' היא תתהלל". "לשדה נעבד", זו אשה זרה, כמו שנאמר "לשמרך מאשה זרה", משום שיש שדה ויש שדה. יש שדה שכל הברכות והקדושות שורות בו, כמו שנאמר "כריח שדה אשר ברכו ה'". ויש שדה שכל חרבן וטומאה וכליון והרג ומלחמות שרויים בו, והמלך הזה לפעמים שהוא נעבד לשדה הזו, שכתוב "תחת שלוש רגזה ארץ וגו'. וגו' תחת עבד כי ימלוך וגו' ושפחה כי תירש גבירתה". והמלך הזה מכסה אורו ונחשך עד שנטהר ומתחבר למעלה. ולכן השעיר של ראש חדש, משום שנפרד השדה ההוא מן המלך הקדוש, ולא שורות בשדה הזו ברכות מן המלך הזה. וכשהוא נעבד לשדה הזו, אז כתוב "כי בשדה מצאה" וגו'. "כי בשדה", כמו שנתבאר.

ועי' תיקון ז ע"א: ובגין דא אתמר בה (ויקרא יב ב) אשה כי תזריע אתתא אית לה לאקדמא בכל פקודיא דאתמר בה אשה יראת ה' היא תתהלל (משלי לא ל) ובגין דא מצא אשה בקדמיתא מצא טוב (שם יח כב) דאתמר ביה טוב ה' לכל (תהלים קמה ט) ואי אקדים לה בצלותא כמה דאוקמוהו²⁰¹ אדנ"י שפתי תפתח (שם נא יז) מיד ויפק רצון מה' (משלי יח כב) ובגין דא כוונה דאיהי מחשבה צריך לאקדמה למצוה ובגין דא שויאו רבנן כוון מחשבתא דצלותא בברכה קדמאה דהכי אוקמוהו אם לא כוון בברכה ראשונה חוזר לראש.

תרגום: ולכן נאמר בה "אשה כי תזריע" אשה יש לה להקדים בכל המצוות, שנאמר בה "אשה יראת ה' היא תתהלל". ולכן "מצא אשה" בתחלה "מצא טוב", שנאמר בו "טוב יהו"ה לכל". ואם הקדים אותה בתפלה, כמו שבארו "אדנ"י שפתי תפתח", מיד "ויפק רצון מה'", ולכן הכוונה שהיא מחשבה צריך להקדים למצוה, ולכן שמו חכמים כוונת מחשבת התפלה בברכה הראשונה, שכך פרשוהו (ברכות לד ע"ב)²⁰², אם לא כוון בברכה ראשונה חוזר לראש.

¹⁹⁴ עז ע"ב (הערת הזוהר).

¹⁹⁵ כלומר אין שכינה שורה ולא מתקנת אלא במעשה השלם שהוא מי שנשוי, אמנם הפנוי הוא חסר ואין שכינה שורה על החסר הפגום ולכן אין מעשיו בבחי' בית עושים תיקון כלל (אור יקר).

¹⁹⁶ וכדן איהי (אור יקר).

¹⁹⁷ הענין שבהיות הזווג לאדם ולאשתו היא שורה עליהם בביתם כיון שהיא באה שם להמשיך על זווגם נשמה אגב אורחה שורה עליהם (אור יקר).

¹⁹⁸ השכינה משעבדת להשפיעם ולהמשיכם וזה לסבת עון וכיוצא והיינו עבד הקלי' מולכת בעולם ושפחה שהיא אשת זנונים תירש כל השפע המשפעת גבירתה אשת חיל עטרת בעלה ובזה הגר היא בבנים שרה עקרה (אור יקר).

¹⁹⁹ בסוד מיעוט הירח וחסרון הלבנה (אור יקר).

²⁰⁰ פי' טעם שעיר של ר"ח בשביל להפריש הקלי' הנקראת שדה מהמלכות, וכאלו אמר בגין דיתפרש. ולא שריין בהאי שדה כאלו אמר ולא ישרון בהאי שדה שהיא הקלי' ברכאן מהאי מלך שהיא מלכות. א"נ נפרש בגין דאתפרש, ר"ל טעם השעיר של ר"ח בשביל שנפרשה מלכות שהיא שדה, למ"ש הזהר לעיל אית שדה ואית שדה וכו' ממלכא קדישא שהוא ז"א, ולא שריין במלכות ברכות מז"א, ולכן מקריבים השעיר לייחודה עם בעלה ולפי זה אין צורך להגיה (מ"מ).

²⁰¹ לעיל דרגא חמישאה ביראת ה' לעיל ו ע"א.

²⁰² זה לא לשון הגמ' וצ"ע.

בהגר"א: ובגין דא אשה כי תזריע, ר"ל, דהיא מזרעת קודם²⁰³: ובגין דא כוונה כו', דמסט' דשכינה דאיהי נקראת מצוה, היראה דאיהי מחשבה קודם:

עי' זהר ח"א רמט ע"ב: תא חזי מטורי [ד]נהירו דתוקפא דשמשא תמן עפרא דארעא ביני טורי כלהו עבדי דהב ואלמלא חיוון בישין²⁰⁴ דרביאו תמן בני נשא לא הוו מסכני בגין דתוקפא דשמשא²⁰⁵ אסגי דהב²⁰⁶ בגין כך ביומוי דשלמה אין כסף נחשב למאומה דהא תוקפא דשמשא אסתכל בעפרא²⁰⁷ ואסגי ליה דהב²⁰⁹ ועוד דההוא עפרא סטרא דדינא איהו כד אסתכל ביה שמשא נטל תוקפא ואתרבי דהבא²¹⁰ כיון דאסתכל שלמה בה²¹¹ שבח ואכריז²¹² ואמר (קהלת ג כ) הכל היה מן העפר²¹³ וגו' ועל דא שלמה לא אצטריך לנגנא²¹⁴ כדוד אלא שירתא דאיהו רחימי דעותרא דהוא נהירו ורחימו דכל תושבחן דעלמא ביה הוו תושבחתא דמטרוניתא כד יתבא בכרסייא לקבליה דמלכא קאמר

כתיב (מ"א י כז) ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים בגין דכלא הוה דהב ועפרא אתקשר בשמאלא בסטרא דרחימו וכמה דאת אמר (כדכתיב) (שיר ב ו) שמאלו תחת לראשי ושמשא אתדבק בהדה ולא אתעדי מינה שלמה²¹⁵ טעה בהאי דהא חמא דאתקריב סיהרא בשמשא וימינא [מחבבא ושמאלא] (מחבבא שמאלא) תחות רישא כיון דאתקריבו דא בדא אמר הא אתקריבו כחדא ימינא מה הכא דהא ימינא לאו איהו אלא בגין לקרבא כיון דאתקריבו דא בדא למאי אצטריך מיד (דה"ב ט כ) אין כסף נחשב בימי שלמה

תרגום: בא וראה, מן ההרים שָׁכַח השמש מאיר שם, עפר הארץ שבין ההרים כולם עושים זהב. ואלמלא חיות רעות שָׁרְבוּ שם, לא היו אנשים עניים, משום שתוקף השמש מרבה את הזהב. לכן בימי שלמה אין כסף נחשב למאומה, שהרי תוקף השמש מסתכל בעפר ומרבה את הזהב. ועוד, שאותו עפר הוא צד הדין. כשהשמש מסתכל בו, נוטל תוקף ומתרבה זהב. כיון שהסתכל שלמה בה, שיבח והכריז ואמר, "הכל היה מן העפר" וגו'. ועל זה שלמה לא הצטרך לנגן כמו דוד, אלא שירה שהיא אהבה של עושר, שהיא אור ואהבה שכל התשבחות של העולם היו בה, השבח של המלכה כשיושבת בכסא כנגד המלך הוא אמר.

כתוב "ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים", משום שהכל היה זהב, והעפר נקשר בשמאל בצד האהבה, כמו שנאמר "שמאלו תחת לראשי", והשמש נדבק עמה ולא נפרד ממנה. שלמה טעה בזה, שהרי ראה שהלבנה קרבה לשמש, והימין מחבבת, והשמאל תחת הראש. כיון שהתקרבו זה לזו, אמר, הרי התקרבו כאחד, למה הימין כאן, שהרי ימין אינה אלא כדי לקרב, כיון שקרבו זה בזה, לְמַה צריך. מיד, אין כסף נחשב בימי שלמה.

²⁰³ עי' לעיל ד ע"ד ד"ה כגון טיפה

זה הגילוי העיקרי כאשר יש בן – עי' קידושין & אשרי מי שבניו זכרים אוי למי שבניו נקבות. עי' ע"ח שער העיבורים פרק א' ז"ל: כי נשמת הזכרים מז"א ונשמת הנקבות מנוקבא דזעיר אנפין, באופן כי כל נשמות הצדיקים הם יותר פנימים מהמלאכים כולם.

²⁰⁴ הם החצוננים האוחזים בדין, ולא רבים יזכו לזווגה למעלה להכריח החיות הרעות ליהנות מן הזהב, לכך בני אדם בעוני נכללים בה, בבחי' היותה גומלת חסדים מצד העוני מקבלת צדקה דהיינו כסף ופרוטה לעני (אור יקר).

²⁰⁵ הת"ת מאיר בה תוקף מהבינה זהב עליון (אור יקר).

²⁰⁶ אין זה גיא הנזכר לקמן סוף סימן ט עפרות זהב כו' יהבין ליה וסליק. דהכא בתבל זאת הארץ העליונה מסקינן ולולי חיות רעות המונעים לילך לשם לא היו עניים בעולם. הרש"ב (נ"א).

²⁰⁷ בעלמא (אור יקר).

²⁰⁸ בחי' עולם העליון (אור יקר).

²⁰⁹ משפיע הדין, ועוד דרך אחרת, דההוא עפרא ממש, המלכות מצד עצמה דין, וכד אסתכל ביה שמשא אפילו יהיה ברחמים ממזג דינה בכח השמש הרחמים הנכנס אליה (אור יקר).

²¹⁰ זה זהב תחתון מצד דינה לא זהב עליון הנשפע לה מהבינה (אור יקר).

²¹¹ הם ב' מיני זהב, ושניהם מכח העפר, והזכר אינו אלא מחתים צורה בו (אור יקר).

²¹² דברי שלמה מזוגים בין השבח והודעה לבני אדם, ולכך שבח אכריז ב' ענינים יחד, להודיע לבני האדם גבורותיו (אור יקר).

²¹³ השמש מוצא בו הכנה ומחתיים בכח העפר צורת הזהב, דהיינו מתיקות הדינים (אור יקר).

²¹⁴ הניגון מתיקות הדינים וכבר הם מתוקים ע"י הקדמונים מפני ששבחיו אינם שבחי המתקת הדינים אלא שבחי היחוד ממש (אור יקר).

²¹⁵ ר"ל אע"פ שראה אז שהיה היחוד גמור מ"מ היה לו יותר ליחדא שאם לא הוה צריך לדורותיו מ"מ היה מועיל לדורות הבאים בזמן הגלות. א"מ (נ"א).

ד. עי' זהר ח"א רמט ע"ב: תא חזי מטורי [ד]נהירו דתוקפא דשמשא תמן עפרא דארעא בני טורי כלהו עבדי דהב ואלמלא חיוון בישין²¹⁶ דרביאו תמן בני נשא לא הוו מסכני בגין דתוקפא דשמשא²¹⁷ אסגי דהב²¹⁸ בגין כך ביומוי דשלמה אין כסף נחשב למאומה דהא תוקפא דשמשא אסתכל בעפרא²²⁰²¹⁹ ואסגי ליה דהב²²¹ ועוד דההוא עפרא סטרא דדינא איהו כד אסתכל ביה שמשא נטל תוקפא ואתרבי דהבא²²² כיון דאסתכל שלמה בה²²³ שבת ואכריז²²⁴ ואמר (קהלת ג כ) הכל היה מן העפר²²⁵ וגו' ועל דא שלמה לא אצטריך לנגנא²²⁶ כדוד אלא שירתא דאיהו רחימי דעותרא דהוא נהירו ורחימו דכל תושבתן דעלמא ביה הוו תושבתתא דמטרוניתא כד יתבא בכרסייא לקבליה דמלכא קאמר

כתיב (מ"א י כז) ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים בגין דכלא הוה דהב ועפרא אתקשר בשמאלא בסטרא דרחימו וכמה דאת אמר (כדכתיב) (שיר ב ו) שמאלו תחת לראשי ושמשא אתדבק בהדה ולא אתעדי מינה שלמה²²⁷ טעה בהאי דהא חמא דאתקריב סיהרא בשמשא וימינא [מחבקא ושמאלא] (מחבק שמאלא) תחות רישא כיון דאתקריבו דא בדא אמר הא אתקריבו כחדא ימינא מה הכא דהא ימינא לאו איהו אלא בגין לקרבא כיון דאתקריבו דא בדא למאי אצטריך מיד (דה"ב ט כ) אין כסף נחשב בימי שלמה

תרגום: בא וראה, מן ההרים שָׁכַח השמש מאיר שם, עפר הארץ שבין ההרים כולם עושים זהב. ואלמלא חיות רעות שָׁרְבוּת שם, לא היו אנשים עניים, משום שתוקף השמש מרבה את הזהב. לכן בימי שלמה אין כסף נחשב למאומה, שהרי תוקף השמש מסתכל בעפר ומרבה את הזהב. ועוד, שאותו עפר הוא צד הדין. כשהשמש מסתכל בו, נוטל תוקף ומתרבה זהב. כיון שהסתכל שלמה בה, שיבח והכריז ואמר, "הכל היה מן העפר" וגו'. ועל זה שלמה לא הצטרך לנגן כמו דוד, אלא שירה שהיא אהבה של עושר, שהיא אור ואהבה שכל התשבחות של העולם היו בה, השבח של המלכה כשיושבת בכסא כנגד המלך הוא אמר.

כתוב "ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים", משום שהכל היה זהב, והעפר נקשר בשמאל בצד האהבה, כמו שנאמר "שמאלו תחת לראשי", והשמש נדבק עמה ולא נפרד ממנה. שלמה טעה בזה, שהרי ראה שהלבנה קרבה לשמש, והימין מחבבת, והשמאל תחת הראש. כיון שהתקרבו זה לזו, אמר, הרי התקרבו כאחד, למה הימין כאן, שהרי ימין אינה אלא כדי לקרב, כיון שקרבו זה בזה, לְמַה צריך. מיד, אין כסף נחשב בימי שלמה.

ה. עי' זהר ח"ג נו ע"א: אחרי מות שני בני אהרן (ויקרא טז א) רבי יצחק פתח (תהלים ב יא) עבדו את יהו"ה ביראה וגילו ברעדה וכתוב (שם ק ב) עבדו את יהו"ה בשמחה באו לפניו ברננה הני קראי קשיין אהדדי²²⁸ אלא הכי תאנא עבדו את יהו"ה ביראה דכל פולחנא דבעי בר נש למפלח קמי מאריה

²¹⁶ הם החצוננים האוחזים בדין, ולא רבים יזכו לזווגה למעלה להכריח החיות הרעות ליהנות מן הזהב, לכך בני אדם בעוני נכללים בה, בבחי' היותה גומלת חסדים מצד העוני מקבלת צדקה דהיינו כסף ופרוטה לעני (אור יקר).

²¹⁷ הת"ת מאיר בה תוקף מהבינה זהב עליון (אור יקר).

²¹⁸ אין זה גיא הנזכר לקמן סוף סימן ט עפרות זהב כו' יהבין ליה וסליק. דהכא בתבל זאת הארץ העליונה מסקינן ולולי חיות רעות המונעים לילך לשם לא היו עניים בעולם. הרש"ב (נ"א).

²¹⁹ בעלמא (אור יקר).

²²⁰ בחי' עולם העליון (אור יקר).

²²¹ משפיע הדין, ועוד דרך אחרת, דההוא עפרא ממש, המלכות מצד עצמה דין, וכד אסתכל ביה שמשא אפילו יהיה ברחמים ממזג דינה בכח השמש הרחמים הנכנס אליה (אור יקר).

²²² זה זהב תחתון מצד דינה לא זהב עליון הנשפע לה מהבינה (אור יקר).

²²³ הם ב' מיני זהב, ושניהם מכח העפר, והזכר אינו אלא מחתים צורה בו (אור יקר).

²²⁴ דברי שלמה מזוגים בין השבח והודעה לבני אדם, ולכך שבח אכריז ב' ענינים יחד, להודיע לבני האדם גבורותיו (אור יקר).

²²⁵ השמש מוצא בו הכנה ומחתיים בכח העפר צורת הזהב, דהיינו מתיקות הדינים (אור יקר).

²²⁶ הניגון מתיקות הדינים וכבר הם מתוקים ע"י הקדמונים מפני ששבחיו אינם שבחי המתקת הדינים אלא שבחי היחוד ממש (אור יקר).

²²⁷ ר"ל אע"פ שראה אז שהיה היחוד גמור מ"מ היה לו יותר ליחדא שאם לא הוה צריך לדורותיו מ"מ היה מועיל לדורות הבאים בזמן הגלות. א"מ (נ"א).

²²⁸ עד י"ג שנה האדם בסוד נפש ונכנסות בו הגבורות, וכו' אחר השלמת ה"ג אז נשלם במדת המלכות שהוא בחינת הנפש (רמ"ז).

בקדמיתא בעי יראה לדחלא מניה²²⁹ ובגין דחלא דמאריה ישתכח לבתר דיעביד בחדוותא פקודי אורייתא²³⁰ ועל דא כתיב²³¹ (דברים י יב) מה יהו"ה אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגילו ברעדה²³² דאסיר ליה לבר נש למחדי יתיר בעלמא דין²³³ האי במלי דעלמא אבל במלי דאורייתא ובפקודי דאורייתא בעי למחדי²³⁴ לבתר ישתכח בר נש דיעבד בחדוותא פקודי אורייתא דכתיב עבדו את יהו"ה בשמחה²³⁵.

תרגום: אחרי מות שני בני אהרן, רבי יצחק פתח, עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, וכתוב עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה. הפסוקים הללו קשים זה על זה, אלא כך שנינו, עבדו את ה' ביראה, שכל עבודה שרוצה אדם לעבוד לפני רבונו, בראשונה צריך יראה לפחד ממנו, ומשום הפחד של אדונו, ימצא אחר כך שיעשה בשמחה את מצוות התורה, ועל כן כתוב מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגילו ברעדה, שאסור לאדם לשמוח יותר בעולם הזה, וזה בדברי העולם, אבל בדברי תורה ובמצוות, התורה צריך לשמוח, אחר כך ימצא אדם שיעשה בשמחה את מצוות התורה שכתוב עבדו את ה' בשמחה.

ו. עי' זהר ח"א ז ע"ב: בראשית רבי חייא פתח (תהלים קיא י) ראשית חכמה יראת יהו"ה שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד ראשית חכמה האי קרא הכי מבעי ליה סוף חכמה יראת יהו"ה בגין דיראת יהו"ה סוף חכמה איהי²³⁶ לאעלא לגו דרגא דחכמתא עלאה²³⁷ הה"ד (שם קיח ט-כ) פתחו לי שערי צדק זה השער ליהו"ה ודאי דאי לא יעול בהאי תרעא לא יעול לעלמין (ל)מלכא עלאה²³⁸ דאיהי עלאה²³⁹ וטמיר וגניז²⁴⁰ ועביד ליה תרעין אלין על אלין²⁴¹ ולסוף כל תרעין עבד תרעא חד²⁴² בכמה מנעולין²⁴³ בכמה פתחין²⁴⁴ בכמה היכלין²⁴⁵ אלין על אלין²⁴⁶ אמר כל מאן דבעי למיעל לגבי תרעא דא יהא קדמאה לגבי מאן דיעול בהאי תרעא יעול²⁴⁷ אוף הכי תרעא קדמאה לחכמה עלאה יראת יהו"ה²⁴⁸ איהי ודא איהי²⁴⁹ ראשית.

²²⁹ יראה היא פתח לעבודות, והטעם שהיא בית שער לכל העבודה וכו' לא שיעשה מצותיו ביראה אלא מצות היראה עצמה (אור יקר).

²³⁰ כל המצות ימשכו אחריה (אור יקר).

²³¹ בהיות בידך יראה ממילא תשיג כל השאר (אור יקר). והוא מה שאמרו רז"ל הכל בידי שמים, הוא זעיר, חוץ מיראת שמים, שזה במדת המלכות שממנה כח ההתעוררות והעלאת מ"ן העולים להתקשר ולהתקן בשרשם (רמ"ז).

²³² היינו במילי דעלמא במקום גילה דחול שם תהא רעדה כדי שלא לתת מקום ליצר הרע (אור יקר).

²³³ שרבו בו הסיגים והמותרות, שלכן צריך לו לגיל ברעדה, כי בזה יתקן בחינת החיצוניות בהעלות כל הניצוצים שבו באכילה ושתייה וכיוצא (רמ"ז).

²³⁴ בלימוד התורה ופיקודיה שהם בסוד הפנימיות, שם אפילו [בלימוד] במצוות לא תעשה שהן סוד גבורות, הן בחי' יין המשמח שהן גבורות קדושות הרוצות להיטיב ולהשתלשל למטה, וכל שכן החסדים, שזוהי פעולת השמחה להוציא ולשלשל רוחות החיות (נ"א כוחות רוחניות) ברוחב התפשטות וגילוי, הפך העצבון שהוא מקמטם (נ"א מקטמם) ומונעם (רמ"ז).

²³⁵ אחר שנכנס בפתח מצות היראה ובא ליכנס בתורה ובמצוה יעשה אותם בשמחה לא בעצלות ועצבות ח"ו וכו' עבדו את ה' בשמחה שהיא הבינה (אור יקר).

²³⁶ "נ"א אלא איהי ראשית" נוסף בדפ"ו.

²³⁷ חכמה (רח"ו). לאפוקי מלכות שהיא חכמה תתאה (יהל אור).

²³⁸ אבא (רח"ו). ר"ל חכמה עלאה (יהל אור).

²³⁹ על אימא (רח"ו).

²⁴⁰ טמיר וגניז, כתר, ובו ב' מדריגות, במפולא ממך ובמכוסה ממך וזה טמיר וגניז (בהגר"א בתיקו"ז א ע"א), אורא ומו"ס (שם קלח ע"א).

²⁴¹ חמישים שערי בינה (רח"ו).

²⁴² כי הבינה נשלמים נ' שערים בתוך יסוד דז"א כי עד הוד אתפשטת ויסוד נקרא כל כולל הנ' שערי בינה ונמצא ששם עביד תרעא חד שהיא המלכות הנקרא תרע"א (רח"ו).

²⁴³ שבעשיה (רח"ו).

²⁴⁴ שביצירה (רח"ו).

²⁴⁵ שבבריא (רח"ו). נגד ג' עולמות (יהל אור).

²⁴⁶ שהיא מתלבשת בכל זה טרם התגלותה (רח"ו).

²⁴⁷ בזאת יבא אהרן אל הקודש דהיינו חכמה (רח"ו).

²⁴⁸ וז"ס (אבות פ"ג מ"ז) אם אין יראה, אין חכמה (יהל אור).

²⁴⁹ דריש מלת בראשית ראשית קאי על יראת ה' הנ"ל והכ' לאורויי על ב' ראשית ב' נקודין כו' ר"ל חכמה עלאה וח' תתאה מ' שם ב' נקודות בהצטרף ב' שמות יאהדונה"י יו"ד ראשונה חכמה יו"ד אחרונה מלכות. א"ם (נ"א).

תרגום: "בראשית". רבי חייא פתח "ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד". "ראשית חכמה", פסוק זה כך היה צריך לכתוב, סוף חכמה יראת ה', בגלל שיראת ה' היא סוף חכמה. (אלא היא ראשית) להכנס לתוך הדרגה של חכמה עליונה. זהו שכתוב "פתחו לי שערי צדק", "זה השער לה", ודאי. שאם לא יכנס בשער זה, לא יכנס לעולמות [עליונים]. [משל] למלך עליון שהוא עליון נסתר ונגוז, ועשה לו שערים אלה על אלה, ובסוף כל השערים עשה שער אחד בכמה מנעולים, בכמה פתחים, בכמה היכלות אלה על אלה, ואמר, כל מי שרוצה להכנס אלי, שער זה יהיה ראשון לגבי, מי שיכנס בשער זה, יכנס. גם כך שער ראשון לחכמה עליונה, יראת ה' היא. וזוהי ראשית.

ז. עי' זהר ח"א נט ע"א: תו פתח ואמר (משלי ד יח) וארח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום זכאין אינון צדיקא בעלמא דין ובעלמא דאטי דקב"ה בעי ביקריהון תא חזי מה כתיב וארח צדיקים כאור נוגה²⁵⁰ מאי כאור נוגה כההוא נהורא דנהיר דברא קב"ה בעובדא דבראשית דא הוא דגניז לון לצדיקא לעלמא דאטי הולך ואור דאיהו סליק בנהוריה תדיר ולא גרע מניה²⁵¹. אבל בחייביא מה כתיב (שם יט) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו²⁵² לא ידעו וכי לא ידעין²⁵³ אלא חייביא אזלי בעקימו דארחא בהאי עלמא ולא בעאן לאסתכלא²⁵⁴ דזמין (לון) קב"ה למידן להו בההוא עלמא ולאעלאה לון בדינא דגיהנם ואינון צווחין ואמרינן ווי לן דלא אוריכנא אודנין²⁵⁵ ולא אציתנא בההוא עלמא ובכל יומא אמרי ווי (דא) [זה]²⁵⁶.

תרגום: עוד פתח ואמר, "וארח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום". אשריהם הצדיקים בעולם הזה ובעולם הבא, שהקדוש ברוך הוא רוצה בכבודם. בא וראה, מה כתוב, "וארח צדיקים כאור נוגה". מה זה "כאור נוגה", כמו אותו האור המאיר שברא הקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, זה הוא שגנו לצדיקים לעולם הבא. "הולך ואור", שהוא עולה באורו תמיד ולא גורע ממנו. אבל ברשעים מה כתוב, "דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו". "לא ידעו", וכי לא יודעים, אלא רשעים שהולכים בדרך עקומה בעולם הזה ולא רוצים להסתכל (להם) שעתיד הקדוש ברוך הוא לרדוף אותם באותו עולם ולהכניסם בדין גיהנם, והם צווחים ואומרים, אוי לנו שלא הרכנו אזנים ולא הקשבנו באותו עולם. ובכל יום אומרים, וי זה.

ח. עי' פע"ח (ק"ש ג): הקליפות הם מתים, כי הרשעים אפילו בחייהם קרויים מתים, כי אין בהם נשמת קדושה מן היסוד הנקרא אל חי, רק מן הקליפות הנק' מות וצלמות. ועי' אותן הניצוצין הם חיים, וזהו סבת חפץ ורצון הקליפות לאחוז נשמות ישראל להחטיאן, כי אין להם חיות לולא עי' חטאינו, שאז יש להם יכולת לחטוף נשמות קדושות, והם חיים.

ט. עי' זהר ח"ג מז ע"ב: תאנא שיש יתרון לחכמה לחכמה סתם²⁵⁷ דאמר רבי שמעון לרבי אבא תא חזי רזא דמלה לא נהיר חכמתא דלעילא ולא אתנהיר אלא בגין שטותא²⁵⁸ דאתער מאתר אחרא ואלמלא האי נהירו ורבו סגיא ויתיר לא הוה (להוי) ולא אתחזיא תועלתא דחכמתא.

²⁵⁰ סוד אורח צדיקים כאור נוגה בפלגותא דשערי, בא"א, הוא רק אורח ודרך אחד, אבל בז"א הם דרכים רבים, כמנין תרי"ג שנאמר, כל ארחות י"י חסד ואמת (עמק המלך פ"ה פנ"ז).

²⁵¹ שאין כאור הלבנה עתה שיש בו תוספת ומגרעת (אור יקר).

²⁵² עי' אד"ז רצג ע"א: כל מאריהון דיבבא [שלוחי הדין שביצירה (ב"ע קיז ע"א)] ויללה [שלוחי הדין שבעשיה (ב"ע קיז ע"א)] תליין בכל קוצא וקוצא [כאן מתבאר חסרון נוסף הקיים בשערות דז"א, שיש חיבור בין טהור לטמא, המתפרשים לכמה דרגות (בהגר"א על ספד"צ ה ע"ד ד"ה וענין הסיבוק)] ואינון מפרשין רשתא לחייביא דלא ידעין אינון ארחין [שכן היודעים את דרכי ה' אינם יכולים להתפתות (מ"א רטז)] הה"ד דרך רשעים כאפלה (משלי ד).

²⁵³ שאם הכוונה שהם חוטאים שוגג אם כן אינם רשעים (אור יקר).

²⁵⁴ והיינו שלא ידעו במה יכשלו לעתיד בדין גיהנם (אור יקר).

²⁵⁵ שלא הטינו אזנינו ולא אבינו לשמוע דברי מוסר בעה"ז והוא דבר אשר מעוות לא יוכל לתקון לכן יטרח האדם בע"ש שהוא עה"ז כדי שיהיה לו מה לאכול בשבת שהוא עה"ב כארז"ל מי שטרח בע"ש וכו' (ד"א).

²⁵⁶ רלז ע"ב (הערת הזוהר).

²⁵⁷ פי' מלכות (מ"מ).

²⁵⁸ פי' שע"י הביוררים שנבררים מסט"א הנק' שטותא, מתעטרת המלכות, וז"ש "ואלמלא האי", דהיינו הביוררים נהירו ורבי סגי ויתיר לא ליהוי (מ"מ).

ובגין שטותא אתנהיר יתיר ונהירין ליה יתיר הדא הוא דכתיב שיש יתרון לחכמה לחכמה סתם מן הסכלות סתם וכך לתתא²⁵⁹ אלמלא לא הוה שטותא שכיח בעלמא לא הוי חכמתא שכיח בעלמא²⁶⁰ והיינו דרב המנונא סבא כד הוה ילפין מניה חברייא רזי דחכמתא הוה מסדר קמיייהו פרקא דמלי דשטותא בגין דייתי תועלתא לחכמתא בגיניה הדא הוא דכתיב (קהלת י א) יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט משום דהיא תקונא דחכמתא ויקרא דחכמתא ועל דא כתיב (שם ב ג) ולבי נוהג בחכמה ולאחוז בסכלות.

תרגום: שנינו שיש יתרון לחכמה, לחכמה סתם, שאמר רבי שמעון לרבי אבא, בא וראה סוד הדבר, לא מאירה החכמה שלמעלה ולא נאורה {מלשון שהאיר אליה}, אלא בשביל השטות שמתעוררת ממקום אחר. ואלמלא זה אור ומשחה רבה ויותר לא היתה (להיות), ולא נראתה תועלתה של החכמה. ומשום השטות מאיר יותר, ומאירים לו יותר, זהו שכתוב שיש יתרון לחכמה, לחכמה סתם, מן הסכלות סתם. וכך למטה, אלמלא לא היתה שטות מצויה בעולם לא היתה החכמה מצויה בעולם, והיינו שרב המנונא סבא, כשהיו לומדים ממנו החברים סודות החכמה, היה מסדר לפנייהם פרק של דברי שטות כדי שתבא תועלת לחכמה בשבילו, זהו שכתוב יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט, משום שהיא התקון של החכמה וכבוד החכמה, ועל זה כתוב ולבי נוהג בחכמה ולאחוז בסכלות.

י. אמנם עי' מדרש תהלים על הפסוק עצמו: שויתי ה' לנגדי תמיד. אמר רב צריך אדם לומר בשעה שמברך ברוך אתה ה', וכל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח). פי' שהפסוק הוא המקור להזכרת שם ה' כאשר הוא מברך, ואפשר שכל הנאה שהוא מקבל הוא צריך לייחס לה' ית'. ועי' סנהדרין כב ע"א: אותה [ספר תורה שכתב המלך] שיוצאה ונכנסת עמו - עושה אותה כמין קמיע, ותולה בזרועו, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד. ואידך, האי שויתי מאי דריש ביה. - ההוא מיבעי ליה כדרב חנה בר ביזנא. דאמר רב חנה בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכניה כנגדו, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד. פי' שה"הו"ה" שצריך להיות לפני תמיד, היא הספר תורה. ועי' מדרש תהלים (טז יא): נעימות בימינך נצח. תרין אמוראין, חד אמר זה שבא מכח התורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), וחד אמר אלו סופרים ומלמדי תינוקות לאמיתן, שעתידין לישיב בצילו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר ישובו יושבי בצלו (הושע יד ח), וכתוב שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח).

ועי' שער רוח הקודש (ד ע"ב): סימן להכיר את האדם חטאו יצייר במחשבתו צורת ארבעה אותיות ההו"ה מצוירת בכתובה אשורית. כי ז"ס שויתי ה' לנגדי תמיד [תהלים ט"ז] ובשעה שמציירו לפניו אם חטא באיזה חטא הפוגם באיזה אות מארבעתם אז אותה האות לא תוכל להצטייר בין עיניו ועי"כ ידע כי יש שם פגם. ועי' פרי עץ חיים (שער הנהגת הלימוד - פרק א): טוב לאדם שיצייר אותיות הויה נגד פניו בניקוד יראה יהוה וז"ס שויתי ה' לנגדי תמיד, וזהו הגורם להביא יראה גדולה בלב אדם, ולזכך נפש הטהורה. ועי' שערי קדושה (ח"ג ש"ד): ועיקר הכל הוא יראתו יתברך תמיד בכל רגע לבלתי יחטא, וזה על ידי שישים השם נגד עיניו, כמו שכתוב (תהלים ט"ז ח) שויתי ה' לנגדי תמיד. ויכוין להדביק מחשבתו בו, לא יפסיק אפילו רגע, וזהו סוד ולדבקה בו, ובו תדבק. ועי' שיח יצחק (דרוש תוכחות מוסר - והוא מנפה"ח ש"ג פ"ח): עיקר יראת שמים הוא הבושה, שכמו שאדם שיש לו בושת, נזהר מלעשות דבר לפני חברו מה שהדבר מאוס ומבוזה לחבירו, אף שידוע שחברו לא יכנו ולא יגרום רעה לו, רק נפרש מצד עצם הדבר שבזוי הוא לעשות כן. וק"ו הדברים, אם ישים האדם בדעתו שהוא עומד בכל עת לפני כבודו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שמלא כל הארץ כבודו, וכמ"ש בזה"ק (ח"א יא ע"ב) דהוא יראת הרוממות, בגין דהוא רב ושליט ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה, וכמ"ש דוד המלך ע"ה (תהלים טז ח) שויתי ה' לנגדי תמיד, ובזה אני בטוח, כי מימיני בל אמוט, ר"ל שלא אסור מדרך ימין להטות עצמי אל צד השמאל, שהוא מקום הסט"א ושליטת היצה"ר ח"ו. ועי' כללים (ח"א סח ע"ג): שויתי ה' לנגדי תמיד וכו', שכל תשוקתו וכל מעשיו הוא רק לה' לבד, שהם הולכים רק אליו לבד ביישר ובמכוון בלי נטיה לצד אחר כלל. ועי' רמ"א (או"ח סי' א ס"א): שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח), הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלהים, כי אין ישיבת האדם ותנועותיו

²⁵⁹ פי' כמו שהמלכות אינה מתקשרת אלא מן הביורורים שבקלי' שנק' שטותא כך לתתא בעולם הזה (מ"מ).

²⁶⁰ והיינו כמ"ש משום דהיא תקונא דחכמתא וכו' ושיעור הפ' יקר מחכמה ומכבוד, ר"ל תיקון החכמה וכו' שלה הוא ע"י סכלות מעט, ר"א יקר וכו' רבי יוסי פליג וסבירא ליה דהכי פירושא, יקר דחכמה שהיא מלכות ויקר של הכבוד שהוא ז"א הוא על ידי סכלות מעט, ומלת יקר חוזרת על חכמה ועל כבוד (מ"מ).

ועסקיו והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדבורו במושב המלך. כ"ש כשישים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקדוש ברוך הוא, אשר מלא כל הארץ כבודו, עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר: אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' (ירמיה כג, כד), מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד השי"ת ובושתו ממנו תמיד (מורה נבוכים ח"ג פ' נ"ב). ועיי"ש בבהגר"א שמציין לגמ' ברכות (סג ע"א): דרש בר קפרא: איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה - בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך. אמר רבא: אפילו לדבר עבירה.

יא. עי' תיקו"ז קא ע"ב: והלחות מעשה אלהי"ם המה והמכתב מכתב אלהי"ם הוא חרות על הלחת מאי חרות דא ה' דאתמר בה וקראתם דרור בארץ (ויקרא כה י) דרור איהי חרות ו"הלחות" אינון ו"ה ברא וברתא ואינון מעשה אלהי"ם דאיהי אימא עלאה מעשה איהו בתרין ידין דתמן עשייה ומכתב אלהי"ם בתרין ידין דתמן כתיבה ואיהי חרות על הלחת יד כותבת ויד חותמת (ואיהי) [ואינון] חד יד הגדולה דאתמר בה (שמות יד לא) וירא ישראל את היד הגדולה ותניינא יד החזקה הה"ד (דברים ד') וביד חזקה וכו' ורזא דמלה ה' אלקינו ה' יד הגדולה (כוז"ו במוכס"ז כוז"ו י"ד) החזקה ואינון (נ"א אימא עלאה ואימא תתאה) יד עלאה מסטרא דימינא יד תתאה מסטרא דשמאלא.

תרגום: והלוחות מעשה אלהי"ם המה והמכתב מכתב אלהי"ם הוא חרות על הלחת מה זה חרות זו ה' שנאמר בה וקראתם דרור בארץ דרור היא חרות ו"ה' הבן והבת והם מעשה אלהי"ם שהיא האם העליונה המעשה הוא בשתי ידיים ששם עשיה ומכתב אלהי"ם בשתי ידיים ששם כתיבה והיא חרות על הלחת יד כותבת ויד חותמת והיא יד הגדולה אחת שנאמר בה וירא ישראל את היד הגדולה והשנית יד החזקה זהו שכתוב וביד חזקה וכו' וסוד הדבר יהו"ה אלהינו יהו"ה י"ד הגדולה כוז"ו במוכס"ז כוז"ו י"ד החזקה והם יד עליונה מצד הימין יד תחתונה מצד שמאל.

בהגר"א: דתמן כתיבה - ר"ל, דכל עשיה וכתיבה הכל בידיו ותמן ספר וספר וכן העובדא כמ"ש בריש ס"י: יד כותבת ויד חותמת - והן ב' ידין יד שמאלא כותבת ויד ימינא חותמת כמש"ל וז"ש *ואיהי וצ"ל ואינון חד יד הגדולה, ר"ל חסד. יד החזקה, גבורה ומביא ראייה מפסוק דיש יד הגדולה ויד חזקה וחזקה הוא גבורה וגדולה גדולה: *ואינון אימא עלאה ואימא תתאה - ל"ג כ"ז וכן מ"ש בהגהה וכצ"ל ורזא דמלה ה' כו' יד החזקה וכולא כ"ח פרקין כו'. ועי' עוד זהר ח"ב פד ע"ב.

ועי' עמק המלך (שער יד פרק סד): נצח הוד של אמא הם בסוד לוחות, וזה מעיד עליו, כי לוח עולה דם ריבוע אהיה, ובנצח יש שם הויה עם ו"ו בלא אלף שעולה כמנין לוח, כזה, יו"ד ה"א ו"ו ה"א. וגם כן בהוד יש שם של אהי"ה מרובע, כזה, א' א"ה אהי"ה שעולים גם הם כמנין לוח, ורמז לזה 'והלחות מעשה אלהים המה' [שמות ל"ב ט"ז], דהיינו נצח והוד שהם הלוחות, מעשה אלהים המה, שהיא אמא הנקראת אלהים חיים. 'והמכתב מכתב אלהים הוא' [שם], פירוש מלת 'מכתב' עולה כמנין 'נתיב' לא ידעו עיט, שהוא שער החמישים מ'ג' שערי בינה, ורמז שבלוחות היו כלולים כל חמשים שערי בינה.

ועי' ב"ע (&): שם אהו"ה שהוא שם הדעת במילוי אל"ף ה"י וי"ו ה"י גי' אצב"ע וידוע כי באצבעות הידיים הם כ"ח פרקין ובהם נרשמים כ"ח אתוון דאי"ק בכ"ר שכל האותיות הם מבחי' גבורות מבוצד"ק וז"ס והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלוחות.

יב. עי' תיקו"ז א ע"א: פתח ר"ש ואמר והמשכילים יזהירו כוזהר הרקיע (דניאל יב ג) דאיהו כליל כל גוון זהר טמיר וגניז זהר בהיר בשחקים זהר זריק נצוצין ומבהיק כברק לעיינין זהר זהיר חוור כסיהרא זהר זהיר סומקא כמאדים זהר מבהיק כליל ירוקא כחמה זהר ירוק ככוכב זהר כליל חוור וסומק זהר זהיר לכל עיבר כמאן דמחא בפטיש וזריק שביבין לכל סטרא הכי מהאי זהר זהרין כמה נשמתין דאינון זהרין כלהו ברקיע.

תרגום: פתח ר"ש ואמר 'והמשכילים יזהירו כוזהר הרקיע' שהוא כולל כל צבע: זהר נסתר וגנוז, זהר בהיר בשחקים, זהר זורק ניצוצות ומבהיק כמו ברק לעינים, זהר זוהר לבן כלבנה, זהר זוהר אדום כמו מאדים, זהר מבהיק כולל ירוק כחמה, זהר ירוק ככוכב, זהר כולל לבן ואדום, זהר זוהר לכל צד, כמי שמכה בפטיש וזורק ניצוצים לכל צד. כך מהזהר הזה וזהרות כמה נשמות שהם וזהרות כולן ברקיע.

יג. עי' שער המצות - פרשת יתרו: כל נשמה ונשמה הוא נמשכת מן החסדים או מן הגבורות שבדעת דז"א ויש לה שורש בפ"ע שם. והנה בעת שמזדווג האדם עם בת זוגו הם ממשיכים הנשמות הנזכרות ואז אביו נותן בה מבחינת החסדים אשר בו קצת חלק מהם ומתחבר עם הנשמה החדשה הזו ונעשה בחינת אביו כעין מלבוש אליה כדי להדריכה ולסייעה בעולם הזה לקיים המצות ולעסוק בתורה. כי הנה הולד נולד קטן ואיך ידע מעצמו ללכת בדרכי התורה והמצות אם לא ע"י חלק נשמת האב המסייעו ומייעצו ומדריכו ללכת בדרך זו ילך וכו'. וכן עד"ז אמו נותנת בנשמה זו חלק מבחינת הגבורה אשר בה ונעשית לה כעין לבוש, באופן כי כל מה שיעשה האדם בעולם הזה יש בו חלק לאביו ולאמו, כי הם המסייעים אותו ומדרכים אותו בעולם הזה ע"י זה הלבוש שילבשוהו כנזכר וכו'.

יד. עי' זהר ח"ב פה ע"א: אנכי יהו"ה אלהיך אשר הוצאתיך וגו' (שם כ ב) רבי אלעזר פתח (משלי א ח) שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך (שם ב) להבין אמרי בינה: רבי יהודה אמר מוסר אביך דא היא חכמה ואל תטוש תורת אמך דא היא בינה רבי יצחק אמר הא והא חד מלה אתפרשו דתנינן²⁶² אורייתא מחכמה דלעילא נפקת²⁶³ רבי יוסי אמר מבינה נפקת²⁶⁴ דכתיב (משלי א ב) להבין אמרי בינה וכתיב ואל תטוש תורת אמך:

תרגום: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו' רבי אלעזר פתח שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך שמע בני מוסר אביך זה הקדוש ברוך הוא ואל תטוש תורת אמך זו כנסת ישראל מי זו כנסת ישראל זו בינה כמו שכתוב להבין אמרי בינה.

רבי יהודה אמר מוסר אביך זו היא חכמה ואל תטוש תורת אמך זו היא בינה רבי יצחק אמר זה וזה דבר אחד התפרשו ששנינו תורה יצאה מחכמה של מעלה רבי יוסי אמר מבינה יצאה שכתוב להבין אמרי בינה ונאמר ואל תטוש תורת אמך.

שער הגאווה

טו. עי' תיקון"ז עז ע"ב: ועוד לבא הוא אגוז ומאן דתבר קליפה דיליה דאיהו יצר הרע עליה אתמר (תהלים נא יט) לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה וגסות לבא דהוא שלים בקליפין דיליה ולא אתבר עליה אתמר תועבת ה' כל גבה לב ושכינתא לא שריא עליה ומסטרטא דקליפין אתקריאו בני נשא ערלי לב.

תרגום: ועוד, הלב הוא אגוז, ומי ששובר קלפתו, שהוא יצר הרע, עליו נאמר "לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה". וגסות הלב, שהוא שלם בקלפותיו, ולא נשבר, עליו נאמר "תועבת יהו"ה כל גבה לב", והשכינה לא שורה עליו, ומצד הקלפות נקראו בני אדם "ערלי לב".

בהגר"א. ועוד לבא כו' - שהוא ג"כ ב' קליפין דזו"נ, ערלה ופריעה, והן תאוני וכעסני, שהיא הגאווה. והן נואף ורוצח, כמ"ש בתיקון הנ"ל, וזהו לב נשבר מגאווה, ונדכה מתאוה, כמ"ש בפרשת פנחס (רמ ע"א) ואת דכא ושפל רוח להחיות כו'²⁶⁵. וז"ש **ומסט' דקליפין כו'**, שהם ערלים הנ"ל, והן אלהים אחרים, כמ"ש בריש תיקון ל"ח (&) ע"ש:

²⁶¹ פי' ז"א (מ"מ).

²⁶² בראשית מז ע"ב (הערת הזהר).

²⁶³ פי' שהמוחין דאבא הם בז"א ומהם נתקן (מ"מ).

²⁶⁴ פי' מוחין דאימא הם בז"א ומהם ניתקן, ולכך א"ל ר' יהודה הכל אמת, שהמוחין דא"א הם בז"א וז"ש אורייתא מחכמה ובינה איתכלילת (מ"מ).

²⁶⁵ *##ז"ל: רבי אבא פתח (&) זבחי אלהים רוח נשברה וגו' האי קרא אוקמוה דרעותא דקב"ה לא אתרעי בקרבן דב"נ על חובוי אלא רוח נשברה ובני נשא לא ידעי מאי קאמרי והכי שמענא מבוצינא קדישא דכד אתי ב"נ לאסתאבא בחובוי אמשיך עליה רוח מסטרטא דמסאבא ואתגאי על ב"נ ושליט עליה לכל רעותא וההוא סטרטא מסאבא אתגבר בחיליה ואתתקף ושליט עליה לרעותיה אתי ב"נ ושליט עליה לאתדכאה מדכאין ליה בזמנא דהוה בי מקדשא קיים אקריב קרבניה כל כפרה דיליה תלייא עליה עד דאתחרט ותבר לההוא רוח מגו גאותא דיליה ומאיך ליה ודא הוא תבירו דההוא דרגא דמסאבא וכד אתבר ההוא רוח מסאבא וקריב קרבניה דא איהו דאתקבל ברעוא כדקא יאות ואי לא אתבר ההוא רוח לאו קרבניה כלום ולכלבי אתמסר דהא קרבנא דא לאו דקב"ה אלא מכלבי ובג"כ זבחי אלהים כדקא יאות הוא רוח נשברה דיתבר ההוא רוחא מסאבא ולא ישלוט ועל דא מאן דיתבר ליה כדקא יאות עליה כתיב (&) רוח הולך ולא ישוב ליהויה ההוא גברא באבטחותא דלא יתוב לגביה לעלמין הדא הוא דכתיב ולא ישוב (&) לב נשבר ונדכה ההוא גברא דלא אתגאי ולא אתענג בענוגין דעלמא אלהים לא תבזה ביקרא איהו לגביה:

ועי' עמק המלך (שער יד - פרק צב): המתגאה הוא בעצמו עבודה זרה, וזה שאמר הכתוב 'כי תועבת ה' כל גבה לב' [משלי ט"ז ה'].

טז. עי' זהר ח"ג קצג ע"ב: והא אוקימנא מלה משה לית דכוותיה בכרתין עלאין בלעם לית דכוותיה בכרתין תתאין דא בסטרא דקדושה ודא בסטרא דשמאלא ואי כל דא הוה בידיה וכ"כ תקיף בחכמתא גבר דישבח גרמיה בחילא תקיף דכתיב (במדבר כג טו) ואנכי אקרה כה אעקר לכה מהאי היאך יכילו לקטלא ליה.

אלא בספרא דחכמתא דשלמה מלכא הכי אמר תלת סימנין אינון סימן לעברה ירקון סימן לשטות מלין סימן דלא ידע כלום שבוחי ודא אכרע לשאר²⁶⁶ שוטה בכל עבירות כלא אית ביה.

והא כתיב (משלי כז ב) יהללך זר ולא פיך ואם לא זר פיך לאו הכי אלא אי לא הוי מאן דאשתמודע לך אפתח פומך למלא באורייתא ולאודעא מלי קשוט באורייתא וכדין פתיחו דפומך באורייתא ישבחון מילך וינדעון מאן אנת דלית מלה בעלמא דישתמודעון ליה לב"נ אלא בזמנא דאפתח פומיה פומיה הודע לבני נשא מאן הוא.

תרגום: והרי בארנו הדבר, משה אין כמותו בכתרים העליונים, בלעם אין כמותו בכתרים התחתונים, זה בצד הקדושה וזה בצד שמאל. ואם כל זה היה בידו, וכל כך תקיף בחכמה, אדם שישבח את עצמו בכח תקיף, שכתוב "ואנכי אקרה כה" אעקר את "כה" מזה איך יכלו להרגו.

אלא בספר חכמת שלמה המלך כך אמר, שלשה סימנים הם סימן לעבירה ירקון, סימן לשטות דברים, סימן שלא יודע כלום שבחים, וזה הכריע לשאר, שוטה בכל עברות, הכל יש בו.

והרי כתוב "יהללך זר ולא פיך", ואם לא זר פיך, לא כך אלא, אם אין מי שמכיר אותך, פתח פיך לדבר בתורה ולהודיע דברי אמת בתורה, ואז פתחון פיך בתורה ישבחו דבריך וידעו מי אתה, שאין דבר בעולם שמודיע על האיש אלא בזמן שפותח פיו, פיו מודיע לבני אדם מי הוא.

יז. עי' זהר ח"א קמד ע"ב: רבי שמעון פתח ואמר (משלי טז ז) ברצות יהוה דרכי איש גם אויביו ישלים אתו תא חזי כמה אית ליה לבר נש לאתתקנא שבילוי ביה בקב"ה בגין למעבד פקודי דאורייתא דהא אוקמוה דודא²⁶⁷ תרי מלאכין שליחן אית (ליה) לבר נש ומלעילא (דלעילא)²⁶⁸ לאזדווגא בהדיה חד לימינא וחד לשמאלא ואינון סהדין ביה כבר נש בכל מה דאיהו עביד אינון משתכחי תמן וקרינן לון יצר טוב ויצר רע.

אתי בר נש לאתדכאה ולאשתדלא בפקודי דאורייתא ההוא יצר טוב דאזדווג ביה כבר איהו אתתקף על ההוא יצר הרע ואשתלים בהדיה ואתהפך ליה²⁶⁹ לעבדא וכד בר נש אזיל לאסתאבא ההוא יצר הרע

תרגום: רבי אבא פתח "זבחי אלהים רוח נשברה וגו'", פסוק זה פרשוהו, שרצון הקדוש ברוך הוא אין רצונו בקרבן של אדם על חטאיו, אלא רוח נשברה, ובני אדם לא יודעים מה אומרים, וכך שמענו מהנר הקדוש, שכאשר בא אדם להטמא בחטאיו, ממשיך עליו רוח מצד הטומאה ומתגאה על האדם ושולט עליו לכל רצונו, ואותו צד הטומאה מתגבר בכחו ומתחזק ושולט עליו לרצונו, בא אדם ושולט עליו להטרה מטהרים אותו. בזמן שהיה בית המקדש קיים, הקריב קרבנו, כל כפרה שלו תלויה עליו עד שהתחרט ושבר לאותה הרוח מתוך גאותו והשפיל אותה, וזוהי השבירה של אותה דרגה של טומאה, וכאשר נשברת אותה רוח הטומאה ומקריב קרבנו, זהו שמתקבל ברצון כראוי. ואם לא נשברת אותה רוח, אין קרבנו כלום, ונמסר לכלבים, שהרי קרבן זה אינו של הקדוש ברוך הוא אלא מהכלבים, ומשום זה "זבחי אלהים" כראוי הוא "רוח נשברה", שישבר אותה רוח טומאה ולא תשלוט, ועל זה מי שישבר אותה כראוי, עליו כתוב "רוח הולך ולא ישוב", שיהיה אותו אדם בהבטחה שלא ישוב אצלו לעולמים, זהו שכתוב "ולא ישוב", "לב נשבר ונדכה", אותו אדם שלא התגאה ולא התענג בתענוגי העולם, "אלהים לא תבזה", בכבוד הוא אצלו.²⁶⁶ פי' זה שמשביח את עצמו מכריע את כולם שהוא שוטה כמו המרבה דברים ועוד הוא בעל עבירות וז"ש שוטה בכל עבירות וכו' (מ"מ).

²⁶⁷ שמות קו ע"ב קסה ע"ב (הערת הזוהר).

²⁶⁸ ממש הם מלאכים ממנו אמנם יש להם אחיזה בו מצד עסק מדותיו בנפשו וגופו ולכך יש באדם בגשם שני בחינות בלב ומשם מתגברים שני המלאכים שאחד לימינא וא' לשמאלו והם ממנו פועלים בו ע"י התעוררות מהחומר והצורה שבו בעצמו ולכך יתעורר מצדו הענין ויתגברו הם מצד האדם והתגברות יצר הטוב משעבד יצר הרע, אמנם התגברות יצר הרע אינו משעבד יצר הטוב אלא מתגבר עליו ב' מלאכים הא' מצד מטטרון מצד הקדושה, והב' מצד סמאל מצד החצוני, ואמר גם אויביו ישלים בלשון רבים מפני שכחות יצר הרע רבים כנגד כל מצוה ומצוה יש כח יצר הרע לעצמו לזה אמר אויביו לפי שהוא הכניעם כולם (אור יקר).

²⁶⁹ קמה ע"ב (הערת הזוהר).

אתתקף ואתגבר על ההוא יצר טוב והא אוקימנא ודאי כד ההוא בר נש אתי לאתדכאה כמה תקיפו אתתקף בר נש כד אתגברא ההוא יצר טוב כדין אויביו ישלים אתו דההוא יצר הרע אתכפיא קמיה דיצר טוב ועל דא אמר שלמה (שם יב ט) טוב נקלה ועבד לו מאי ועבד לו דא יצר הרע וכדין כד אזיל בר נש בפקודי אורייתא כדין גם אויביו ישלים אתו²⁷⁰ (ו) דא יצר הרע [ודאתי מסטרוין].

תרגום: רבי שמעון פתח ואמר, "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים איתו". בא וראה כמה יש לאדם לתקן את שביליו עם הקדוש ברוך הוא כדי לעשות את מצוות התורה, שהרי פרשה, שודאי שני מלאכים שליחים יש לאדם מלמעלה להזדווג עמו, אחד לימין ואחד לשמאל, והם מעידים על האדם בכל מה שהוא עושה, הם נמצאים שם, וקוראים להם יצר טוב ויצר רע.

בא האדם להטהר ולהשתדל במצוות התורה, אותו יצר הטוב שהזדווג עמו, כבר התגבר על אותו יצר הרע והשלים עמו והתהפך לו לעבד, וכשאדם הולך להטמא, אותו יצר הרע מתחזק ומתגבר על אותו יצר טוב, והרי בארנו, ודאי כשאותו האדם בא לטהר, בכמה כח התחזק האדם כשהתגבר אותו יצר טוב, אז אויביו ישלים איתו, שאותו יצר הרע נכנע לפני היצר הטוב, ועל זה אמר שלמה, "טוב נקלה ועבד לו". מה זה "ועבד לו", זה יצר הרע. ואז כשאדם הולך במצוות התורה, אז גם אויביו ישלים איתו, זה יצר הרע ואלה שבאים מצדו.

יח. עי' זהר ח"ג רנו ע"ב: אמר ר' אלעזר אבא אמאי מסטרא דאמא עלאה זמין לכל ממנן דכל אומין ומסטרא דשכינתא תתאה לא זמין אלא לאומא יחידה לקבל פר יחידא אמר ליה ברי שפיר שאילת בגין דמלכות איהי רמיזא לברתא דאיהי צנועה בבית אביה ואמה ואיהי ארוסה ולא נשואה לאו אורח ארעא למיכל עם אושפיזין אבל אימא דהיא נשואה אורח ארעא איהו (למיכל עם ארחי) בתר דמזמין בעלה אושפיזי למיכל על פתורא עם בעלה ואי אינון אושפיזין²⁷¹ נכראין לא אכלי עמהון לא אבא ולא אמא וכל שכן ברתא ובגין כך בסעודתא דשבעין ממנן לא אשתתף למיכל עמהון חד מן מארי מלכא בגין דאינון נוכראין:

אמר ליה ודאי כען אתיישבת מלה בלבאי על בורייה עולת תמיד דא שכינתא דסליקת לעילא בההוא דרגא²⁷² דאתמר בה ערב ובוקר בכל יום תמיד ואומרים פעמים (דברים ו ד) שמע ישראל ואיהי סליקת בעמודא דאמצעייתא²⁷³ דאיהו תדיר עמה בלא פרוודא כלל ולאן סליקת לאתר דאתגזרת מתמן דאיהו אין סוף ואיהו גבוה מכל ספיראין²⁷⁴:

ובג"ד אוקמוה עולה כלה לגבוה סלקא וכד איהי סליקת אחידין בה כל ספירין ואינון סלקין עמה ומאי סליקן דילה לריח נוח למיהב ריחא טבא קדם יי' ולבתר אתמר בה (ויקרא ט כב) וירד מעשות החטאת והעולה נחתת מליא כפרה מכל חובין דישראל:

והא סליקו דילה איהו בעמודא דאמצעייתא אופ הכי נחיתו דילה איהו ביה וכל חיילין דילה ובגין דא אקרי סלם דביה כל הויין (נ"א כנויין) סלקין ונחתין דאינון תליין מן יהו"ה ובג"ד כל קרבנין ועלוון אינון ליהו"ה ואתקריאת קרבן על שם דאתקריבו בה כל כנויין ליהו"ה ובגין דא אתמר עלה (במדבר ז) קרבנו

²⁷⁰ כנגד פקודין רבים (אור יקר).

²⁷¹ ר"ל אע"ג דאזמינת להון לא אכלה עמהון (יהל אור).

²⁷² ר"ל בעד"א שמע ישראל (יהל אור).

²⁷³ נתייסד המלכות בב' בחי' אחד נעלם, ואחד נגלה. ובהנעלם הנה היא למעלה מהכל, ותלוי בה כל התיקונים דלעתיד, ואז תתגלה ברום מעלתה שהיא תכלית האחרון לכולם, כי תשוב לקדמותה לאתר דאתגזרת מתמן, דאיהו אין סוף כמ"ש ברע"מ (פינחס רנו ע"ב). אך הבחי' הב' שהוא גילוייה עתה אשר לצורך הנהגת דהעוה"ז, הנה היא למטה מכולם ובסוף כולם, סופא דכל דרגין (זוה"ק פקודי רכו סע"א), והיא יוצאת ונעשית רק מהם (כללים ח"ב נה ע"ב), בבחי' שהיא [הנוק] כלל כל האצילות כולו וכולל את כולם, הנה אפשר לה עי"ז לעלות למעלה להיות שוה בשוה אליו, ומשתמשים שניהם בכתר אחד²⁷³, כמ"ש הרב במיעוט הירח (פרק ב ושם סוף פרק א) בבחי' הז', וכן היא עולה ג"כ עוד למעלה למעלה, כמ"ש ברע"מ פ' תרומה (קנח ע"א), וע' פ' בראשית (כד ע"א) ופ' פינחס (רנו ע"ב) וכנודע כ"ז (כללים ח"א נג ע"ג), בפנימיותה שהוא עתה נעלם בה הנה היא באחדותה לעולם למעלה למעלה, ובסוד (ישעיה מד ו) אני ראשון ואני אחרון, והיא סליקת על כל דרגין דלעילא כמ"ש (משלי לא כט) ואת עלית על כולנה (זוה"ק ח"ג כח ע"א), כי בהעלם הנה היא שורש הכל, כי היא עולה עד המלכות דא"ס וכמ"ש ברע"מ פינחס (רנו ע"ב) וע' פ' תרומה (קנח ע"א) ופ' בראשית (כד ע"א ע"ב), ותלוי עלייתה למעלה וגילוי אחדותה בהמלכות דא"ס כאשר יושלם תיקונה בכל הג' תיקונים שאמרנו לעיל, כי אז הנה תתוקן היא בעצמה להתייחד בהמלכות דא"ס, ועל ידה הנה יתוקן הכל, כי היא שורש כולם, ויתוקנו כולם עמה (כללים ח"ב נ ע"ב).

²⁷⁴ ח"א כד ע"א וח"ב קנח ע"א (לש"ו). ועי' תיקור"ז קמח ע"ב (כללים ח"ב עב ע"ד).

קצרת כסף אחת²⁷⁵ לית דרגא דאתקריב לגבי יהו"ה פחות מנה ולית צלותא ופקודא מכל פקודין דאורייתא וכל קרבנין ועלונין דאינון לבר מנה בכל דרגין דספיראן לא מתקבלן קדם יהו"ה לבר מנה: ובגין דא אתמר עלה (ויקרא טז ג) בזאת יבא אהרן אל הקדש ובג"ד אמר נביא (ירמיה ט כג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל איהי שלמים שלימו דשמא דיהו"ה בכל דרגא ודרגא איהי ה' אדנ"י י' דיהו"ה²⁷⁶ איהי ה' מן אלהים איהי ה' מן אהיה י' מן שדי סוף דכל הויה וכנוי ובג"ד אתמר בה (קהלת יב יג) סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור איהו סוף מעשר ספיראן ים סוף שלימו דעלאין ותתאין איהו תרעא²⁷⁷ לאעלא²⁷⁸ לכל חכמתא לכל כנוי והויה ולאעלא בכל ספירה וספירה ידיעה דכלא ופחות מינה לית רשו לשום בריה לאשגחא לשום ידיעה בעולם עלה אתמר (תהלים קיח כ) זה השער ליני צדיקים יבאו בו:

תרגום: אמר רבי אלעזר, אבא מדוע מצד האמא העליונה מזומן כל הממונים של כל האומות, ומצד השכינה התחתונה לא מזומן אלא אומה יחידה כנגד פר יחיד. אמר לו, בני טוב שאלת, מפני שמלכות היא רומזת לבת שהיא צנועה בבית אביה ואמה, והיא ארוסה ולא נשואה, אין דרך ארץ לאכול עם אורחים. אבל אמא שהיא נשואה, דרך ארץ הוא (לאכול עם האורחים) אחר שמזמין בעלה אורחים לאכול על השלחן עם בעלה. ואם הם אורחים נכרים, לא אוכלים עמהם לא אבא ולא אמא וכל שכן הבת, ולכן בסעודה של שבעים הממונים, לא משתתף לאכול עמהם אחד מבעלי המלך מפני שהם נכרים. אמר לו ודאי, עתה יתישב הדבר בלבי על בוריו. "עולת תמיד" זו השכינה שעולה למעלה באותה דרגה שנאמר בה ערב ובוקר בכל יום תמיד, אומרים פעמים שמע ישראל, והיא עולה בעמוד האמצעי שהוא תדיר עמה בלי פירוד כלל. ולאן עולה, למקום שנגזרה משם, שהוא אין סוף, והוא גבוה מכל הספירות.

ומפני זה פרשוה, עולה כלה לגבוה עולה, וכאשר היא עולה אוחזות בה כל הספירות והן עולות עמה, ומה העליה שלה, ל"ריח ניחוח", לתת ריח טוב לפני ה', ואחר כך נאמר בה "וירד מעשות החטאת והעולה", ירדה מלאה כפרה מכל חטאי ישראל.

והרי העליה שלה היא בעמוד האמצעי, אף כך הירידה שלה היא בו, וכל הצבאות שלה. ומפני זה נקרא סולם שבו כל ההיות (הכנויים) עולות ויורדות, שהן תלויות מן יהו"ה. ומפני זה כל הקרבנות והעולות הם ליהו"ה, ונקראת קרבן על שם שמתקרבם בה כל הכנויים ליהו"ה. ומפני זה נאמר עליה "קרבנו קצרת כסף אחת", אין דרגה שנקרבת לגבי יהו"ה פחותה ממנה, ואין תפלה ומצוה מכל מצוות התורה וכל קרבנות ועולות שהם לחוץ ממנה בכל דרגות הספירות, לא מתקבלות לפני יהו"ה חוץ ממנה. ומפני זה נאמר עליה "בזאת יבא אהרן אל הקדש", ומפני זה אמר הנביא "כי אם בזאת יתהלל המתהלל". היא שלמים, שלמות השם של יהו"ה בכל דרגה ודרגה, היא ה' אדני, י' של יהו"ה, היא ה' מאלהים, היא ה' מאהיה, י' משדי. סוף כל הויה וכנוי, ומפני זה נאמר בה "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור", היא סוף מעשר ספירות, ים סוף, שלמות עליונים ותחתונים, היא שער להיכנס לכל חכמה, לכל כנוי והויה, ולהיכנס בכל ספירה וספירה ידיעה של הכל, ופחות ממנה אין רשות לשום בריה להשגיח לשום ידיעה בעולם, עליה נאמר "זה השער לה' צדיקים יבאו בו".

עיונים על שער הענוה

יט. עי' זהר ח"ב נז ע"א: מי בקש זאת מידכם (ישעיה א יב) מאי קא מיירי אלא מאן דאתי ליחדא שמא קדישא עלאה בעי ליחדא מכתרא [ס"א מסטרא] דזאת כמה דכתיב (ויקרא טז ג) בזאת יבא אהרן אל הקדש בגין דיזדווגן כחדא (תרין אינון) צדיק וצדק בזווגא וחדא (דא ברכתא) בגין דיתברכון כלא

²⁷⁵ ר"ל מל' כמש"ו (יהל אור).

²⁷⁶ ה' דהו"ה י' דאדנ"י (יהל אור)

²⁷⁷ מלוי אדנ"י (יהל אור).

²⁷⁸ היא השער לה', אשר אי אפשר לכנוס זולתה בשום תפילה ועבודה, אלא דוקא רק ע"י קבלת עול מלכות שמים, וכמו שהאריכו בזה ברע"מ (פנחס רנו ע"ב) ובתיקונים (תיקון י"ט דף טל ע"ב) ובתז"ח (לב ע"ב) ובכמה מקומות, וכו' מ בזו"ח. וכן על זה ביקש משרבע"ה ואמר (שמות לד ט) ילך נא אדני בקרבנו, ותרגום אונקלוס, תהך כען שכינתא דה' ביננא, וניתן לו בקשתו וכמ"ש ברכות (ז ע"א), והיא שוכן בקרב ישראל ממש וכמ"ש הגר"א בתיקונים (תיקון ל"ח פז ע"ג ד"ה ולקבל נעימו) כי כל קשוטי ומעשה ישראל וכל עניניהם הכל בה כו', (ושם ע"ד בד"ה מה) דכל התיקונים בדין הכל אליה דאנן איברים דילה, (ושם נ' ע"ב בד"ה וכד) דהיא מתפשטת בכל א' וא' מישראל, וז"ש (שמות כה ח) ושכנתי בתוכם, ר"ל בתוך בני ישראל, והיא כנסת ישראל (הקדו"ש מה ע"ב).

ומנייהו (עלייהו) ואלין [אתקרון חצריך] (יתקרבון) כמה דכתיב (תהלים סה ה) אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך:

ואי איהו אתי ליחדא שמא קדישא ולא יתכוון ביה ברעותא דלבא²⁷⁹ בדחילו ורחימו קודשא בריך הוא אמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי זאת ודאי דהא לא אשתכח בהו ברכאן ולא די דלא אשתכחו בהו ברכאן אלא דשריא בהו דינא ואשתכח(א) ודינא בכלא:

תרגום: "מי בקש זאת מידכם", במה מדובר. אלא מי שבא ליחד את השם הקדוש העליון, צריך ליחד מצד של "זאת", כמו שנאמר "בזאת יבא אהרן אל הקדש", כדי שיזדווגו כאחד אותם השנים, צדיק וצדק, בזווג אחד, כדי שיתברכו מהם הכל. ואלה נקראים "חצריך" ככתוב "אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך".

ואם הוא בא ליחד את השם הקדוש, ולא מתכוון בו ברצון הלב, ביראה ואהבה, הקדוש ברוך הוא אומר "מי בקש זאת מידכם", רמוס חצרי זאת ודאי, שהרי לא נמצא בהם ברכות. ולא די שלא נמצא בהם ברכות, אלא ששרוי בהם הדין, ונמצא דין בכל.

כ. עי' תיקון"ז מח ע"ב: ועוד אם שגורה תפלתו בפיו איהו רזא ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת (בראשית כד טו) ורזא דמלה והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע (ישעיה סה כד) זכאה איהו מאן דלא מעכב מטרוניתא לסלקא למלכא דכל מאן דאיהו צלותיה שגורה בפיומי בלא עכובא ההוא ממהר מטרוניתא למלכא ווי לון לבני נשא דאינון אטימין לבא ועינין דלא משתדלין למנדע ביקרא דמאריהון לרצויי ליה בשכינתיה בכמה תחנונים ופיוסים לנחתא ליה לגבי שכינתא כל שכן לאתערא ביה רחימו לגבה כמה דתקינו הבוחר בעמו ישראל באהבה.

תרגום: ועוד, אם שגורה תפלתו בפיו, הוא סוד "ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת". וסוד הדבר "והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע". אשרי מי שלא מעכב את המלכה מלעלות למלך, שכל מי שתפלתו שגורה בפיו בלי עכוב, הוא ממהר את המלכה למלך. אוי להם לבני אדם שהם אטומי לב ועינים, שלא משתדלים להכיר בכבוד רבונם, לרצות אותו עם שכינתו בכמה תחנונים ופיוסים, להוריד אותו לשכינה. כל שכן לעורר בו אהבה אליה, כמו שתקנו (ברכת ק"ש) הבוחר בעמו ישראל באהבה.

בהגר"א: דרבקה היא צלותא כמ"ש למטה, וצריך להחריש מקודם התפלה ולחשוב על התפלה, דאז התפלה אח"כ שגורה בפיו, דדבר שאדם חושב קודם שידבר הדבר אח"כ, הוא שגור ולא מגומגם, וזהו ענין מ"ש צריך לסדר תחלה, וזהו מ"ש משתאה לה, וזה מ"ש ולבתר כו', אם שגורה כו', ורזא דמלה כו', דאם מחשב על התפלה, אח"כ התפלה שהיא נקבה, אשה מקדמת בפיו ושגורה, וזהו זריעת אשה מתחלה. ואמר ההוא דאתמר ביה כו', ר"ל כמו שאיש דלמטה משתאה וממתין על התפלה, כן הוא באיש דלמעלה, ממתין על הצלותא שכינה ומקבל אותה.

כא. עי' זהר ח"ב כט ע"א: רבי חייא קם ליליא חד למלעי באורייתא והוה עמיה רבי יוסי זוטא דהוה רביא פתח רבי חייא ואמר (קהלת ט ז) לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך מאי קא חמא שלמה דאמר האי קרא:

אלא שלמה כל מלוי בחכמה הוה והאי דאמר לך אכול בשמחה לחמך בשעתא דבר נש אזיל באורחוי דקודשא בריך הוא קודשא בריך הוא²⁸⁰ [מקרב] (מקריב) ליה לגביה²⁸¹ ויהיב ליה שלוה²⁸² ונייחא וכדין (ת"ח) נהמא וחמרא²⁸³ ודאכיל ושתי בחדוה דלבא²⁸⁴ בגין דקודשא בריך הוא²⁸⁵ אתרעי בעובדו²⁸⁶:

תרגום: רבי חייא קם לילה אחד לעסוק בתורה והיה עמו רבי יוסי הקטן, שהיה ילד. פתח רבי חייא ואמר "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך", מה ראה שלמה המלך שאמר פסוק זה.

²⁷⁹ עי' ח"א קו ע"ב שזה לשון של יצרו. ועי' לקמן קלד ע"ב.
²⁸⁰ ת"ת (אור יקר).

²⁸¹ ע"י השכינה שהיא בחברתו המתייחדת במעשיו (אור יקר).

²⁸² דהיינו יסוד מדת השלום מתייחדת עם השכינה נעשת שלוה ונייחא לתחתונים וזה בסוד הפי' שפי' ר' יוסי אלא שהוא הבליעו והסתימו כדמסיק (אור יקר).

²⁸³ מלכות ובינה שתיהן מתייחדות (אור יקר).

²⁸⁴ מפני קשרם למעלה בבינה (אור יקר).

²⁸⁵ ת"ת (אור יקר).

²⁸⁶ אתרעי במלכות מטעם עובדו שע"י מצוותיו ייחדה (אור יקר).

אלא כל דברי שלמה היו בחכמה, וזהו שאמר "לך אכול בשמחה לחמך", בשעה שאדם הולך בדרכי הקדוש ברוך הוא, הקדוש ברוך הוא מקרב אותו אליו, ונותן לו שלווה ומנוחה, ואז הלחם והיין שאוכל ושותה בשמחת הלב, בגלל שהקדוש ברוך הוא מרוצה במעשיו.

כב. עי' עמק המלך (ש"י פט"ו): נאמר, "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות" [מלאכי ג' ד'] שהם ז' ימים העתיקים הנקראים עתיק יומי, ועי' ב"ע (&): ז"ת דרדל"א שהיא ממלכות דא"ק כידוע ז"ת שלה שמתפשטים לתתא בע"ק ולכן אקרון שנים קדמוניות בלשון נוק' וג"כ אקרון ימי קדם ברזא דכורא בע"ק שבו סוד ימים ז' ימי השבוע משא"כ ז"ת דו"א שבהם מתנהג העולם ואקרון ג"כ בב' שמות ימים בז"א ואקרון ג"כ שנות עולם עט' אימא ז"ת דילה שמתלבשים בז"א בסוד כונן שמים בתבונה וז"ס הכ' וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות והוא סוד הכ' והי' אור הלבנה כאור החמה כאור שבעת הימים.

כג. עי' זהר ח"א קי ע"א: אמר רבי יצחק מעולם אין יצר הרע מתפתה אלא באכילה ושתייה ומתוך שמחת היין אז שולט באדם בצדיק מה כתיב ביה (משלי יג כה) צדיק אוכל לשובע נפשו ואינו משתכר לעולם דאמר רבי יהודה האי צורבא מרבנן דמרוי קרינא עליה (שם יא כב) נזם זהב באף חזיר ולא עוד אלא שמחלל שם שמים מנהג הרשעים מהו (ישעיה כב יג) והנה ששון ושמחה היין אז שולט באדם הרוג בקר ושחוט צאן וגו' (ו) עליהם אמר הכתוב (שם ה יא) הוי משכימי בבקר שכר ירדפו וגו' כדי לעזור ליצר הרע שאין יצר הרע מתעורר אלא מתוך היין הה"ד (בראשית יט לג) ותשקין את אביהן יין. תרגום: אמר רבי יצחק, מעולם אין יצר הרע מתפתה אלא באכילה ושתייה, ומתוך שמחת היין אז שולט באדם. בצדיק מה כתוב בו, "צדיק אוכל לשובע נפשו", ואינו משתכר לעולם. שאמר רבי יהודה, אותו תלמיד חכם ששותה, קוראים עליו "נזם זהב באף חזיר", ולא עוד, אלא שמחלל שם שמים. מנהג הרשעים מהו, "והנה ששון ושמחה". היין אז שולט באדם, "הרוג בקר ושחוט צאן וגו'", עליהם אמר הכתוב "הוי משכימי בבוקר שכר ירדפו וגו'". כדי לעזור ליצר הרע, שאין יצר הרע מתעורר אלא מתוך היין. זהו שכתוב "ותשקין את אביהן יין".

עי' ספר הליקוטים (פרשת בראשית - פרק א): שצריך האדם לכיין בעת אכילתו, שהוא מברר כל ניצוצות הקדושה אשר בתוכו, וזה שאמר הכתוב (דברים ח') כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. ופירושו, כי מה שהוא בחינת אדם, שהוא הרוחניות שבו, אינו מתפרנס מן העשב והלחם והבשר, כי אם מן הקדושה שבתוכו, וזהו מוצא פי ה', כשאמר יהי כך. כי באותו ההבל שאמר יהי כך, בו חס ולח, שהם בחי' חו"ג, וקול שהוא רוח. וזש"ה (שמות ל"ה ל) ראו קרא ה' בשם בצלאל, ובאותה קריאה לבד שהוא ההבל, מילא אותו חכמה וכינה ודעת, שהם אש מים קול, ומזה יחיה האדם, וזו היא הכוונה האמיתית שבאכילה. וזש"ה (משלי י"ג כ"ה) צדי"ק אוכל לשובע נפשו, שאינו אוכל לתועלת הגוף, כי אם לתועלת נפשו שמברר אותם הניצוצות. ולזה כל שלחן שלא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים, לפי כי מה שירד למטה הוא בחינת נפש ורוח ונשמה מעשיה, שכולו בחינת נפש, וכל זה הוא בבחינת הגבורות, כי בחסד אין צריך בירור, כי הוא מבורר מבחינת עצמו. וכן תמצא שהמים בעצמם הם מבוררים, וכו'.

כד. עי' זהר ח"א קפא ע"א: וכד סיהרא אתפגים בההוא סטרא דחויא בישא כדין כל אינון נשמתין דנפקין אף על גב דכלהו דכיין וכלהו קדישין הואיל ונפקו בפגיומו בכל אינון אתרי דמטו אינון נשמתין כלהו אתברו ואתפגיומו בכמה צערין בכמה כאבין ואלין אינון (נשמתין ואתרין) ונ"א נשמתין דאתרין דפגיומו דאתרעי בהו קב"ה לבתר דאתברו.

ואף על גב דנשמתין בעציבו ולא בחדוון רזא דמלה שריין כגוונא דלעילא²⁸⁷ גופא אתפגים ונשמתא לגו כגוונא דלעילא ודאי²⁸⁸ כגוונא דדא ובגין כך אלין אינון דבעיין לחדתותי בחדתותא דסיהרא²⁸⁹ ועל אלין כתיב (ישעיה סו כו) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר

²⁸⁷ פי' כשם שלמעלה אין יניקה לסטרא אחרא רק מהכלים ולא מנשמת הפרצוף, כך למטה גופא אתפגים ולא נשמתא (מ"מ).

²⁸⁸ ודא (דפ"ו ומ"מ).

²⁸⁹ הרי הוא עליית ניצוצי הקדושה שהם מהמלכויות דב"ן, הרי הם חלקי השכינה שנאבדו ממנו ונפלו בעולם התהו (ביאורים ח"א כח ע"ד).

יהו"ה כל בשר ודאי דאלין יתחדתון בכלא ובעיין לחדתותי בחדתותא דסיהרא ואלין אינון²⁹⁰ בשותפותא חדא בסיהרא פגימין בההוא פגימו דילה.

ובגין כך איהי שריא בגווייהו תדיר דלא שבקא לון כמה דאת אמר (שם נז טו) ואת דכא ושפל רוח וכתוב (תהלים לד יט) קרוב יהו"ה לנשברי לב לאינון דסבלי עם סיהרא ההוא פגימו אינון קריבין לה תדיר ועל דא להחיות לב נדכאים באינון חיים דאתיין לה לאתחדתא יהא לון חולקהון אינון דסבלי עמה יתחדתון עמה ואלין אקרין יסורין של אהבה של אהבה אינון ולא מניה [דההוא] (מההוא) בר נש של אהבה אינון דאתפגם [נהורא] (נהוריה) של אהבה זוטא²⁹¹ דאתדחיא מאהבה רבא²⁹² (ו) בגין כך אלין אינון חברים משותפים בהדה זכאה חולקהון בעלמא דין ובעלמא דאתי דאינון זכו להאי למהוי חברים בהדה עלייהו כתיב (שם קכב ח) למען אחי ורעי וגו'²⁹³.

תרגום: וכשהלבנה נפגמת באותו צד של הנחש הרע, אז כל אותן נשמות שיוצאות, אף על גב שכולן טהורות וכולן קדושות, הואיל ויצאו בפגם, בכל אותם מקומות שהגיעו אותן הנשמות, כולם נשברו ונפגמו בכמה [מיני] צער וכמה כאבים, ואלו הם (נשמות ומקומות נ"א נשמות של מקומות של פגם) שהקדוש ברוך הוא רוצה בהם אחר שנשברו.

ואף על גב שהנשמות בעצבות ולא בשמחה. סוד הדבר שורים כדוגמא שלמעלה, הגוף נפגם, והנשמה בפנים כדוגמא שלמעלה, ודאי כדוגמת זה. ולכן אלו הם שצריכות להתחדש בהתחדשות הלבנה. ועל אלו כתוב "והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר ה'". כל בשר ודאי, שאלו יתחדשו בכל. וצריכים להתחדש בהתחדשות הלבנה. ואלו הם בשותפות אחת עם הלבנה, פגומים באותו הפגם שלה.

ולכן היא תמיד שורה בתוכם, שאינה עוזבת אותם, כמו שנאמר "ואת דכא ושפל רוח", וכתוב "קרוב ה' לנשברי לב", לאותם שסובלים אותו הפגם עם הלבנה, הם קרובים לה תמיד. ועל זה "להחיות לב נדכאים", באותם החיים שבאים לה להתחדש יהיה להם חלקם, אותם שסובלים עמה יתחדשו עמה. ואלו נקראים יסורים של אהבה. של אהבה הם, ולא מאותו האדם, של אהבה אותם, שנפגם האור של האהבה הקטנה שנדחית מאהבה רבה. לכן אלה הם חברים משתתפים עמה. אשרי חלקם בעולם הזה ובעולם הבא, שהם זכו לזה להיות חברים עמה, עליהם כתוב "למען אחי ורעי" וגו'.

כה. עי' זהר ח"ב קנח ע"ב: אבל מאן דאיהו עני דממית גרמיה בגינה (כגון אנת) בגוונא²⁹⁴ דילך רעיא מהימנא איהו קרבן יורד תחותך ואמאי בגין דמאן [דאשפיל] (דאשתדל) גרמיה בגין שכינתיה דקודשא בריך הוא איהו נחית עליה והאי הוא דאמר אדודא (הנביא) (תהלים קלח ו) כי רם יהו"ה ושפל יראה ונהנביא אמר (ועוד) (ישעיה נז טו) כי כה אמר (י') רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו וגו' ואת דכא ושפל רוח [דאף] (ואף) על גב דאנא מרום וקדוש אשכון בגין ההוא דאתעביד דכא ושפל רוח בגין שכינתיה לסלקא לה משפלותא [דילה עטרא לרישיה] (עטרא לבישתיה) אנא נחית לדיירא עמיה ובתר דבעלה דשכינתא נחית על בר נש איהי נחיתת מעל רישיה ויהיבת אתרא דרישא לבעלה ונחיתת לרגלוי דמלכא ורוא דמלה (שם סו א) השמים כסאי והארץ הדום רגלי:

תרגום: אבל מי שהוא עני שממית את עצמו בשבילה כמו שאתה הרועה הנאמן היא קרבן עולה ויורד תחתך ולמה כי מי שמשפיל את עצמו בשביל שכינתו הקדוש ברוך הוא יורד עליו וזהו שאמר דוד כי רם ה' ושפל יראה והנביא אמר כי כה אמר רם ונשא שכן עד וקדוש שמו וגו' ואת דכא ושפל רוח שאף על גב שאני מרום וקדוש אשכון בשביל אותו שנעשה דכא ושפל רוח בעבור שכינתי להעלותה משפלותה עטרה לראשו אני ארד לדור עמו ואחר שבעל השכינה יורד על האדם היא יורדת מעל ראשו ונותנת המקום של הראש לבעלה ויורדת לרגלי המלך וסוד הדבר השמים כסאי והארץ הדם רגלי.

²⁹⁰ תקונים קד (ד"א).

²⁹¹ מלכות (מ"מ).

²⁹² ז"א שבנינו מהחסדים שנקרא אהבה (מ"מ).

²⁹³ וסיים אדברה שלום בך וע"י הצדיקים יש זיווג אדברה לשון ראוה מדברת שלום יסוד בך כ"ב אתון וגם רומז לז"א (מאיון) (נ"א). ועי' שעה"כ כד ע"ב: ונמצא כי הנשמה לנשמה ונשמה הם בנים לא"א עצמם, והם אחים גמורים לז"א ונוקבי'. וזש"ה למען אחי ורעי, וארז"ל קראם הכתוב אחים ורעים, והוא בבחינת נשמה לנשמה ונשמה.

²⁹⁴ כגוונא (דפ"ו).

כו. עי' מהר"ל על הגמ': אלא אם משים עצמו כבשר. דבר זה יש לך להבין מן הדברים אשר אמרנו, כי העלה קרוב אל העלול, וכאשר אין האדם [במדריגת העלול אין תפילתו נשמעת להכנס לפני הקב"ה, כי יש מחיצה אשר מפסיק בין הש"י ובין האדם, רק כאשר הוא עושה עצמו כבשר כלומר שהוא עלול לגמרי (ש) אז תפילתו נשמעת, כי יש התיחסות בין העלול ובין העלה. והבן מה שאמר [אא"כ] משים עצמו כבשר, שר"ל ששם אדם אשר הוא מורה על שהוא בריאה בפני עצמו ויש לו שם בפני עצמו, הוא מסולק ממנו, שכל שלא יסלק ממנו השם [הזה] הרי יש כאן הבדל בין הש"י ובין האדם, רק אם שם עצמו כבשר שאינו בריה בפני עצמו כלל ואז תפילתו נשמעת. ומזה תבין עוד מה שאמר שה' ית' רואה השפל, כי הגבוה שיש בו חשיבות של מה [הנה נחשב בריאה בפני עצמו, וכזה הוא נבדל מן הש"י, במה שהוא מחשיב עצמו]. והבן מה שהביא ראייה יבא כל בשר להשתחוות, כלומר כי ההשתחויה הוא מצד שהוא בשר ואין לו שם בפני עצמו, ואז כאשר עושה עצמו בשר הוא משתחוה אל הש"י כמשפט העלול שנכנס תחת העלה. ועוד יש לך לדעת המשים עצמו כמו בשר שאינו ברי' נחשב, וכיון שאינו נחשב בריאה ע"י תפילתו הקב"ה משלים חסרונו, אבל אם האדם מחשיב עצמו בריאה שלימה אין תפילתו נשמעת להיות משלים אותו:

כו. עי' אפיקי ים סוטה: אריב"ל בוא וראה כמה גדולים נמוכי רוח וכו' אבל מי שדעתו שפלה וכו' הענין כי סוד הקרבנות ידוע שהוא לבסם הדינים וכמ"ש בזוהר פ' ויקרא (דף ה ע"א) [הובא באות כת] יעו"ש. הוא כמ"ש שרוח גבוה וגסות הרוח הוא מתגבורת יסוד האש שבאדם שהוא בדם שבנפש ברוח צפון שבלב, שלכן כל קרבנות צריכים שחיטה בצפון והדם לזרוק על המזבח לשכך כח האש דינא תקיפא, והוא סוד א"ש שהוא אלקים בגילופי יודין שבו רוח ואלקיים והוא באתבסמותא דינא בסוד שם הוי"ה בחילופי מצפ"ץ, וכל סוד הקרבנות הוא לתקן הניצוצין דאתדעכו ולהעלותם בסוד ב"ן עם מ"ה אדם ובהמ"ה תושיע ה', והוא סוד רוח ונפש, שע"י שנשבר כח הגבורה בזביחת יצרו שבשמאל והכנעת האדם ליוצרו מוריד סוד המים שיורד מגבוה לנמוך, והוא אש שלמעלה בדמות ארי"ה שבימינא, והם גבורות שבחסדים והוא זיוגא דמ"ה וב"ן א"ש וא"ש דאיש ואשה, והוא מ"ש (שמות כט יח) ריח ניחוח אשה לה' שהוא נשיבו דרוחא דחוטמא דע"ק, והם עולים למעלה לריח ניחוח ניחוח ורוחא טבא שהם בסוד ד' אותיות הוי"ה ד' רוחין אשר שם כמ"ש בס"ד פ"ה ובפי' רבינו שם.

ורוח הזה מבסם לה"ג דחוטמא דז"א ששם ה"ג ה' אותיות אלקים אשא ותננא וגחלי דנורא לקטרג על האדם בעונותיו שהם ע"ן מ"שחית א"ף וח"ימה, ונגדם ח"טאת ע"ולה וא"ש ומ"נחה כמ"ש רבינו בליקוטים, ועי' מתבסם הדין ע"י הרו"ח. ולכן מי שדעתו שפלה ורוחו נשברה מתבסם הדין ע"י והוא כאלו הקריב כל הקרבנות, והוא מ"ש ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת וכו' שתפי' מתקבלת ע"י הרוחא דחוטמא דע"ק כמ"ש ותהלתי אחטם לך לבעל החוטם אני מתפלל, כמ"ש באד"ר (ד' קל ע"ב) תאנא כד רב המנונא הוה בעא לצלאה צלותי' אמר לבעל החוטם אני מתפלל וכו', וכמ"ש רבינו בפי' לס"ד פ"א שהתפי' ביסוד ח"י עלמין ח"י ברכאן, והוא ע"י חסד המתגלה ביסוד שהוא ברוחא דחוטמא דע"ק שכל התבסמות הדינים הוא בחוטמא בתננא דקורבנא, והוא החסד שיורד למטה כמו מים היורדים ומתגלה בסיומא דגופא בעט' היסוד, והתפילה סלקא להיות עטרה בראש צדיק חי עלמין כמ"ש בהיכלות דבראשית ופקודי בהיכל הראשון לבנת הספיר, והוא מ"ש (תהלים קב א) תפילה לעני כי יעטוף וכו', והוא הד' דיסוד ד' דאח"ד בסוד (תהלים עד כא) א"ל י"שוב ד"ך נ"כלם ר"ת אדנ"י, והוא כ"ד דאשתאבת מימא עילאה כמ"ש בתיקונים. והוא מ"ש למעלה ואת דכא ושפל רוח רב הונא ורב חסדא חד אמר אני את דכא וחד אמר אתי דכא וכו', ושניהם אמת כמ"ש (תהלים קיח כב) אבן מאסו הבונים הייתה לראש פינה, שבתחי' דכורא יורד לנוק' שהוא בסוד נקודה בבריאה בהיכל ק"ק, ואח"כ מעלה אותה משם לעילא וכמ"ש בפ' פקודי (ד' רסא ע"א) וכד איהו בשלימו בההוא נהר דאחיד בה סלקא לאתעטרא לעילא ודא איהו רזא ובזה הנערה באה וכו', ומשם היא סלקא לעילא לעילא כידוע בסוד זרקא דאזדריקת למעלה תגא על ראש ס"ת וכמ"ש בכ"מ, ולכן אמרו (יבמות קה ע"ב) המתפלל צריך שיהי' עיניו למטה ולבו למעלה והבן:

כת. רבי חזקיה הוה שכיח קמיה דרבי שמעון אמר ליה האי דאקרי קרבן קירוב מבעי ליה או קריבות מאי קרבן אמר ליה הא ידיע הוא לגבי חברייא קרבן מאינון כתרין קדישין²⁹⁵ דמתקרבי כלהו כחדא²⁹⁶

²⁹⁵ פי' לקמן דף ח ע"א אמר קרבן דקריב עלמא עילאה בעלמא תתאה וכולא חד, ונודע שנו"ן פשוטה היא בבינה כמ"ש בשם הרב ז"ל בפ' פקודי דף רנד ע"ב. וכן זו"ן הם נו"ן פשוטה כמ"ש הרב ז"ל, נמצא שהנו"ן של קרבן היא לרמוז, שבינה הנק' נו"ן פשוטה, ואבא כלול עמה, בסוד נה"י דאבא תוך נה"י דאימא,

ומתקשרן דא בדא עד דאתעבידו כלהו חד ביחודא שלים לאתקנא שמא קדישא כדקא חזי²⁹⁷ ההוא דכתיב (ויקרא א ב) קרבן ליהו"ה קרבן דאינון כתרין קדישין ליהו"ה הוא לאתקנא שמא קדישא וליחידא ליה כדקא יאות בגין דישתכחו רחמין בכלהו עלמין ושמא קדישא יתעטר בעטרוי לאתבסמא כלא²⁹⁸.

וכל דא בגין לאתערא רחמי ולא לאתערא דינא ובגין כך ליהו"ה הוא ולא לאלהי"ם ליהו"ה אנן צריכין לאתערא רחמי ולא לאלהי"ם רחמי בעינן ולא דינא אמר זכאה חולקי דשאלנא ורוחנא מלין אלין ודא ברירו דמלה:

אבל הא כתיב (תהלים נא יט) זבחי אלהי"ם רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהי"ם לא תבזה זבחי אלהי"ם כתיב²⁹⁹ ולא זבחי יהו"ה אמר ליה ודאי הכי הוא קרבן אלהי"ם לא כתיב אלא זבחי אלהי"ם ועל דא שחיטתן בצפון דהא זביחה הוא בגין אלהי"ם ההוא סטר גבורה דיתבסם ויתבר רוחא דדינא ויתחלש דינא ויתגברון רחמי על דינא ועל דא זבחי אלהי"ם לתברא חילא ותוקפא דדינא קשיא דכתיב רוח נשברה למהוי ההוא רוחא תקיפא נשברה ולא יתגבר רוחיה וחיליה ותקפיה ובר נש בעי כדין למיקם על מדבחא ברוח נשברה ויכסף מעובדוי בגין דיהוי ההוא רוחא תקיפא תבירא וכלא בגין דדינא יתבסם ויתגברון רחמי על דינא:

תרגום: רבי חזקיה היה מצוי לפני רבי שמעון, אמר לו זה שנקרא קרבן היה צריך להיות קרוב או קריבות, מה זה קרבן. אמר לו הרי זה ידוע לחברים, קרבן הוא מאותם הכתרים הקדושים שנקרבים כולם כאחד ונקשרים זה עם זה, עד שכולם נעשים אחד ביחוד שלם, לתקן את השם הקדוש כראוי, וזה שכתוב קרבן לה', קרבן של אותם כתרים קדושים לה' הוא לתקן השם הקדוש ולייחדו כראוי, כדי שימצאו רחמים בכל העולמות, והשם הקדוש יתעטר בעטרותיו לבשם את הכל.

וכל זה כדי לעורר רחמים ולא לעורר דין, ולכן לה' הוא ולא לאלהים, לה' אנו צריכים לעורר רחמים ולא לאלהים, שאנו רוצים רחמים ולא דין. אמר אשרי חלקי ששאלתי והרווחתי את הדברים הללו, וזהו בירור הדבר.

אבל הרי כתוב זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה, זבחי אלהים כתוב ולא זבחי ה'. אמר לו ודאי כך זה, קרבן אלהים לא כתוב אלא זבחי אלהים, ולכן שחיטתן בצפון, שהרי זביחה היא בשביל אלהים, אותו הצד של הגבורה שיתבסם, וישבר את רוח הדין, ויחלש הדין ויתגברו רחמים על דין, ועל כן זבחי אלהים לשבור את הכח והתוקף של הדין הקשה, שכתוב רוח נשברה, שתהיה אותה רוח התקיפה נשברה ולא יתגבר רוחה וכחה ותוקפה, ואז אדם צריך לעמוד על המזבח

מתקשרים עם ז'ו"ן להביא להם מוחין. וז'ש מאינון כתרין קדישין, שהם אר"א וז'ו"ן, דמתקרבין כולהו כחדא, ומתקשרן דא בדא עד דאתעבידו כולהו חד ביחודא שלים, דהיינו שאר"א בתוך ז'ו"ן, ועשו יחוד אחד (מ"מ).

²⁹⁶ לשון מתקרבן לא יצדק אלא על התרחקות, ולזה צריך שנבין ענין רחוקם זו מזו, ומשם נבין ענין קרובם. והענין הוא, כי בהיות הספירות בלתי מסכימות אל פעולה אחת, יאמר ריחוק בהם, כי אחר שזו לפעול דין וזו לפעול רחמים ואין פעולתם מתייחסת, הרי הם רחוקות זו מזו, זו לימין, וזו לשמאל. וענין קרובם הוא היותם מתלבשות במדה אחת לפעול פעולה אחת, ומפני שגם הדין לא יפעל מלמעלה, אם לא יסכימו הימין והשמאל כאחד, ולזה יקשה, כי מאי נפקא לן מקורבתם יחד, אחר שבדין הנפעל יתקרב. לזה דקדק בלשונו ואמר "דמתקרבן כולהו", והענין שלא ישתוה קורבתם לדין לקורבתם לרחמים, שקורבתם לדין יסכים הימין בשמאל, אמנם יסתלק הכתר בהסתר פנים, אף אם הדין הנפעל יהיה מועט, כאומרו "ואני הסתר אסתר פני". ואם הדין חזק מאד, יסתיר אפילו הת"ת, כאומרו "ה' למבול ישב". אמנם ברחמים, יתקרבו כולהו, שלא תשאר מדה שלא תשתתף בעצם בפעולות הרחמים ההיא. ועוד, ישתנה קורבתם לרחמים מקורבתם לדין, אפילו לאותם המדות המסכימות בפעולה ההיא, כי הדין בעצם יפעול הדין, והחסד תסכים לסבת עון עם השמאל. אמנם לא תתיחד בפעולה, מפני שאי אפשר החסד לשנות פעולתם ולהיות גבורה ודין חזק ח"ו. אמנם ברחמים, בעצם תשתנה הגבורה לחסד, והדין תתיחד בעצם עם הרחמים, מפני שיש פעולה אל הדין לשמח וכיוצא, שהיא פעולת דין טוב ורחמים, אם כן אין ההכרעה לטוב שוה עם הכרעה להפך, וזה דקדק בלשונו באומרו "כולהו כחדא", כקורבת החסד כן קורבת הגבורה (אור יקר).

²⁹⁷ ר"ל, תכלית היחוד הזה שאנו עושים, הוא לתקן ז"א, שהוא שם הו"ה, ולהביא לו מוחין מאו"א, וז'ש קרבן דאינון כתרין קדישין, לה', הוא לאתקנא שמא קדישא (מ"מ).

²⁹⁸ פי' שבאים לו מוחין מאו"א (מ"מ).

²⁹⁹ בסבא דמשפטים תירץ תירוץ אחר זולת זה, למיקם על מדבחא ברוח נשברה, פי' רוח נשברה דקרא דרשינן ליה להכא ולהכא, דהיינו רוח האדם תהא נשברת, ובזה ההוא רוחא תקיפא תהא תבירא, דהיינו תוקף הדינים יומתקו ע"ז (מ"מ).

ברוח נשברה ויתבייש במעשיו {ממעשיו}, כדי שתהיה אותה רוח תקיפה שבורה, והכל כדי שהדין יתבשם ויתגברו הרחמים על הדין.

כט. עי' מהר"ל (דרך חיים פ"א מ"ד): והוי מתאבק בעפר רגליהם, כלומר שלא יהיו החכמים נחשבים אליו כמו דרך החברים שבזה היה ממעט במעלת החכמה כאשר הוא עדיין אינו חכם כמותם, אבל יהיה מתחבר להם דהיינו להשפיל תחת רגליהם, וזהו הוי מתאבק בעפר רגליהם שהוא סוף שפלותם עד שיהיה מתחבר אל שפלותם. ויהיה מתאבק בהם להשפיל עצמו לגמרי עד שיהיה מתחבר אל שפלותם. ודבר זה ראוי, וזה מפני כי השכל גם כן הוא נבדל, ואם מתחבר לתלמיד חכם כמו שני חברים לא היה החכם אצלו במדריגת השכל שהוא נבדל. ולא שיהיה נבדל לגמרי מן הת"ח, שא"כ לא היה הת"ח אצל האדם במדריגת השכל שהוא באדם, שנמצא השכל בביתו הוא גוף האדם הגשמי שדומה לבית, כי השכל נבדל מן האדם רק יש אל האדם קשור עם השכל ובוזה האדם מתאבק בשכל, וכך יהיה נוהג עם ת"ח בביתו שיהיה נמצא ת"ח בביתו אבל לא יהיה לו חבור גמור אליהם רק מתאבק בעפר רגליהם כאשר ראוי לנהוג, וכאשר ימצא השכל באדם שהוא נבדל מן האדם אין לו חבור גמור עמו רק שנמצא עמו והבן זה:

ל. עי' זהר ח"ג רלא ע"א: מאן דמפרש חוביה כי דינא בדילין מיניה בגין דב"נ קריב לגרמיה ולא אתדן על פומיה ותו לא שביק למקטרגא לאולפא עליה חובא מומא דבר נש יקדים ויימא ולא יהיב דוכתא לאחרא למימר כדין קב"ה מחיל ליה הה"ד (משלי כח יג) ומודה ועוזב ירוחם: תרגום: מי שמפרש חובותיו, בית דין מתרחקים ממנו, משום שאדם קרוב לעצמו, ולא נדון על פיו. ועוד, לא עוזב למקטרג ללמד עליו חוב, ומום שאדם יקדים ויאמר ולא יתן מקום לאחר לומר, ואז הקדוש ברוך הוא מוחל לו, זהו שכתוב "ומודה ועוזב ירוחם".

לא. עי' תיקון קז ע"ב: אמר ליה רבי אלעזר אבא מאי סיומא דקרא [ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ערומים] ולא יתבוששו אמר ליה ברי באתר דאית ערוה אית בשת ודא איהו ירא בשת ומאן דלית ליה בשת בודאי לא עמדו רגלי אבהותי על טורא דסיני ובשת איהו בתלת גוונין חוור וסומק וירוק באנפין דאתמר בהון (ישעיה כ"ט) לא עתה יבוש יעקב בגוון סומק וירוק ולא עתה פניו יחווירו בגוון חוור ואלין תלת גוונין דאית בהון בשת אלין אינון תלת גוונין דתלת קליפין דאגוזא דאינון עריין דבהון אתלבשת קשת ואתחזיא בהון

תרגום: אמר לו רבי אלעזר אבא מהו סיום הכתוב ולא יתבוששו אמר לו בני במקום שיש ערוה יש בשת וזהו ירא בשת ומי שאין לו בשת בודאי לא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני והבשת הוא בשלשה גונים לבן אדם וירק בפנים שנאמר בהם ולא עתה יבוש יעקב בגון אדם וירק ולא עתה פניו יחווירו בגון לבן ושלשת הגונים הללו שיש בהם בשת אלו הם שלשת הגונים של שלש קלפות האגוז שהם עריות שבהם מתלבשת הקשת ונראית בהם.

בהגר"א: א"ל ר"א אבא כו' - ר"ל, מאי בושה שייך בתורה, והשיב כמו שזיווג באשתו נולד עתה הבושה מחמת היצה"ר שנולד באדם, ולע"ל אז לא יתבוששו, וכ"ה בגילוי הסוד, כ"ז שמלובשין באלו ג' עריות אסור לגלות, וזהו אין דורשין בעריות בשלשה כמו שמפרש והולך, וכמ"ש בס"ד וא"ז ווי למאן דגלי עריתהון ובפרשת פנחס בר"מ בארוכה, וכל זמן שאנו מלובשין באלו הקליפות צריכין אנו להתבושש ולכסות, וז"ש א"ל ברי באתר כו' ירא בושת ר"ל כל זמן שמתירא מעריות צריך בושת והוא אותיות בראשית כמש"ל ת"ז: **ומאן דלית ליה בושת כו' -** כמ"ש משה לישראל אז (&) ובעבור תהיה יראתו כו' ואמרו זה הבושה, מכאן אמרו כו' וכנ"ל ירא בושת: **בתלת גוונין חיוור כו' -** כשהאדם מתבייש פתאום נעשה סומק, ואח"כ חיוור דאזל סומקא ואתא חוורא, וכשהאדם מתבושש זמן ארוך הוא ירוק, והן גוונין דאבהן, חיוור אברהם מישמעאל, ויצחק סומק מעשו אדמוני, ויעקב ירוק ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל' ו) מע"ר, וכשיתמחון הע"ר ולא יהיה בגלות עשו (פי' עמלק) וישמעאל שמהן נעשין תמיד חיוור וסומק, באנו באש ובמים כו', אז לא יבוש יעקב ולא כו', והן ג' גוונין דמתכסיין בקליפין ג' גלגולים דאדם, בג' אנפי חיוון, אבל גלגולא דאדם במשה, מ"ה דמשה, אתפשט מינייהו ונאמר לו של נעלך כמו שמפרש והולך, ואז זכו ישראל לתורה, וכן לע"ל וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב (דברים לג כח), דבת עינא יתפשט מאלו ג' קליפין, וכמו שמפרש והולך ואמר דבהון אתלבש'

קש"ת, כידוע וקש"ת הוא ר"ת תקיעה שברים תרועה, שבהן ותק"ש בלדתה ג' גוונין הנ"ל, ועי' בפרשת בראשית ובר"פ פנחס בארוכה:

ועי' אפיקי ים (שבת קד ע"א) [כתוספת על הגר"א הנ"ל]: ולכן כאן בעוה"ז צריך בושה שלא להסתכל בערוה שהוא ענוגין דהאי עלמא כמ"ש (במדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם וכו', והם ג' קליפין דעשו וישמעאל וע"ר, וז"ש שאסור להסתכל בקשת וכל המסתכל בקשת עיניו כהות שהם עננים דמכסים על עינא, אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם (ישעיה נ ג) שהם קר"ר וש"ק. וז"ס בש"ת, שב"ת הוא בת עין הפנימי וש' הם ג' גוונין דמתכסייא בהם, ובהם הוא הבושה וצריך לירא מהם שלא יהי' נופל ח"ו באלו ג' קליפין, וז"ש (שמות כ יז) ובעבור תהי' יראתו וכו' לבלתי תחטאו ואמרו (נדרים כ ע"א) זהו הבושה, שבזה ניצל האדם מכל חטא ועון שאינו מסתכל כלל בענוגין דהאי עלמא ומפשיט מעליו הנאת הגוף משכא דחויא, והוא כלל כל התורה כמ"ש (דברים י יב) מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה וכו'.

ועי' דבריו בשיח יצחק (דרוש לשבת שובה): [כתוספת על הגמ' בנדרים] והיינו היראה הגדולה הבאה מצד האהבה החזקה, ולזה אמר שם הנביא ג"כ כשלימד אותם האיך לשוב אל ה', שיהיה לא מצד יראת העונש ולא מצד אהבת השכר, רק מצד בושת החטא בעצמו נגדו יתברך, בהכירו גדולתו וכבודו, וז"ש שם "נשכבה בכושתינו ותכסינו כלימתנו כי לה' אלוקינו חטאנו" וכו'.

ועי' עוד בתיקו"ז ו ע"ב: דרגא תמינאה ביראת ה' למהוי ליה בשת אנפין מאן דאית ליה בשת אנפין³⁰⁰ דלא למעבד עבירה דאתי לידוי בגין דחילו דקודשא בריך הוא כאלו ביה אתברי עלמא ובגין דא בראשי"ת יר"א בש"ת הרי יראה עם בשת כלא חד ומאן דלית ביה בשת אנפין אוקמוהו מארי מתניתין בודאי שלא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני והפוך בש"ת ותשכח שב"ת והיינו בראשי"ת יר"א בש"ת דלא תחלל ליה בפרהסיא³⁰¹ כבר נש דלאו ביה בשת אנפין ווי ליה מאן דמחלל שבת מלכתא דאיהו קדש למעבד ליה חול דאוקמוהו מארי מתניתין כל המשתמש בתגא חלף זה המשתמש במי ששונה הלכות כל שכן בשבת מלכתא ועוד בושת פנים לגן עדן עז פנים לגיהנם אינון דעברין עבירה ביד רמה ולית לון בשת אנפין מקודשא בריך הוא דאתמר ביה משמים הביט ה' ראה את כל בני האדם (תהלים לג יג) ואתמר ביה מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג) ואתמר ביה חפש כל חדרים בטן (משלי כ כז) רואה כליות ולב (ירמיה כ יב):

תרגום: דרגה שמינית ביראת ה', להיות לו בושת פנים, מי שיש לו בושת פנים שלא לעשות עבירה שבאה לידו בגלל יראת הקב"ה, כאלו בו נברא העולם. ומשום זה בראשי"ת, יר"א בש"ת. הרי יראה עם בושת, הכל אחד. ומי שאין לו בושת פנים, פרשוהו בעלי המשנה (נדרים יט ע"א), בודאי שלא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני. והפך פשת ותמצא שבת, והיינו בראשית יר"א בש"ת, שלא תחלל אותה בפרהסיא, כבן אדם שאין לו בושת פנים. אוי לו למי שמחלל שבת המלכה, שהיא קודש לעשות אותה חול, שבארוהו בעלי המשנה (אבות פ"א מ"ג) כל המשתמש בתגא חלף [כל המשתמש בכתר ימות], זה המשתמש במי ששונה הלכות, כל שכן בשבת המלכה. ועוד (אבות פ"ה מ"כ) בושת פנים לגן עדן, עז פנים לגיהנם. אותם שעוברים עבירה ביד רמה ואין להם בושת פנים מהקדוש ברוך הוא, שנאמר בו "משמים הביט יהו"ה ראה את כל בני האדם", ונאמר בו "מלא כל הארץ כבודו", ונאמר בו "חופש כל חדרים בטן", "רואה כליות ולב".

³⁰⁰ עי' אד"ר קכט ע"א: ת"ח בשאר (ס"א בשעתא) דלתתא כד אתגלי מצחא אשתכח חוצפא (ס"א ת"ח בשאר דלתתא כד אתגלי מצחא דינא אתער ואשתכח ואתעביד מצחא דאשגחותא לחייבי עלמא לאינון דלא מתכספי בעובדיהו כד"א) הה"ד (ירמיה ג) ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם והכא כד אתגלי מצחא תיאובתא (ס"א חביבותא) ורעוא שלים אשתכח וכל רוגזין אשתכחו ומתכפיין קמיה.

תרגום: בא וראה, כי בשאר [הפרצופים] [בזמן] כשמתגלה המצח התחתון, נמצאת חוצפה (בא וראה בשאר שלמטה, כאשר מתגלה המצח, הדין מתעורר ונמצא, ועושה מצח של התבוננות לרשעי העולם [הרי הם] אלה שלא מתביישים ממעשיהם). זהו שנאמר "ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם" וכאן, כשמתגלה המצח, אז נמצאים תשוקה (אהבה) ורצון שלם, וכל מיני רוגז נרגעים ונכנעים לפניו.

³⁰¹ עי' חולין ה ע"א: מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בהן בתשובה, חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא, הא גופא קשיא, אמרת, מכם, ולא כולכם, להוציא את המומר, והדר תני, מקבלין קרבנות מפושעי ישראל. הא לא קשיא, רישא מומר לכל התורה כולה, מציעתא מומר לדבר אחד, אימא סיפא, חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבת בפרהסיא, האי מומר היכי דמי. אי מומר לכל התורה כולה, היינו רישא. ואי מומר לדבר אחד, קשיא מציעתא. אלא לאו הכי קאמר, חוץ מן המומר לנסך את היין ולחלל שבתות בפרהסיא, אלמא מומר לעבודת כוכבים הוה מומר לכל התורה כולה.

לב. ועי' זהר ח"ב רטז ע"א: אהבה שריא לבתר יראה ורוא דמלה כיון דשאר יראה על רישיה דבר נש ואתערא (לאתערא) לבתר אהבה דאיהו ימינא דמאן דפלח מגו אהבה אתדבק באתר עלאה לעילא ואתדבק בקדושה דעלמא דאתי בגין דהא סליק לאתעטרא ולאדבקא' בסטר ימינא:
 ואי תימא דפולחנא דאיהו מסטרא דיראה לאו איהו פולחנא [פולחנא] יקירא איהו אבל לא סליק לאתדבקא לעילא וכד פלח מאהבה סליק ואתעטרא לעילא ואתדבק בעלמא דאתי ודא איהו בר נש דאזדמן לעלמא דאתי זכאה חולקיה דהא שליט על אתר דיראה דהא לית מאן דשליט על דרגא דיראה אלא אהבה רוא דימינא:

תרגום: אהבה שורה לאחר יראה וסוד הדבר כיון שהתחילה יראה על ראשו של האדם מתעוררת אחר כך אהבה שהיא ימין שמי שעובד מתוך אהבה נדבק במקום עליון למעלה ונדבק בקדשת העולם הבא משום שהרי עולה להתעטרא ולהדבק בצד הימין.

ואם תאמר שעבודה שהיא מצד היראה אינה עבודה נכבדה היא אבל לא עולה להדבק למעלה וכשעובד מאהבה עולה ומתעטרא למעלה ונדבק בעולם הבא וזהו אדם שמזמן לעולם הבא אשרי חלקו שהוא שולט על מקום היראה שהרי אין מי ששולט על דרגת היראה אלא רק אהבה סוד הימין.

עי' ספר הליקוטים (ספר ישעיה - פרק ס): ארז"ל כי כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. וגם יש לכל א' וא' חלק בג"ע וחלק בגהינם. ואמר זכה אדם נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע, לא זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגהינם. תינח כשיש צדיקים ויש רשעים, אבל אם יהיו כולם צדיקים, האיך יתקיים הדבר הזה. לכך למדנו הכתוב ועמך, אעפ"י שיהיו כולם צדיקים, לעולם ירשו ארץ. פירוש, שלעולם ימצא שיירשו ארץ, שאפשר שצדיק א' יירש חלק חבירו, והוא כך, שהצדיקים אינם שוים בשלימות, יש צדיק גמור ויש צדיק שאינו גמור, זה עובד מאהבה וזה מיראה. אעפ"י שכולם נקראים צדיקים, הגדול מחבירו בענוה ויראת חטא, ועובד את השם מאהבה, הוא נוטל חלק שנשאר לאותו צדיק שאינו גדול כמוהו. וזהו מ"ש ז"ל עשן בחופה למה, אלא מלמד שכל א' נכוח מחופתו של חבירו. פירוש, שהצדיק שיראה חבירו במעלה גדולה, ופניו מאירים יותר, הוא מתבייש ונכלם. וזהו נכוח מחופת חבירו. הרי לך שקראו צדיק כמוהו, ועכ"ז להיות חבירו גדול ממנו, יש לו יותר מעלה וזוהר פנים, ממה שזכה לחלקו וחלק חבירו הקטן ממנו.

ועי' לש"ו (דע"ה ח"ב &): אמנם ר' עקיבא הנה ע"י גדולת תורתו וקדושתו שהיה כל ימיו עובד מאהבה. וכמ"ש ברכות ס"א ב' כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך כו'. וכן בזה"ק בהיכלות פקודי רנ"ד א'. נשמתין עלאין דמתערי תיאובתא דרחימו דלעילא ותתא כחדא. אינון נשמתין עלאין כגון ר' עקיבא וחבריו כו'. הנה נתעלה ע"י מעשיו עד מוח הדעת עצמו ובהחסדים שבדעת [ע' שער המוחין ספ"ט ובמפרשים שם מה שהעירו בזה. וע' פע"ח שער ספירת העומר פ"ז וכן בשער הכוונות שם דף פ"ו ע"ד ופ"ז ע"א. וע' שם ושם שאמר כי ע"י המעשים טובים נתגדלו ועלו למעלה למעלה ע"ש. וכן היה בר' עקיבא במכש"כ כי נתגדל ועלה עד מוח הדעת עצמו ובהחסדים שבו ונעשה שרשו בהחסדים כמ"ש בהיכלות פקודי רנ"ד ב' ע"ש. ולכן אמר האריז"ל בלק"ת בראשית ובספר הליקוטים פקודי ובמאמרי רשב"י חגיגה. היה תיקונו בהחסדים שבדעת. והבן כ"ז] והנה היה כל הילוכו מתתא לעילא הכל בימין. ע"ד שנאמר באברהם אבינו ע"ה הלוך ונסוע הנגבה וכמ"ש בפרשה לך לך פ' ע"א פ"ג א' פ"ד א'. כי בצד ימין אין אחיזה כ"כ לס"א אפי' למטה ושם מתגבר הקדושה ביותר לעולם והיה הילוכו דרך ימין שהוא דרך יסוד המים מהד' יסודות ארמ"ע. ומצד דרום העולם שבד' רוחות העולם. אשר משם הוא הנהר פרת מהד' נהרות. דביה פריה ורביה. וכמ"ש בפ' בראשית כ"ו ע"ב וכן בגמרא בכורות נ"ה ב' למה נקרא שמו פרת שמימיו פרים ורבים. כי הוא בימינא דעלמא העולה עד מוח החכמה (ע' בהגר"א בספר יהל אור פ' פקודי כ"ט ע"ב) אשר בו מתלבש אור א"ס כמ"ש בסוף שער השמות וכנודע. ולכן הוא בנביעו תדיר ומימיו פרים ורבים כי הוא בימינא דעלמא מצד הימין של השכינה וכו'.

לג. עי' כתבי הגרמ"מ משקלוב (ליקוטים - דף תו): ובשלשה דברים האדם ניכר בכיסו בכוסו בכעסו [עי' עירובין סה ע"ב], כי סוד כ"ס גי' יסו"ד, שהוא גי' מ"ח ל"ב, שהן כ"ס לחכמה בינה, ובוה יש ג' בחינות י' ו' ע' גי' אלקיים, ונרמזו בפסוק א', כי יתן בכוס קרי [משלי כג], וכתוב בכיס [שם], וכי יתן בכס עינו סוד ע' שהוא כעס, הן אלו הג' בחינות שבהן האדם ניכר, שמאלו הד' טבעיות ח"ם ל"ח ק"ר יב"ש, סוד ברי"ת אלקיים, נמשכו סוד ארבע גי' שו"ר נש"ר ארי"ה, שגם הם נכללו באורי"ת יקו"ק אדנ"י, ופניה"ם פנ"י אד"ם [עי' יחזקאל א], סוד צדי"ק עליו"ן:

לד. עי' זהר ח"ב מג ע"א: והיה לאות על ידכה ולטוטפות בין עיניך וגו' (שמות יג טז)³⁰² פקודא [תמינאה] דא פקודא דאקרי בגוונא אחרא³⁰³ ודלא (ולא) אקרי מצוה אלא קדושה ואלין אינון תפלין תפלה של יד ותפלה של ראש תקונא פארא³⁰⁴ שפירו³⁰⁵ דגוונין³⁰⁶ עלאין³⁰⁷ ועל דא אקרון טוטפות³⁰⁸ כמה דאת אמר³⁰⁹ (ישעיה מט ג) ישראל אשר בכ אתפאר.

תרגום: "והיה לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך וגו'", מצוה זו מצוה שנקראת בגוון אחר, שלא נקראת מצוה, אלא קדושה. ואלו הן תפלין, תפלה של יד ותפלה של ראש. תקון פאר היופי של צבעים עליונים, ולכן נקראים טוטפות, כמו שנאמר "ישראל אשר בכ אתפאר".

לה. עי' זהר ח"ג מא ע"א: מי האיש החפץ חיים (תהלים לד יג) מאן חיים אלא אלין חיים דאקרון עלמא דאתי וחיית תמן שריין ועל דא תנינן עץ חיים היא אילנא מאינון חיים אילנא דאתנטע באינון חיים ועל דא מי האיש החפץ חיים כתיב אוהב ימים לראות טוב מאן ימים אלא דא הוא שמא דמלכא קדישא דאחידא באינון יומין עלאין דאקרון ימי השמים על הארץ (דברים יא כא) ימי השמים ודאי על הארץ ודאי מאן דבעי חיים דלעילא למהוי ליה חולקא בהו ומאן דבעי יומין עלאין לאתדבקא בהו ולרחמא להו ינטר פומא מכלא:

ינטר פומיה ולישניה³¹⁰ ינטר פומיה ממכלא וממשתיא דמסאב לנפשא ומרחקא לבר נש מאינון חיים ומאינון יומין וינטר (ס"א פומיה ולישניה) לישניה ממלין בישין דלא יסתאב בהו ויתרחק מנייהו ולא יהא ליה חולקא בהו תא חזי פומא ולישן אתר (אחרא) עלאה הכי אקרי ובגין כך לא יפגים איניש פומיה ולישניה וכל שכן לאסתאבא נפשיה וגרמיה בגין דאסתאב הוא בעלמא אחרא והא אוקימנא:

תרגום: מי האיש החפץ חיים, איזה חיים, אלא אלו חיים שנקראים העולם הבא, והחיים שורים שם, ועל כן שנינו עץ חיים הוא, עץ מאותם החיים, העץ שנטוע באותם חיים, ועל כן כתוב מי האיש החפץ חיים. אוהב ימים לראות טוב, מי הימים, אלא זהו שמו של המלך הקדוש, שאוחז באותם ימים עליונים, שנקראו ימי השמים על הארץ, ימי השמים ודאי, על הארץ ודאי. מי שרוצה חיים שלמעלה, שיהיה לו חלק בהם, ומי שרוצה ימים עליונים להדבק בהם ולאהוב אותם, שישמור את פיו מהכל.

ישמור פיו ולשונו, וישמור פיו ממאכל ומשתה שמטמאים את הנפש ומרחיקים את האדם מאותם חיים ומאותם ימים, וישמור (פיו ולשונו) לשונו מדברים רעים שלא יטמא בהם ויתרחק מהם, ולא יהיה לו חלק בהם. בא וראה, פה ולשון כך נקרא מקום (אחר) עליון, ולכן לא יפגם אדם את פיו ולשונו, וכל שכן לטמא את נפשו ועצמו, משום שנטמא הוא בעולם האחר והרי בארנו.

פי' אור יקר: מאן חיים שיש כמה מיני חיים בתפארת בחכמה וביסוד ולהכי קאמר מאן חיים הנזכרים בפסוק זה. דאיקרון עלמא דאתי וכו' פירוש בינה בבחינתה המשפעת אל הספירות ולכך הם חיים לשון רבים מפני ריבוי המקבלים, ולהכי אמר דאיקרון עלמא דאתי, ומשום דעיקר חיים בחכמה כדכתיב והחכמה תחיה בעליה לכך פירש ואמר וחייתם אפילו אותם שמחכמה תמן שריין דהיינו סוד ה' י' שבבינה כנודע. עץ חיים אין הכוונה עץ שהוא חיים אלא אילנא מאינון חיים שנאצל משם, ועם היות שכל הספירות נאצלו משם יקרא התפארת עץ חיים מפני היותו מושרש שם, וזהו שאמר אילנא דאתנטע 'כאינון חיים. ועל דא מי האיש החפץ חיים כתיב לא אמר מי האיש החפץ עץ החיים אלא החפץ חיים דהיינו אתר דאשתרשא עץ החיים. מאן ימים דאית ימי בראשית דהיינו בחכמה ואית ששת ימי המעשה דהיינו בינה ואית ימי השמים דהיינו תפארת ולזה אמר. מאן ימים כי אי אפשר על אחת משלשה אלו מפני שהחיים היינו בכינה וחכמה כדפירשנו, ועוד ראוי שיהיה הכוונה בזה אל המלכות ולא אל התפארת משום אומרו לראות טוב, דאי ימים תפארת וטוב תפארת היינו טוב היינו ימים, להכי מפרש

³⁰² בהר קח ע"ב ובשנה הז' (הערת הזהר).

³⁰³ ר"ל שכל הפקודין נק' מצות והיא נק' קדושה כמש"ו (יהל אור).

³⁰⁴ ר"ל שנק' פאר כידוע (יהל אור).

³⁰⁵ ר"ל לכך נקרא פאר (יהל אור).

³⁰⁶ כידוע שהד' פרישות הן ד' גווני אשלי' [אדום שחור לבן ירוק] (יהל אור).

³⁰⁷ שהן עטרות דאו"א וכ"ע כידוע שהן חו"ב וב' עטרין דאו"א חו"ג כמש"ו דד' פרשיות הן חו"ב חו"ג (יהל אור).

³⁰⁸ שטוטפות הוא לשון תכשיט כמ"ש ולא בטוטפת (יהל אור).

³⁰⁹ ר"ל שנאמר אתפאר ר"ל בתפלין שנקראו פאר והתפלין הן דרגא דישראל כמש"ו וז"ש ישראל אשר כו' (יהל אור).

³¹⁰ ר"ל אכילה ודיבור, שהן דו"ג, קנה וושט, לבן ואדום, עולם הזה ועולם הבא, וביוה"כ ה' קולות דה' תפילות ה' ענויין שראשן אכילה (יהל אור).

שאינם לא בחכמה ולא בבינה דהיינו חיים ולא בתפארת דהיינו טוב אלא היינו מלכות וזהו שאמר **אלא דא הוא שמא דמלכא** ומפני שהוא דוחק לפרש ימים הרבה במדת המלכות אמר שהיא שם ולבוש לתפארת **מלכא קדישא** וכמו שהתפארת [בכל] [בעל] ששה ימים כן המלכות שמו ולבושו בעלת ששה ימים והיינו ימים לשון רבים והיינו דמסיק **דאחידא באינון ימים** כאומרו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ותפארת ואת הארץ מלכות, וירצה אוהב ימים מיחד אותם למעלה ומאהבם, והיינו סוד ימי **השמים על הארץ** שיש בארץ בית קיבול להם ונאהבים אלו לאלו. והנה פירש מי האיש החפץ חיים ירצה שרוצה להיות לו חלק לעולם הבא וזהו שאמר **למהוי ליה חולקא בהו** דהיינו שהוא גורם במעשיו למטה ייחוד אל החיים העליונים והיינו אומרו החפץ משפיע מהחפץ והרצון העליון אל החכמה והבינה ובה קושרם ומייחדם ויש לו חלק שפע מהייחוד ההוא, וזהו שאמר **מאן דבעי חיים לעילא וכו'** והנה אלו אי אפשר לאדם להשיג בהם לעלות מרכבתו שם לדקותם ומעלתם אמנם יש לו חלק אמנם בייחוד התחתון שהוא בתפארת ומלכות אמר **ומאן דבעי יומין** דהיינו במלכות לאתדבקא בהו שכאן מתדבק האדם בעצם **ולרחמא להו** שהוא מאהבם יחד התפארת עם המלכות בטוב מעשיר צריך להתרחק מן הדברים המונעים ומבטלים הייחוד והיינו פגם שגורם זה במאכל פוגם למטה ובמשתה הדק פוגם למעלה כדפירשנו בסוד אכלו רעים בפרשת ויקרא סימן ב', וזהו שאמר **ממיכלא ומשתיא דמסאב לנפשא** שהיא הנפש המטמאה בעבירות [העבירות] [העכורות] והרוח והנשמה מסתלקים ולזה מתרחק מן החיים ומאינון יומין שבאדם נפש נגד הימים ורוח ונשמה נגד החיים והתפארת כנודע. וינטר פומיה ממילין בישין היינו דבור מגונה והוצרך לפרש שתיים מהפסוק שאמר נצור לשונך מרע דהיינו דבור ושפתיך ממאכל ומשתה או להפך, וכן אומרו סוד מרע אפשר דהיינו מאכל ומשתה ונצור וגומר היינו דבור, וכן שומר פיו היינו מאכל ולשונו דבור. ואמר במילין **בישין יסתאב בהו** ראשונה מטמא בהם ואחר כך יתרחק מנייהו מהחיים העליונים ואחר כך תוהא על הראשונות עד שאפילו החלק שהרויח אבד ממנו מעט מעט יוצא. ואפשר לפרש ויתרחק מנייתו צווי שיתרחק מהדברים הרעים הרחקה נוספת בזולת שלא יטמא. ועוד ישמור עצמו שלא יהיה לו חלק בהם כגון מברך רעהו בקול גדול שבסבתו יקלל חבירו ונמצא לו חלק במילין בישין עם היות שלא דבר. פה ולשון מלכות ויסוד אמנם לש פרטים בארתיים בספ"ר ערכי הכנויים. בל שבן לאסתאבא במאכל שהדבור יוצא מהגוף לחוץ והמאכל נכנס פנימה ונעשה חלק החיות. ואו ירצה לא יפגים אפילו במקרה כל שכן אם. הוא מורגל מטמא עצמו לעולם.